

55983

1763

1982/5

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

Kodály Zoltán 1925-ben (Kunwald Cézár rajza)

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

TARTALOM

	<i>Dr. Sárközi Zoltán: Az üzemtörténet-írás időszerű elméleti és módszertani kérdései</i>	3
	<i>Nagy Ilona: Parasztasszonyorsók az önéletírás tükrében</i>	8
KRÓNIKA	<i>Kiss Ferenc emlékének ébresztése Szilsárkányban (ifj. Kálmán Gyula)</i>	11
	<i>Könyvtári jubileum Hódmezővásárhelyen</i>	13
	<i>Aradi vértanú sirja Margonyán (id. Trugly Sándor)</i>	13
	<i>A Pécsi Bányászati Múzeum megnyitása (Krisztián Béla)</i>	14
	<i>„Amit irtam . . . a falu népének szántam.” Magyarhermány krónikása (Hála József)</i>	15
	<i>Juhos Rudolf népművész alkotásai (Száz Pál)</i>	17
	<i>Nagy Lajos és Buda (Zobny László)</i>	19
ÉVFORDULÓK	<i>Viski Károly (Dr. Vargha László)</i>	23
	<i>Baksay Sándor százötven éve (Bottyán János)</i>	25
VÁLTOZÓ HAZÁNK	<i>Beloianisz. Fejezetek egy magyarországi görög falu történetéből (Dr. Hetényi István)</i>	28
HAGYOMÁNY	<i>A vasútépítő munkások munka-, bér- és életviszonyai a XIX. század második felében (Pogány Mária)</i>	32
	<i>Csorba József, a magyar közegészségügy úttörője (Vörösmarty Géza)</i>	36
	<i>Bod Péter emlékezete (Dr. Szele Lajos)</i>	37
	<i>Kazinczy Ferenc és a Kossuth család (Dr. Höggye István)</i>	38
	<i>Nécsey István – egy elfeledett festő és természetbúvár (Himmler György)</i>	39
BESZÉLGETÉS	<i>Honismereti mozgalom Ózdon (Nagy Károlyval beszélget Kerékgyártó Mihály)</i>	41
TERMÉS	<i>Kiskunfélegyháza 1743. évi újratelepülése – egy eddig ismeretlen összefoglalás tükrében (Bánkiné Molnár Erzsébet)</i>	43
	<i>Hogyan épült a Wekerle-telep? (Berey Katalin)</i>	46
	<i>Részletek a Wekerle-telep épületeiről (Szajkó Pál)</i>	48
TÁRLAT	<i>Jókai Mór: Emléksorok (Szántó György Tibor)</i>	50
KÖNYVESPOLC	<i>Báró Mednyánszky Alajos: Festői utazás a Vág folyón Magyarországon (Szombathy Viktor)</i>	51
	<i>Finn helytörténeti monográfia (Szabó T. Ádám)</i>	52
	<i>Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből, 1868–1917. (Dr. Fábrián György)</i>	53
	<i>Rácz Sándor: Komlói tájékoztató (Krisztián Béla)</i>	53
	<i>Pálmány Béla: Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből, 1945–1949. (Alföldi Vilma)</i>	54
	<i>Dr. Tóth István: Villanások (Krisztián Béla)</i>	54
	<i>Szabó Gyula: Volt egyszer egy gyermekkor (Csáky Károly)</i>	55
	<i>Gál Sándor: Mesét mondok, valóságot (Mezey László Miklós)</i>	56
	<i>Novák László: Fejfák a Duna-Tisza közén (Szentí Tibor)</i>	57
	<i>Egy elpusztult múzeumból (Polónyi Péter)</i>	58
	<i>Egy mese – két kutatási feladat (Morvay Péter)</i>	60
FÓRUM	<i>(Márkus Zoltánné, Vargáné Major Judit, ifj. Kálmán Gyula, Krisztián Béla, Hagymásy Sándor)</i>	63
HÍREK	HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	
	<i>Az Esztergomi Tanítóképző Főiskola Zsámbékra kihelyezett tagozatán készült honismereti témájú szakdolgozatok</i>	

Borus Róza: Topolya népszokásai (Fehér Zoltán)
Hajdú-Bihar temetőművészete (Dr. Szamosújvári Zoltán)
GYŰJTÉSI ÚTMUTATÓ
A paraszti kisiparok kutatásához (Barna Gábor)

A címlapon: Részlet a Wekerle-telepről (Szajkó Pál felvétele)

*MUNKATÁRSAINK

Alföldi Vilma, az Új Magyar Központi Levéltár munkatársa, Bp. – Barna Gábor dr. a KLTE Néprajzi Tanszékének tudományos munkatársa, Debrecen – Bánkiné Molnár Erzsébet dr., a Bács-Kiskun megyei Levéltár kiskunfőlegyházai részlegének levéltárosa, Kiskunfőlegyháza – Berey Katalin, a Városépítési Tudományos Tervező Intézet tudományos kutatója, Bp. – Bottyán János felelős szerkesztő, Bp., – Csáky Károly tanár, Ipoly-ság – Fehér Zoltán, a Tanítóképző Főiskola adjunktusa, Baja – Hagymásy Sándor ny. agronómus, Mezőtúr – Hála József, a Magyar Állami Földtani Intézet műszaki ügyintézője, Bp. – Hetényi István dr. ny. levéltárigazgató, Dunaújváros – Himmler György tanár, Párkány – Kálmán Gyula ifj. tanár, Csorna – Kerékgyártó Mihály, a 102. sz. Szakmunkásképző Intézet oktatója, Ózd – Krisztián Béla műszaki tanár, Komló – Márkus Zoltánné könyvtáros, Fehérgyarmat – Mezey László Miklós, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár könyvtárosa, Bp. – Morvay Péter dr., a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. – Nagy Ilona, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tud. munkatársa, Bp. – Pogány Mária, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tud. főmunkatársa, Bp. – Polónyi Péter, a Városi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, Gödöllő – Sárközi Zoltán dr., a MOL főlevéltárosa, Bp. – Szabó T. Ádám, az ELTE Magyar Nyelvtörténeti Tanszékének tud. munkatársa, Bp. – Szajkó Pál, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tudományos munkatársa, Bp. – Szamosújvári Sándor dr., a KLTE Gyakorló Általános Iskola tanára, Debrecen – Szántó György Tibor dr., az MTA Levéltárának munkatársa, Bp. – Száraz Pál, az EPSZ dolgozója, Nagyfödemes – Szele Lajos dr. osztályvezető, Bp. – Szentí Tibor, az Állatorvostudományi Egyetem Állategészségügyi Főiskolai Karának szakoktatója, Hódmezővásárhely – Szombathy Viktor író, Bp. – Trugly Sándor id. technikus, Révkomárom – Vargáné Major Judit, az MTI rovatvezetője, Bp. – Vargha László dr. ny. egyetemi docens, Bp. – Vörösmarty Géza publicista, Pozsony – Zolnay László dr., a Budapesti Történeti Múzeum tud. főmunkatársa.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNE
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE

TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 9500 példányban 4 (B/5) iv terjedelemben 82 2057 Veszprémi Nyomda Vállalat, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Elfizethető a hirdapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

INDEX - 25387

Dr. Sárközy Zoltán:

Az üzemtörténet-írás időszerű elméleti és módszertani kérdései

I. Európában a legrégebb üzemtörténeti alkotások a XIX. század első felében jelentek meg. A világ már túljutott a francia polgári forradalom korszakán, de az európai államok legtöbbszörének társadalmi berendezkedése még feudális jellegű volt, igaz, bizonyos prekapitalista vonásokkal. A legkorábbi üzemtörténeti munkák egyike ilyen körülmények közt, 1825-ben a szászországi Lauchhammer nevű helységben működő vasgyár 100 éves fennállásakor, mint jubileumi kiadvány látott napvilágot.

Nálunk Magyarországon Horváth Mihály, később az 1848. évi polgári kormány vallás- és közoktatási minisztere volt az üzemtörténet-írás egyik úttörője. 1840-ben, Budán jelent meg *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt* című könyve. Ez még nem üzemtörténeti, de már gazdaságtörténeti munka, mely tulajdonképpen szülőanyja az előbb említett monográfikus műfajnak. Hazánkban üzemtörténeti, illetőleg a kissé tágabban értelmezhető vállalat-történeti alkotások a kapitalizmus fejlődésének előrehaladtával, a XIX. század második felében, legnagyobb számban pedig az 1896. évi millenniumi jubileumi ünnepek évtizedében kerültek kiadásra. Ilyen pl. az a gazdaságtörténeti, szakágazati, sőt már kifejezetten üzemtörténeti szempontból is kiválóan használható összefoglaló, tízkötetes alkotás, amely Matlekovits Sándor szerkesztésében *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor* címmel, Budapesten, 1897/1898-ban jelent meg. Ekkor készültek el a legelső bank- és takarékpénztári vállalati monográfiák, hisz ezek éppen akkor tartották fennállásuk 50. évfordulójánál. Ilyen volt pl. Pólya Jakab műve az 1841-ben alapított Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. múltjáról, mely 1892-ben, Budapesten hagyta el a nyomdát. Hasonló könyvek, illetőleg füzetek örökítették meg a Sopronban, Győrött, Pozsonyban stb. működő takarékpénztárak első fél évszázadának történetét is. A bank- és pénzügyi monográfiák ettől kezdve folyamatosan jöttek léte a 75., majd a 100. évforduló alkalmával. Szerzőik közt találjuk pl. Hegedüs Lórántot, aki egyidőben az ország pénzügyminisztere volt. E munkák közül megemlítem *A százéves Soproni Takarékpénztár 1842–1942* című alkotást, amelyet Lestyán Sándor állított össze. E pénzügyi első részvényese gr. Széchenyi István volt, tevékenységével nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a város német nyelvű lakosságát is megtartsa a magyar haza iránti állampolgári hűségben.

A századforduló után valóságos „polgári-liberális” iskolát alapított Sztudinka Ferenc. Ő volt – többek közt – a Magyar Ipartörténet című, 1906 és 1911 között öt kötetben megjelent évkönyv szerkesztője. Itt adják ki 1906-ban folytatásokban egyéni főművét *A gácsi posztógyár története* címen, mely az első világháború előtti történelmi Magyarországon megjelent üzemtörténeti monográfiák közül a legjelesebbek egyike. A kötetek sikerei nyomán, az Országos Iparegyesület keretei közt, 1911-ben megalakult az ipartörténeti szakosztály, hogy szervezeten segítse a „gyármonográfiák” megjelentetését. Sztudinka Ferenc 1918-ban elkészítette annak a vállalatnak a 25 éves jubileumi történetét is, melynek főtisztviselői minőségben maga is alkalmazottja volt. Ez a losonci Magyar Bádóg- és Vasedény-Zománczógyár, Rakottay György és Társai cég nevet viselte. Az 1918-ban, Budapesten megjelent könyvből azt láthatjuk, hogy a polgári felfogásnak megfelelően milyen nagyfokú személyi kultusza van itt a vállalkozónak, a tulajdonosnak és családjának. Rajtuk kívül a főtisztviselők és a művezetők névsorával, továbbá fényképeivel találkozunk még. A munkásokat az író semmilyen módon sem örökítette meg. Ez a

¹ Elhangzott a HNF Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Honismereti Munkabizottsága és a Rónai Sándor Megyei Művelődési Központ megyei üzemtörténet-írói konferenciáján, 1982. április 17-én Ózdon. (Szerk.)

„hagyomány” folytatódik a mai kapitalista üzemtörténeti kiadványokban. Itt van pl. a Német Szövetségi Köztársaságban 1970-ben, Stolbergben, a Dalli Werke Mäurer • Wirtz elnevezésű szappan- és pipercikkgyár fennállásának 125. éves jubileuma alkalmával megjelent szép kiállítású könyvecske. Megtaláljuk itt is a vállalkozó család tagjainak fényképeit, a dédapától kezdve a ma tulajdonos dédunokáig bezárólag. A polgári felfogású szerző, Klara van Eyll, annyiban már „demokratizálódott”, hogy csoportos fényképeken ugyan még nem, de a munkapadok mellett itt-ott már megörökít néhány munkásnőt.

Műszaki értelmiségi, közelebről bányamérnök és igazgató volt Krizko Bohus, aki elkészítette *Az Urkány-Zsilyögyi Magyar Kőszénbánya Rt. Lupényi Bányatelepének rövid ismertetése* címen a legjellegzetesebb technikátörténeti monográfiáink egyikét. Az 1903-ban Budapesten kiadott könyv a szén lefejtésének krónikája, némi társadalomrajzzal, amely azonban csak a vállalati kolónia létesítményeinek, szervezeti egységeinek ismertetésére szorítkozik.

Az eddig elmondottak alapján megfogalmazhatjuk a korai hazai üzemtörténet-írás legfontosabb jellemző vonását. Művelői kivétel nélkül a szakképzett történetkutatói együttesen kívülálló, más irányú szakképzettséggel azonban rendelkező „laikus” történetkutatók voltak. Pénzügyi alkalmazottak, illetőleg pénzügyi szakemberek, könyvelési főtisztviselők, illetőleg üzletkötők, végül mérnökök, illetőleg technikusok. Pedig ez idő tájt létezett már Magyarországon egy igen haladó szellemű gazdaságtörténeti szakfolyóirat, a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, melynek szerkesztője 1894 és 1901 között a nagynevű Tagányi Károly leváltárnok. A folyóirat egyébként 1906-ig jelent meg. A szerkesztő legjelesebb alkotását, *A földközösség története Magyarországon* címűt, a felszabadulás után, 1950-ben, Molnár Erik előszavával másodszer is kiadták. Csakhogy Tagányi Károly és munkatársai mint hivatásos levéltárosok, történetkutatók szinte kizárólag a feudalizmus korának gazdasági, azon belül is elsősorban mezőgazdasági viszonyaival foglalkoztak. Ha ipari témákhoz nyúltak, azokat is a céhes korszakból választották ki. A jobbágyi és a kisparaszti gazdaságok, továbbá a céhes és a kisipari műhelyek tevékenységének ábrázolása azonban nem tartozik az üzemtörténet-írás sajátos területéhez, mely a manufaktúrák és a gyárak, továbbá a kapitalizmus előtti és a kapitalista, majd pedig a szocialista üzemek és vállalatok tevékenységének feldolgozását tartja legigazibb feladatának. A kapitalizálódó, illetőleg kapitalista nagybirtok, valamint a szocialista korszak mezőgazdasági termelőszövetkezetei, illetőleg állami gazdaságai ugyancsak ide sorolhatók.

A régies felfogású történetkutatók általában irtóztak attól, hogy a közelmúlt történetével foglalkozzanak. Számukra a „történelmi” bűvárkodás egyenlő volt a régebbi vagy egyenesen a legrégebbi hazai évszázadok eseményeinek, gazdasági és társadalmi viszonyainak feltárásával. Ez az alapállás a két világháború közötti, ellenforradalmi korszakban sem változott meg. A helyzet még rosszabb lett, amennyiben a Sztudinka Ferenc körül kialakult „polgári-liberális” irányzatnak sem volt többé folytatása. A hivatalos gazdaságtörténet-írás – ha lehet – még erőteljesebben a mezőgazdaság felé fordult. Gondolok itt az egyébként tiszteletre méltó Domanovszky Sándor professzor személyére és a feudális uradalmak történetét feldolgozó iskolájára. A korszak jeles alkotása: a *Magyar Művelődéstörténet*, ez a Budapesten, 1939–1941-ben megjelentetett, 5 kötetes sorozat is csak elvéve közölt ipartörténetnek nevezhető, érdemleges tanulmányokat, pl. Berlász Jenő vagy Léderer Emma tollából.

Ilyen körülmények közt megint a történetírói szakmán kívül álló Futó Mihály, egyidőben a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara tisztviselője, alkotta meg a korszak legvaskosabb munkáját, *A magyar gyáripár története* címmel, amelynek 1881-ig terjedő I. kötete Budapesten, 1944-ben jelent meg. A technikusok is tettek le az asztalra egy összefoglaló művet, a Magyar Mérnök- és Építészegylet 60 éves jubileuma alkalmából. A kiadvány címe: *Technikai fejlődésünk története 1867–1927*. Mindkét dolgozat bőven tartalmaz olyan adatokat, amelyek az üzemtörténeti monográfiák szempontjából ma is felhasználhatók.

Ekkor azonban, ha nem is Magyarországon, de a Szovjetunióban döntő fontosságú esemény következett be, mely áttételesen, évtizedek múltán a hazai üzemtörténet-írás további fejlődését is nagyban meghatározta. 1931. szeptember 7-én Maxim Gorkij cikket jelentetett meg a Pravdában, s a világon elsőként körvonalazta a szocialista üzemtörténet-írás programját. A körje gyűlt írók, történetudósok, munkások számára világosan kifejtette, hogy a szovjet üzemtörténet-írás központi alakja – először a történelemben – a gyári munkás. Eszerint: „A gyárak és üzemek története – a ti múlt és jelenbeli munkátok története lesz. E munkának ki kell fejlesztenie és meg kell erősítenie annak tudatát, hogy egyedül ti vagytok az ország urai, hogy mindaz, ami általatok épül, értetek épül, minden szükségletek teljes kielégítésére, az új, általatok teremtetett szocialista kultúra kifejlesztésére...”

Azóta több mint ötven esztendő telt el. A felszabadulás után azonban hazánkban még mindig több mint két teljes évtized kellett ahhoz, hogy a Gorkij által lefektetett elvek, valamint a történetkutatói szakismeretek egymásra találjanak a szocialista üzemtörténet-írás fellendítése érdekében. Nem mintha 1945 óta nem nyert volna egyre nagyobb teret történetudományunk minden lehetséges ágában a marxizmus–leninizmus. Gondolok itt a most is első helyen művelt politikai történelem mellett Berend T. Iván és Ránki György vagy mások kiemelkedő gazdaságtörténeti elemzéseire, vagy példának okáért a *Tanulmányok Budapest múltjából* című, többkötetes sorozatban megjelent üzemtörténeti szaktanulmányokra, továbbá az olyan monográfiákra, mint amilyenek Babics András: *A pécsvidéki kőszénbányászati története* (1952), végül Ruzsás Lajos: *A pécsi Zsolnay-gyár története* (1954) című könyvek. Az

üzemertörténet-írás egészében azonban mégiscsak a történetkutatói szakma széles országújtától távol eső, az igazán hozzáértők irányítását nélkülöző, zömmel lelkes úttörők, vállalati lokálpatrióták, mérnökök, munkások, nyugdíjasok, munkásmozgalmi tisztségviselők által művelt, vegyes színvonalú, jórészt publicisztikai hangvételű alkotások gyűjtőhelye és tárháza volt a felszabadulást követő két évtizedben.

Ez a helyzet 1967 tavaszán, a Salgótarjánban megtartott történetész-vándorgyűlés alkalmával változott meg, amikor megalakult a Magyar Történelmi Társulat üzemertörténeti szakosztálya.² Az iparilag fejlett szocialista országokban, pl. a Szovjetunióban, sőt Csehszlovákiában, valamint a Német Demokratikus Köztársaságban e folyamat korábban következett be, mint nálunk Magyarországon.

Az üzemertörténeti szakosztály életre hívása óta a már többször említett monográfikus műfaj történetkutatók, elsősorban levéltárosok patronálása és irányítása alá került. A hazai helytörténetíráshoz hasonlóan azonban megmaradt a tisztán tudományos célkitűzésű, más történettudományi ágazatoktól eltérően elsősorban népszerű-tudományos igényűnek és jellegűnek. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy nem a szűk szakmai körök számára, a világtól elvonatkoztatott „elefántcsonttoronyban” hozza létre alkotásait, hanem kifejezetten a nagyközönség számára. Mindig közérthető nyelven, szép illusztrációkkal, képekkel, ábrákkal, rajzokkal megtűzdelve igyekszik közölni az érdekes, múltbeli, elsősorban egy-egy térben és időben lezárható gazdasági egységre vonatkozó eseményeket, illetőleg eredményeket. Ennek megfelelően kiadványaink szerzői között változatlanul megtalálható minden olyan „kivüli”, aki a maga nem történettudományi hivatása vagy foglalkozása területén egyébként kiváló szakember, és a múlt egy-egy részlegének feltárása érdekében velünk együttműködni, illetőleg szövetkezni hajlandó.

Nagyon jól tudjuk, hogy e bonyolult műfajban az ún. „céhes” történetkutatók sem mondhatók mindenben szakembernek. A műszaki vagy akár a könyvelői, számszaki sajátosságok területén különösen nem, hisz ezek beható ismerete speciális egyetemi vagy főiskolai végzettséget tételez fel. Sokszor nem rendelkezünk elegendő helyi ismeretanyaggal sem, ami mindig erős oldala az üzemi történetíróknak. Viszont nálunk jobban senki sem ismeri a múlt feltárásához szükséges, rendszerint a közgyűjtemények keretei közt őrzött forrásanyagot, továbbá a gazdaság-, és társadalom-, valamint a politika-, olykor egyenesen munkásmozgalom-történet általános összetevőit. Ilyen körülmények közt ebben a monográfikus műfajban kölcsönösen rászorulunk egymás segítségére.

Az üzemertörténeti szakosztály eddigi 15 éves tevékenysége abban is eltért az általános történettudományi hagyományoktól, hogy fokozottabb mértékben vette igénybe a szocialista nagyvállalatok mecénásainak anyagi támogatását. 1967-ben 14 pártoló taggal rendelkeztünk, ez a szám 1978-ra 137-re emelkedett. A minket pártoló vállalatok által befizetett évi 1000–1000 forintok tették lehetővé – többek között – a viszonylag nagyarányú publikációs tevékenykedést. 15 év alatt kb. 50 kiadványt jelentettünk meg.

Ezekből 21 db üzemertörténeti monográfia, 10 db üzemertörténeti füzet, 9 db módszertani kiadvány, 6 db az olyan üzemertörténeti dolgozat, mely a szakosztály közreműködésével jelent meg. Kiadásra készen van újabb 6 monográfia, illetőleg tanulmány.

Kiadványaink között legkevesebb 10 db olyan alkotás található, mely eléri a legjobb külföldi munkák szakmai színvonalát. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy részben a tudományos élet területén, részben a szorosabb értelemben vett szakmai körökön kívül változatlanul jelennek meg olyan művek is, melyek kimunkálása a szakosztálynak nincs befolyása. Törekvésünk itt arra irányulnak, hogy a Kiadói Főigazgatóságnál elérjük: csak színvonalas üzemertörténeti kiadványok megjelenését engedélyezzék.

A mecénásokkal való együttműködésnek van azonban elvi-tudományos szempontból nézve árnyoldala is. Kiadványaink zöme olyan vállalatok múltbeli tevékenységét jeleníti meg, melyeknek jogutóda, ma is élő folytatása van. Márpedig eléggé közismert, hogy az élőkről sokkal nehezebb napjainkig nyúló történeti képet rajzolni, mint a holtakról. A „megrendelő fél” igényei ilyen körülmények közt nem egy esetben akadályozzák a történetiség elvének zavartalan érvényesülését. Bár szocialista mecénásainkkal azonos politikai nézeteket vallunk, ilyenkor kénytelenek vagyunk velük szemben is védeni az alkotó ember szabadságát! Eddig az esetek többségében kompromisszumok árán sikerült az ellentéteket áthidalnunk.

A Magyar Történelmi Társulat üzemertörténeti szakosztálya olyan gyorsan felnőtt az elvállalt feladatok megoldásához, hogy más hazai társadalmi szervekkel karöltve 1972-ben Budapesten és Mosonmagyaróvárott megrendezte a II. nemzetközi üzemertörténeti konferenciát. Ezen 8 országból 26 külföldi résztvevő volt jelen, miközben a hazai érdeklődők száma elérte a 130-at. A konferencia legfontosabb előadásai az üzemertörténet-írás sajátosságaival, tudományközi, összetett jellegével foglalkoztak.

1978 márciusában Veszprémben tartottuk meg az I. országos üzemertörténeti konferenciát. A szakosztályon kívül a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, továbbá a Szakszervezetek Országos Tanácsa, meg egyéb politikai, illetőleg társadalmi szervek vállaltak részt a konferencia megrendezésében. Tárnya az üzemertörténet-írás mozgalmi feladatainak megvizsgálása volt. Előzőleg, 1973/1974-ben ugyanis sor került az üzemek államosításának negyedszázados évfordulója alkalmából meghirdetett nagyszabású pályázat lebonyolítására. Ekkor a Szakszervezetek Országos Tanácsához 58 pályamű érkezett be. E pályázat kiírása egyértelműen bebizonyította, hogy az üzemertörténet-írás mozgalmi feladatokat is ellát, művelésével változatlanul foglalkoznak a gyári munkások és a műszaki értelmiségiek! A mozgalmi jellegű műfaji területen is tükröződik. Ez hozta létre az üzemi évkönyveket, illetőleg üzemi krónikákat, valamint a brigádnaplókat. Nyilvánvaló, hogy a vállalat-történetek különös hangsúllyal foglalkoznak a felszabadulás óta eltelt évtizedek folyamán elért új eredményekkel, a hazai és nemzetközi sikerekkel, a feltalálók,

űjtők, élenjáró munkások, a szocialista brigádok szerepének bemutatásával. Mindezekkel elmélyítik a munkahelyhez való kötődést, a törzsgárdaszellemet, a szocialista megalapozottságú lokálpatriotizmust, a Honismereti mozgalmat, az új típusú közgondolkodást, egészében a szocialista hazafiságot.

II. Előadásom második részében rátérek a vállalat történet írás, vagy ahogyan nálunk megrögződött, az üzemtörténet-írás sajátosságainak ismertetésére. Ahogyan a bevezetőben mondtam, ez a műfaj több tudományágat egyesítő, összetett műfaj. Véleményem szerint legtöbb köze a gazdaságtörténethez van, annak egy bizonyos vállalatra, vagy ezen belül valamelyik egyedi gyárra, illetőleg üzemre, telephelyre leszűkített változata. Marx meghatározása szerint: „A gyár . . . komplex termelési, társadalmi, gazdasági, technikai jelenség.” E meghatározásban nem véletlenül került első helyre a *termelés*, amely társadalmi keretek közt mindig azonos a gazdálkodással. A vállalati forrásanyagban éppen ezért elsőnek a termelés, a gazdálkodás eredményeit rögzítő üzleti könyvek, a mindenkor pénzügyi helyzetet bemutató könyvelési iratok, összesítések, kimutatók, mérlegek, leltárak jelentek meg. Az állami törvények is ezek vezetésére kötelezték elsőnek az üzletembereket, kereskedőket. Második helyre a *technikátörténetet*, a műszaki fejlődést tenném. Igaz, hogy ez csak az ún. termelő üzemeknél fontos, hiszen a bankok, pénzügyi intézetek évszázadok óta azonos üzleti szabályok szerint kezelik a pénzüket, legfeljebb némileg racionalizálják vagy gépesítik az ügyintézését. Ilyen jellegű azonban a kereskedelmi, sőt a közlekedési szakma is! A termelőüzemek ezekkel szemben sokszor létüket is a technikai felfedezéseknek köszönhetik. Gondolok itt olyan iparágakra, mint amilyen a villamosenergia-ipari és az áramszolgáltató iparág, a villamos ipar és a vegyipar egészében, de még a kőszénbányászat is, amely köztudomás szerint forradalmasította, pl. a vaskohászatot. A modern fegyvergyártásról, a polgári és hadi repülőgépiparról, az atomenergia békés és háborús célú felhasználásáról, illetőleg gyártásáról nem is beszélve.

Harmadik helyre kívánkozik a *társadalomtörténet*. Idetartozik a munkáséletmód-kutatás, az üzemi szociológia és szociográfia, a művelődéstörténet. Nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus és a szocializmus közt az üzemtörténetet illetően ezen a területen van a legnagyobb különbség. Mindkét társadalmi rendszerben igaz tétel a könyvelésre nézve az a körülmény, hogy 2x2=4-gyel, ami meghatározó a nyereséges vagy veszteséges gazdálkodást illetően, a technikai fejlődés tudományos szabályai is azonosak, mások azonban a társadalmi élet összetevői. Ezek szoros kapcsolatban állnak a politikai hatalommal. Mivel a tőkés társadalomban a polgárság az államhatalom, a vállalati élet központi alakja is az üzletember (a *businessman*), a tulajdonos. Őt követik rangsorban a főtisztviselők, köztük esetlegesen a műszaki értelmiségiek, majd a szakmunkások és egyéb munkások stb. A szocialista társadalomban a szocialista, kommunista munkáspártoké a politikai, illetőleg az államhatalom. Ennek következtében az üzemi élet központi alakja különféle változatokban kifejezetten a munkás, második helyen pedig a műszaki értelmiség, azután következnek az egyéb alkalmazottak.

A társadalomtörténettel az elmondottak szerint is szoros kapcsolatban van a politikátörténet. Ennek keretei közé soroljuk be a marxista és egyéb munkásmozgalmak múltjának feltárását. Hazai viszonyaink közt különös hangsúlyt kapnak a XVIII. század végéig visszanyúló munkás érdekvédelmi társulások (pl. betegbiztosító pénztárak). Az üzemtörténet kutatójának éppen ezen a területen kell vigyáznia arra, hogy az egész és a rész dialektikáját, összekapcsolódását, illetőleg ellentmondásait ügyesen érzékeltesse. A történelmi folyamatok nem olyan egyszerűek, mint a tenger és a tengerszem kapcsolat. Ez utóbbi ugyanis a monda szerint együtt hullámszik az előbbivel. A történelemben ez csak nagyjából igaz. A monográfikus kutatások értelme éppen abban van, hogy az általánosnál jóval mélyebbre ásva, olyan jelenségeket tárjunk fel, melyek képesek módosítani a történelmi tudatban megrögződött, szokványos, általános képet is.

Itt a szemléltetés kedvéért a már látott polgári jellegű monográfiák után nézzünk meg két szovjet üzemtörténeti feldolgozást. Az egyiket a Leningrád közelében levő Ohti Kémiai Kombinát 250. évfordulója alkalmával, Leningrádban adták ki. A könyvet, mely 1965-ben jelent meg, a Leningrádi Zsdanov Egyetem munkatársai írták, illetőleg állították össze. Az első fejezet 1715-től 1917-ig tart, a második 1917-től 1941-ig, a harmadik a Nagy Honvédő Háború éveit tartalmazza, 1941-től 1945-ig, a negyedik: 1945-től 1965-ig az újjáépítést és a modern fejlődést mutatja be. A könyv minden fejezete után, melyek csak a vázlatos történeti leírást tartalmazzák, közvetlenül a korszak legfontosabb dokumentumai következnek. Az idő előrehaladtával pedig kiegészítésként még a visszaemlékezések is. Összesen 255 oldmány, illetőleg visszaemlékezés támasztja alá a könyv adatait. A nagyszámú dokumentum mellett – különösen a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idejétől – megkezdődik az illusztrációk használata. A szovjet demokratizmus jeleként lépten-nyomon munkásarcok, olykor -csoportok tűnnek fel.

A másik monográfia nyomdatechnikai szempontból figyelemre méltó. Bizvást odaállítható külső kiállításra tekintetében a legszebb nyugat-európai üzemtörténeti monográfiák mellé. Ez a könyv a Leningrádi Címgyár, a hajdani Kártyagyár 1817 és 1967 közti, másfél évszázados történetét jeleníti meg. Itt is a Nagy Októberi Szocialista Forradalom választja ketté a gyár két korszakát. Az 1969-ben, Leningrádban kiadott könyv feldolgozása mindenben követi az elsőnek ismertetett monográfiát. Az olvasónak azonban az az érzése, hogy sokkal elevenebb, érdekesebb és életszerűbb, mint az Ohti Kémiai Kombinát történetét bemutató alkotás. A szebbnél szebb illusztrációk révén a munkáscsoportokkal nemcsak munka közben találkozunk, hanem a szabad idő sokoldalú elfoglaltságai, a művelődés,

szórákozás és a sportolás perceiben is! A 246 okmánnyal teletűzdelt és a szép, olykor színes illusztrációkkal elevebben varázsoljt könyv méltán tekinthető a szovjet üzemtörténet-írás egyik reprezentatív alkotásának.

Utoljára hagytam az üzemtörténet-írással leginkább rokon vonásokat mutató történeti műfajt, a helytörténetírást. Mindkettőt változatos összetételű és foglalkozású egyének művelik és a nagyközönség olvassa. Ez önmagában nem zárja ki, hogy ne létezzenek olyan színvonalas helytörténeti, illetőleg üzemtörténeti munkák, melyeknek szaktudós szerzői éppen e művek megalkotása révén jutottak el a tudománypolitika legmagasabb irányító helyeire, mint ahogyan ez nem egy esetben Franciaországban és más országokban megtörtént.

Mindkét műfaj térben lesűkített keretek közt mozog. Az üzem azonban nem légüres körülmények közt fejt ki működését, hanem valamilyen emberi településen, melynek életét rendszerint sarkaiból forgatja ki. A Rajna vidéki szén- és vasérclelőhelyek felfedezése Európa egyik legnagyobb iparvidékét alakította ki, ahol is a hajdani falvakból több százszáz lakosságát magukba foglaló iparvárosok alakultak ki. (pl. Düsseldorf). Olyan hazai helységek mint amilyen Ózd, sem lettek volna soha városok, ha 1845-ben a környéken felfedezett barnakőszéntelepek hozamára számítva, nem éppen ide telepítették volna a korabeli vállalat legjelentősebb vasgyárát. A helytörténet egy üzemtörténeti dolgozat keretein belül azoiban nem öncélú, hanem rövid pórásra fogott, kiegészítő műfaj, mely szolgálója és nem egyenrangú partnere az üzemtörténetnek.

III. A szocialista üzemtörténet-írás sajátosságai közé sorolható, hogy eltérően a kapitalista körülmények közt megjelenő, általában egyszerűs alkotásoktól, elég sok az olyan könyv, melyet – különösen nagy vállalkozások esetén – több szerző együttesen dolgozott fel. Erre mondják, angol kifejezéssel, hogy nálunk e műfajban kialakult az ún. team-módszer. A szó magyarul először „fogat”-ot, másodsor „csapat”-ot jelent. Nyilvánvaló, hogy a „csapat” fogalma túlmutat a szerzők körén is, magába foglal mindenkét, aki egy-egy könyv megjelenése körül „bábáskodott”.

Így volt ez 1931 után a Szovjetunióban, s így történt 1980-ban Magyarországon. A Szovjetunióban 1939-ben adták ki első alkalommal *A Putyilov gyár története* című, azóta már a harmadik kiadást is megért, kétkötetes, 62 ívre terjedő, nagy formátumú üzemtörténeti alkotást, melynek szerzői M. Mitelmann, B. Glebov és A. Uljanszkij voltak. Munkájukat segítette anyaggyűjtéssel a gyár munkáskollektívája, elvi, ideológiai útmutatásokkal az üzemi, illetőleg a pártvezetők, végül művészi tanácsokkal valamelyik ideológus, miközben egész alkotást összefogta a szerkesztő bizottság.

Az Ózdi Kohászati Üzemek története című könyvnek 1980-ban 10 szerzője volt. Munkájukat anyaggyűjtéssel és előtanulmányok megírásával segítette a gyár társadalmá, személy szerint pl. Dobosy László és Lehoczky Alfréd. A kéziratot formába öntötte Berend T. Iván szerkesztő, szakmai tanácsokkal látta el három hivatalos lektor, továbbá elvi, ideológiai útmutatásokkal az üzemi párt szervezet illetékesei. Ez utóbbiak közt olyan is akadt, aki menet közben beszállt a szerzők közé.

Az ózdi üzemtörténeti monográfia előnyösen különbözik az összes eddigiektől, éppen abban, hogy nemcsak helytörténeti alapvetéssel rendelkezik, mint pl. a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyár története című ismert monográfia, hanem a helytörténeti fejezetek véges-végig szívósan követik a gyártörténet korszakait. Valóságos „szolgáltató” módon, ha szabad ezt a manapság divatos kifejezést használnom. Jót tett az alkotásnak az a körülmény, hogy mecénásaink a 125 éves jubileumi ünnepek elmúltával sem vesztették el kedvüket és türelmüket. A szerzők csapatában bekövetkező gyakori változások miatt évekre menő csúszások ellenére is kitarítottak a kézirat kiadása és a könyv megjelenítése mellett. Mecénásaink kifejezett kívánsága volt egyébként, hogy a hajdani Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. ipari birodalmának határait megnyesve, a történetet Ózdra, Sajóvárkonyra és Bolyokra, az Ózdi Kohászati Üzemekre és az ezt közvetlenül kiszolgáló bányavidékre szűkítsük le. A monográfia helytörténeti részei még így is lényeges új adatokat tártak fel az Ózdra betelepített, nagyrészt szlovák származású szakmunkások magyarosodása és a környékbeli falvakból kikerülő magyar parasztbányászok rendszeres foglalkoztatása vonatkozásában.

A könyv sok szerző különböző színvonalú munkájának eredménye. Az írók részben Budapesten, részben Miskolcon, részben pedig Ózdon élnek. Az ilyen összefogás elég általános a helytörténetírók körében (lásd erre a Soproni Szemlét), de szinte példa nélkül álló a hazai üzemtörténeti műfajban. Mindezek eredménye a külsőleg jó benyomást keltő, szépen illusztrált, tartalmilag is figyelemre méltó alkotás, mely bizvást sorolható a legrangosabb hazai üzemtörténeti monográfiák közé. Ha értesüléseim nem csalnak, az európai ranglistán, „a nemzetközi tudományos tözsdé”-n is jegyezni fogják. A vállalat pedig arra is felhasználhatja majd, hogy hazai, valamint külföldi üzletfelei körében hírnevét öregbítse!

Parasztasszonyorsók az önéletírások tükrében

A huszadik században új műfajt teremt a paraszti írásbeliség: a népi önéletírást. Magyarországi és erdélyi magyar paraszti életrajzok megjelent kötetei ma már egy kisebb könyvespolcot töltenek meg. Íróik vagy saját elhatározásból, belső kényszertől hajtva, vagy valamilyen felkérésnek eleget téve, esetleg pályázati felhívásra nyúlnak írószerszámmal, s füzetek fölé görnyedve, legtöbbször a napi munka után vagy az öregség kényszerpihenőjét kihasználva, végigtekintenek életükön. Az írással célja ennek megfelelően formálja is a megírandó eseményeket: a saját elhatározásból született műveknek nagyobb a személyes vallomásértékük, a pályázatra készültek tágabb szemléletmódot kívánnak, kitérnek a régi szokások, életmód, napi munka s más megkívánt dolgok ismertetésére is. Minden életút egyedi, de ugyanakkor a kortól, a társadalmi helyzettől s nem kismértékben a táj etnikus kultúrájától is meghatározott. Az egymás mellett felsorakozó művek nyelve is változatos: az írásbeliség megőrizte a dialektust, tájanként más és más hangulatot kelt a nyelv zenéje, a mondat szerkesztés és a tájszavak vidékenként változó volta.

Az írás nem mindig öröm, van, akinek fáradsztó küszködés. Íráshoz nem szokott embernek különösen. Aki mégis legyőzi ezt a visszahúzó erőt, tehetségének tudatában teheti csak. Elszántság kell hozzá, a mondandó fontosságának biztos tudata. Szellemi közvéleményünk nagy meglepetéssel s nem kis örömmel ünnepelte azokat a műveket, amelyeknek írója nem mindennapi tehetséggel megáldva hozott létre műalkotást. Még hozzá olyan különöset, amely nem az irodalom esztétikai normáinak ismeretében s nem a folklór bevált mintái nyomán született, hanem az élő beszéd, s mondhatjuk úgy is, a folklór kialakulóban lévő állapotát által befolyásolva, egyéni szerkesztő-teremtő készség által alakítva..

A paraszti önéletírásokat sokféle módon hasznosíthatja sokféle tudomány is. Irodalmárok, folkloristák számára nagy fontossága van annak a lehetőségnek, hogy a történeteket kikristályosodási állapotukban szemlélhetik.

Egy-egy emberélet számtalan eseménye közül nem mindegy, hogy ki mire emlékszik, mit tart leírásra méltónak. Az eseményeket el kell mondani, lehetőleg úgy, hogy csattanójuk legyen – s az epikum megformálása az elbeszélő folklórműveltségét s egyéni tehetségét jelezve az elbeszélésművészet kezdetét mutatja meg a kutatóknak. Szociográfusok számára is beszédes adatok kerülnek így elő: a közösség egy tagja saját szemével látatja a szűkebb – s olykor tágabb – társadalom kötődéseit, kommunikációs viszonyait, a közösség krónikáját és még számtalan más jelenséget.

Etnográfusok, folkloristák a hagyományos és a már-már eltűnőben levő falu gazdálkodását, életrendjét, szokásait olvashatják ki a sorok közül. De a legtöbb felfedezőnivalója talán a pszichológiának van. Nemcsak az egyéni élet, a gondolatok és cselekvések, a négy fal között és az ember agyában elrejtve végbement történések nyílt felszínre hozatalát kihasználva, hanem attól a különös ténytől is befolyásolva, hogy az így megnyilatkozó emberek nem átlagemberek.

Hagyományos felépítésű társadalom tagjai, akiket gazdasági s egyéb helyzetük pontosan meghatározott életpályára jelölt ki. Egy részük elfogadta azt a helyzetet, más részük kitért belőle, vagy legalábbis megpróbált kitérni. De mindannyiukat megkülönböztette egyfajta, olykor kisebb, de legtöbbször nagyobb tehetség, amely társaik fölé emelte őket. Ennek a megléte életüket is befolyásolta, sorsukra is hatással volt.

Másfelől – a tehetség ellenére – életpályájuk ritkán lett sikeres. Vajon nem a panaszkodás kényszere a legnagyobb, írásra serkentő erő? A derűt, humort, örömet, sikert vagy éppen öregkori megbékélést tartalmazó írások, vagy ezeket csak felcsillantó művek csupán élénkítik a töménytelen elemi kint, éhséget, didergést, megaláztatást, ostoba zsarnokoskodást elbeszélő életrajzot. „A legvédtelenebbek a kisgyermek, a kócsok, a rüggák, a pofozzák őket, kézzel, lábbal, eszközzel... Nem ápolják, nem gyógyítják, nem mosdatják. Nem ölelik, nem csókolják, nem simogatják... Nem becézik, nem mosolyognak rájuk, nem

szólnak hozzájuk. Ehelyett szemükbe mondják, hogy nem szeretik őket... elveszik tőlük a könyvet. Legtöbbször épp az arra legjobban vágyóktól, a legértelmesebbektől. Az asszonyokat is ütik, kínozzák, kizárják, nem gyógyítják, nem ápolják... Ugyanezt kapják a tehetetlen öregek is.” (Salamon 1979, 6.)

Az asszonyok sorsa feltűnően keserves. Némelyik életrajz merő szenvedéstörténet. Földrajzilag távol eső vidékek asszonyainak élete a századfordulótól napjainkig szinte teljesen fedi egymást: korán kezdett munka, esetleg árvaság, testvérviszályok, nagylányélet némi vidámsággal, majd házasság sok nélkülözéssel, iszákos férjfel, s az égés után születő, meghaló gyermekek által egyhangúan szabdalni élet után mára viszonylag nyugodt öregség.

Mit tehet ez ellen az asszony? Ha életét leírja, sok névtelen sorstársától máris különbözik: ha a választ nem is tudja, a kérdést egyféleképpen már feltette. S a bevallott kezdetleges asszonyi lázadás módjai: a sírás, az öngyilkossági kísérletek, panaszkodás rokonnak, szomszédnak s végül a fűzetlapoknak.

Ez az önéletrajzokból kihámozható átlagos parasztasszonyorsók sémája századunk első felében. Középkelet-Európa egy elég jól behatárolt táján, a Kárpát-medence keleti felén. Nevezetesen a Romániában megjelent magyar önéletrajzokban és Magyarországnak a Dunától keletre fekvő területein. A Dunántúlról nyomtatásban nem jelent meg asszonyi, paraszti, életrajzi vallomás.

Amiért mégis ezt a témát vettem fel, az az a kíváncsiság, amely a keletebbre fekvő tájak eme jelenségének egyik általánosítható tanulságára vonatkozik. Vajon a Dunától nyugatabbra nem lenne érdemes ösztönözni a megnyilatkozásnak ezt a formáját, márcsak azért is, hogy egy általában megfigyelt jelenséget alaposabban körüljárhassunk?

Erre a hosszadalmas bevezetőre azért volt szükség, hogy kellőképpen rávilágíthassunk egy sajátos jelenségre, amely leginkább az önéletírásokban gazdag alföldi tájon figyelhető meg.

Itt ugyanis szemmel láthatóan kialakult egy különös asszonytípus, fantasztikus teremtő-alkotó tehetséggel megáldva. Dologi természetű körülményeik semmivel sem különbek, mint sorstársaiknak, de elszántságuk, önmagukba vetett hitük annál inkább. Ezek a tehetséges asszonyok, *Türiné Cseh Viktória, Berényi Andrásné Nagy Rozália, Dobó Vincéné Kovács Veronika, Muháros Bálintné Matvej Eszter*, és a csak leánynevet használó *Gémes Eszter*.

Írásaikból arad az önbizalom, hisznek abban, hogy ha nagyon akarják, szebb lesz az életük. Kislány koruktól kitűntek a munkában, mindig elsősk akartak lenni. Az életük minden mozzanatát áthatja a szépre, a tökéletesre való áhítozás. Valamennyire sikerül is mindnek: csak itt jön a bökkenő. Írásaikat a többi asszonyorsó ismeretében olvasva, fel sem tűnik először, hogy színre lép életükben a részeges férj, aki akaratgyenge, a munkáját elhanyagolja, s míg a feleség pályája egyre feljebb tör, az övé úgy csúszik lejjebb, lejjebb. Ezekre az asszonyokra nem jellemző, hogy részeges férjük miatt csupán szenvedés az életük: nem szolgál örömeire, az kétségtelen, de soraik mögül valami újszerű is kiviláglik. Nevezetesen az, hogy a hagyományos asszony szerep ellen fellázadtak, valami újat, nagyot akarnak, s ehhez a megfelelő társat ők maguk választották. Valahol a tudatuk mélyén munkált az a felismerés, hogy olyan társra van szükségük, aki náluk gyengébb. Csak közbevetőleg: ennek klasszikus folklór-megfogalmazása a Lusta legény-dolgos lány mesében található, ahol Jézus Krisztus mondja ki a bölcsességet: „Lusta legényhez dolgos lány illik és fordítva, mert két lusta éhen hal, a két szorgos pedig megszerzi a világot, egyik sem jó!” Ennek a gondolatnak a jegyében választott Gémes Eszter kétszer is nálánál sokkal hitványabb házastársat, vagyoni megfontolásból is. Pedig jelentkezett életében az igazi szerelém is, de a társadalmi felhajtóerő erősebben működött benne, mint a szerelemre való vágy. S ha az asszony kiválóan gondolkodik, okossága elismerést, kivételes helyet ad számára a falusi társadalomban, netán vezető pozícióba is kerül, roppant nehezen viseli el azt a férjet, akit végül is ő választott magának. S ő válik zarnokává a másoknak. Nem lehet véletlen, hogy ezek mellett a sikeres asszonyok mellett a férfiak tönkrementek, megsemmisültek, erkölcsi értelemben is, olykor fizikailag is. Öngyilkosok lettek.

Mennyire tartozik ez a kérdés néprajzi vizsgálatok alá? A tehetséges asszony mindig új kihívást jelent környezetének, amely ezt kevésbé tolerálja, de ellenakciók sorozatát kezdeményezi – ez a téma a pszichológiára tartozik. De az a tény, hogy adataink az Alföldre vonatkoznak (Tiszaroff, Balástya, Mikola, Csongrád) annak is inkább a déli területeire, azt is sejteti, hogy a társadalmi mozgásokban élenjáró alföldi társadalom termékei ezek az asszonyok. A Dél-Alföld lázongó, forrongó vidéke a parasztasszonyok számára is nyitott lehetőséget a pártéletben való részvételre, majd a közösség vezető pozícióiban is (tanácselnök, országgyűlési képviselő).

Ugyanakkor az ilyen különös párkapcsolatok alakulásában, ahol a tehetséges asszony egyéniségének nyomására a férj elveszti a talajt a lába alól, s öngyilkosságba menekül, része lehet annak a statisztikusos, szociológusok által észlelt jelenségnek is, hogy a dél-alföldi tájak népessége az országos átlagnál gyakrabban fogadja el a suicidiumot (öngyilkosság) a sikertelen élet megoldásaként.

Az önéletírások történéseinek ideje a múlt. Ezek a konfliktusok azonban napjainkban is elevenen élnek, s nemcsak a falusi társadalomban, s nemcsak Magyarországon. A csongrádi és más alföldi szegényparasztorsú asszonyok életük őszinte megírásával egy nagyon korszerű konfliktushelyzetet korai szenvedő-szenvedtető hősei lettek, a nyilvánosság előtt is. Ma már tudjuk, hogy „egyedi tragédiák nélkül a társadalom előrehaladása csak az egyén érdekeinek, aktív részvételének és önmegvalósítása lehetőségeinek figyelembevételével biztosítható. Annál erősebb egy társadalom és egy közösség, minél differenciáltabbak az egyedi életutak és minél inkább meghatározó az egymás iránti felelősség.” (Juhász Pál, 1980.)

77.) Ezt nem sikerült tudatosan alkalmazniok életük során Gémes Eszternek és társainak, de nem önhibájukból. A férfi–nő viszony olyan konfliktusmentes kibontakoztatását, amelyet napjaink fejlett civilizációi igényelnek (Mead, M. 1970. 326–7, Simpson, J. 1977. 359–372), a század első felének paraszti társadalma nem tette mindenki számára lehetővé. De tiszteltet illeti őket azért a nagy lépésért, amelyet a nők évszázados hátrányos helyzetének felszámolásáért tettek.

Befejezésül hangsúlyozom azt a tényt, hogy megfigyeléseim a kérdésnek csak a paraszti önéletírásokban megmutató jelenségeire vonatkoznak. Maga a téma nyilvánvalóan sokkal szélesebben átfogható, akár az egész világirodalom vagy csupán napjaink publicisztikájának segítségével is.

Bibliográfia

BERÉNYI Andrásné: Nagy Rozália a nevem. Budapest, 1975. – CSALOG Zsolt: Parasztrehány. Budapest, 1975. – Emléklül hagyom . . . : (Szerk): HOPPÁL Mihály, KÜLLŐS Imola, MANGA János. Budapest, 1979. – GÉMES Eszter: Mindig magam. Budapest, 1979. – GYŐRI Klára: Kiszáradt az én örömem zöld fája. Bukarest, 1975. – JUHÁSZ Pál: A neurózis és az alkoholizmus néhány szociológiai vonatkozása. Szociológia 1980/1. – MEAD Margaret: Culture and Commitment. New York, 1970. – PÜNKÖSTI Árpád: Ím, béjöttünk nagy örömmel. Budapest, 1979. – SALAMON Anikó: Így teltek hónapok, évek, Bukarest, 1979. – SIMPSON Júlia: Developmental process theory as applied to mature women. Gifted Child Quarterly 1977. 21/3. 359–372. old. – TÜRINÉ Cseh Viktoria – KESKENYÉ KOVÁCS Veron: Csongrádi szegényasszonyok, Szeged, 1967. – A pszichológiai szakirodalom összeállításáért Séra Lászlónak tartozom köszönettel.

„Amint a balladák nyelve régibb foka a közmagyarnak, úgy a dallamok fajtája még az egységes magyarság korára mutat, amikor úr és paraszt közt nem volt meg a mai feneketlen érok. [. . .] A székely dalokból lassanként feldereng egy egységes magyar zenei nyelv képe, egy régi tradíciótól keményre csiszolt, monumentális stílusé, amely, ha darabokban hevertébből összeszedjük és egyébe illesztjük, még nagy fejlődés indítója lehet.” (Kodály, 1919)

„Nálunk még háromszáz éve ugyanaz a dal zenghetett várban és kunyhóban. Azóta a vár romba dőlt, ha áll, lakója idegen, vagy hűtlen lett a magyar dalhoz. Megőrizte a régi kincseket, díszruhákat és fegyvereket. A kunyhó hű maradt, megőrizte a régi kincs értékesebb felét: a lélek ősi bútorzatát. Az egész magyarságot: a magáét is, azt is amit fölülről kapott. Amit háromszáz éve az Esterházy-palotában daloltak, azt ott ma már nem tudják. De tud még belőle Szalai Zuza, kis töpördött öregasszony, Kolon nevű kis zoborollai faluban. Tudnak öreg, harisnyás székelyek. A falu megmentette a tradíció folytonosságát. A mi dolgunk átvenni tőle és tovább ápolni. A tűznek nem szabad kialudni.” (Kodály, 1925)

„Akinak nem mindegy, mi lesz itt a zenében egy-két emberöltő múltva, nem mehet el közömbösen az iskola mellett, amikor ének hallik ki belőle.”

„Aki izlés nélkül ruházkodik, testi épségét még nem veszélyezteti. De a művészetben a rossz izlés valószínűségi lelki betegség, amely kiéget a lélekből minden fogékonyságot. Elzárja a remekművekkel való érintkezéstől s így a belőlük áradó éltető fluidumtól, amely nélkül a lélek sorvad, összezsugorodik, s az ember egész lényé sajátos bélyeget kap.” (Kodály, 1929)

„A zene nem magánosok kedvtelése, hanem lelki erőforrás, amelyet minden művelt nemzet igyekszik közkinccsé tenni. Kapja meg belőle részét minden magyar gyermek!” (Kodály, 1934)

Kiss Ferenc emlékének ébresztése Szilsárkányban

A szülőföldhöz való érzelmi kötődés – a nemes értelemben vett szocialista lokálpatriotizmus – számai szerteágazóak. Erősíthetik e szálakat lakóhelyünk – és annak környéke – természeti szépségei, történelmi nevezetességei, és – kiemelkedően – az ott született vagy ott élt szellemi nagyságaink életútjához kapcsolódó tárgyi emlékek: szobrok, a róluk elnevezett intézmények, emléktáblák és házak. A közösségi emlékezetnek e hagyománytisztelő formáit számos helységünkben megfigyelhetjük hazánkban. A kezdeményezések valóra váltásában kiemelkedő szerepet játszott mindenütt a honismereti mozgalomba tömörült lelkes, helyi lokálpatrióták serege.

Hazánk szellemi térképén levő „fehér foltok” egyikét fedették föl most a Győr-Sopron megyei Szilsárkányban, amikor megkezdték a kis falucska nemzetközileg is elismert nagy fia, Kiss Ferenc erdőmérnök emlékét föltámasztani. A „szegedi erdők atyjá”-nak – ahogy méltán nevezte őt jó barátja, Móra Ferenc – korszakalkotó érdemeit jól ismerik és tisztelik a szakmai berkekben, a Tisza-parti városban 1960-ban róla nevezték el az Erdészeti Szakközépiskolát, amelynek parkjában kőbe vésett emlékszobrot is emeltek tiszteletére. A szülőfaluban viszont teljesen elfeledték, családjának leszármazottai elköltöztek a kis rábaközi helységből, szülőháza idegen kézbe került.

1973-ban kerültem a Rábaközbe, Csornára. Szilsárkány innen 10 km-re fekszik, a 86-os főút mellett. 1976-ban közérdekű bejelentéssel fordultam a Szilsárkányi Községi Közös Tanácshoz és az Országos Erdészeti Egyesülethez, hogy állítsanak Kiss Ferencnek emléktáblát szülőfalujában. Idős helybeliek segítségével sikerült megtalálnunk a Kiss család egykori lakóházát, amelyben a neves erdőmérnök született. A Rákóczi utca 6. számú épülete, melyben a nyolcvan év fölötti, özv. Németh Lajosné lakik, bizony már igen romos állapotban volt: a falak málladoztak, nádfedeles tetején becsurgott az esővíz és a hólé. Tekintettel a ház romos voltára, úgy döntöttek az illetékesek, hogy nem ide, hanem a háztól nem messze álló volt evangélikus iskola (jelenleg a községi óvoda) falára szerelik föl a márványtáblát. (Kiss Ferenc is ebben az épületben végezte elemi iskolai tanulmányait.)

Az emléktábla ünnepélyes fölavatására 1977. április 24-én került sor. Avatóbeszédet dr. Madas András – akkor az Országos Erdészeti Egyesület elnöke – mondott. Egy küzdelmes, de eredményekben csodálatosan gazdag életút elevenedett meg a szépszájú ünneplő közönség előtt. Kiss Ferenc 1960. április 24-én született Szilsárkányban. Édesapja, Kiss Zsigmond, nyolc gyermeket nevelt fel. Ferenc volt a legidősebb. Az elemi iskola befejezése után a soproni evangélikus liceumban folytatta tanulmányait, ahol 1879. június 27-én érettségizett. A gimnázium után beiratkozott a Selmecbányai Erdészeti Akadémiára,

ahol három esztendeig tanult, mindvégig ösztöndíjjal. 1882-ben szerezte meg oklevelét. Rövid magánuradalmi és minisztériumi szolgálat után 1885 decemberében került Szegedre, amikor a Tisza-parti város „siralmas állapotú, leromlott erdeit” az államkincstár kezelésébe adta. Kiss Ferenc neve ettől kezdődően fonódott egybe az alföldi homok beerdősítésének nehéz munkájával.

Magas szintű szaktudását, kivételes szorgalmát évtizedekre e kérdés elméletének és gyakorlatának megoldására fordította. Úttörő jelentőségű volt az a megállapítása – még nemzetközi vonatkozásban is –, mely szerint a homoktalajok minősítését a rajtuk tenyésző *talajjelző* növénytársulások alapján határozta meg, mivel az ősnövényzet fontos támpont az erdésznek: ennek alapján lehetett kiválasztani az ültetendő fafajokat! A futóhomok romboló hatásának megakadályozására elsőként telepített 540 kh védőerdőt Szeged köré, amely tulajdonképpen a mai zöldövezet feladatát is ellátta. Állandóan hangsúlyozta a hazai nyárfafajok erdőgazdasági jelentőségét. A nagy lendülettel meginduló erdőültetések szaporítóanyaggyal való ellátására csemetekertet, a gyümölcsfák telepítésére pedig faiskolát létesített. (Ez utóbbival a homoki gyümölcsstermesztés alapjait is lerakta!) Sikrasszállt az akác túlzott telepítése ellen. Példák meggyöző érveléssel bizonyította, hogy nem mindenütt gazdaságos a természetes, helyette a feketefenyőt javasolta.

1913-ban a Földművelésügyi Minisztérium Kiss Ferencet a Nyírségbe küldte, hogy felmérje az erdősítés lehetőségeit. Ebben az esztendőben közölte az Erdészeti Lapok hasábjain azt a tanulmányát, amelyben részletesen beszámolt a homokterületek beerdősítésében elért gyakorlati eredményeiről. „A felsőbb hatóságnak tudásom egész erejével, szaktársaimnak pedig szívemnek a homoki erdők iránt érzett meleg szeretetével ajánlom” – írja bevezetőjében.

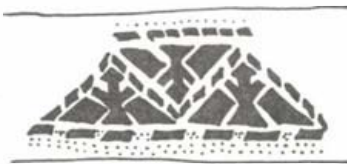
Ezekben az években kötött életre szóló barátságot a híres íróval és muzeológussal, Móra Ferencel, aki így jellemezte őt: „Kiss Ferenc az én szememben nem evilágból való ember. Őbenne a fák lelke él, amelynek ura és királya... A szilfa neki adta keménységét, a nyárfa a lágyágát, méltósága a tölgyé, derült nyugalma a juharé, szelíd magyar bánata az akácé... A jósnak olyan atmoszférája árad belőle, hogy az ember maga is jobban érzi magát, ha vele van. Esténként mindig hazakísér a tanyáról szállásomra... – Te bátyám – mondtam neki nyugtalanokodva –, hogy mersz így járni ilyenkor ebben a vadonban? – Nézd druzsám, sose féltem az életben senkitől, mert soha senkihez igaztalan nem voltam. Szinte világitott az arca a sötétben, amikor ezt mondta... ez a szürkefejú ember... azzal játszott a végig az életét, hogy erdőt ültetett a homokba és arca verejtékével kertet csinált a sívó kopárból...”

Munkásságának elismeréseképpen 1939-ben a szegedi tudományegyetem Kiss Ferencet tiszteletbeli doktorává avatta. Ott is hunyt el 1952. június 14-én.

Szilsárcányban – ahonnan elindult életpályája – a nagy tudós emléktáblájának fölavatása utáni baráti beszélgetésen merült fel először, hogy meg kellene menteni szülőházát és emlékparkot kellene köréje létesíteni. A beszélgetést évek múlva példamutató tett követte. Demjén Mihályné, a Szilsárcányi Községi Közös Tanács elnökszónya fáradtságot és sikertelenséget nem ismerő szervező munkába fogott. Az emlékház és -park gondolatát több szerv önzetlen segítőkészsége is hathatósan támogatta. 1981 őszén az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség védetté nyilvánította Kiss Ferenc szülőházát, mint agrártörténetileg és néprajzilag egyaránt értékes objektumot. A szakemberek elkészítették a ház fölújításnak tervét és költségvetését. A kivitelezési munkákhoz igen nagy anyagi és erkölcsi támogatást nyújtott az Országos Erdészeti Egyesület, a Kisalföldi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság, a Szombathelyi Erdőfelügyelőség, a Győr-Sopron megyei Tanács és az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség. Még az ősz folyamán új tetőszerkezetet és nádborítást kapott az épület, elkészült a csaknem háromhektáros emlékpark köré emelt léckerítés. A Szombathelyi Erdőfelügyelőség és a Kisalföldi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság szakemberei társadalmi munkában ültették el a több mint 150 fa- és cserjefajból álló növényanyagot. A parkban – amely körülveszi a házat – gyermekjátszóter is lesz falovakkal, cölöp párral, mászókákkal, hintákkal. A széles sétányok mentén tájba illő padok állnak majd.

Az ünnepélyes avatásra 1982. őszén került sor. A helyi tanács megvásárolta a Kiss Ferenc-szülőházát, amelynek egyik szobáját a nagy erdész életére vonatkozó dokumentumokkal rendezik be. Az érdeklődők ettől kezdődően tekinthetik majd meg Kiss Ferenc szilsárcányi emlékeit, amelyek ugyan évtizedekig homályban voltak a szőlőföldjén, de a széles körű összefogás mégis felfedezte azokat, hogy a hazaszeretet és a haladó múlthoz való érzelmi azonosulás célját szolgálhassa. Köszönet érte mindazoknak, akik tettek valamit az ügy érdekében.

iff. Kálmán Gyula

Könyvtári jubileum Hódmezővásárhelyen

Vásárhely 102 esztendeje alapított közkönyvtára 75 évvel ezelőtt nyílt meg. A paradoxonként ható mondat magyarázatát a 19. század végi magyar vidéki élet, a gazdasági, társadalmi fejlődés minősége adja. Ábrai Károlynak (1830–1912), a város író polgármesterének 1880-as kezdeményezéséből a hírlapokon lassan fölnövekvő egy-két ezres olvasóközönség igénye csak 27 év múlva tudott működő könyvtárat teremteni egy másik jeles személy, Szalay József (1870–1937), a „literátus főkapitány” (akkor a város rendőrfőkapitánya) kezdeményező segítségével. (A város első nyomtatott újságját egyébként ugyancsak Ábrai indította 1869-ben.)

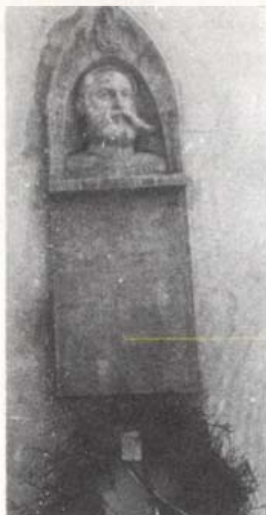
1886-ban a Hódmezővásárhely című lap még leszögezte: „... városunkban közkönyvtár létesítésére szükség nincsen.” Húsz évvel később, 1906-ban az ellenzéki Vásárhely és Vidéke már számon kérte a levéltárban porosodó könyvhalmaz sorsát a várostól. A cikk nyomán induló kampányban Szalay elsőként állt az ügy mellé: összeírta a még vásárlandó könyvek jegyzékét, rendezte a meglévő állományt, kidolgozta a könyvtár működésének, használatának szabályzatát – a dologra magát részánó tanács 1907. május 12-én a főispáni lakásban végre megnyitotta az intézményt. A fennmaradt hírlapi tudósítások szerint a 3441 kötetes gyűjteményt ezen a napon huszonheten keresték föl, az első kölcsönző – Helembai Sándor gazdaember – Gömör vármegye történetét vitte ki.

A Németh László nevét viselő – közel negyedmillió állományú, 12 ezer olvasót szolgáló – mai könyvtár rendezvények sorával emlékezett meg az eseményről. Az alapítás jegyzőkönyvein, az intézmény történetének dokumentumain kívül állományának tematikusan elrendezett ritkaságai, értékei is láthatók voltak azon a kiállításon, amely a Tornyai János Múzeumban nyílt május 19-én Simándy József Kossuth-díjas kiváló művész közreműködésével. (A kiállítást 18 napi nyitva tartása alatt mintegy ezren tekintették meg.) Másnap a könyvtárban a megye könyvtárosai számára volt előadássorozat kultúránk, könyvtárügyünk időszerű kérdéseiről. Itt – a szakmai program után – adta át először az író özevegye az általa alapított, az ezentúl háromévenként, két-két személynek kiosztandó emléklapok, Németh László munkássága megismertetésében, az igényes olvasóvá nevelésben kiemelkedő tevékenységet folytató (most először kivételesen négy) személynek: *Czine Mihály* irodalomtörténésznek, *Dorogi Zsigmond* rádiós szerkesztőnek, *Kapu Pálnak*, a Németh László Városi Könyvtár igazgatójának, valamint *Kőszegfalvi Ferencnek*, a könyvtár helyismereti munkatársának. Ezt követően avatta fel a könyvtár olvasótermében, Czine Mihály Németh László fejszobrát, Borsos Miklós alkotását. (Az emléklapok szintén Borsos Miklós munkája.) Az avatáson Nagy Attila Jászai-díjas színművész működött közre, Vörösmarty: Gondolatok a könyvtárban című versét és a Szózatot mondta el. A megemlékezésorozat irodalmi esttel zárult, a Vásárhely az irodalomban című összeállításról főlvetel készült a rádió folyóirata, a Gondolat számára.

Aradi vértanú sírja Margonyán

Eddigi utazásaim során megismertem Kelet-Szlovákia tájait, Kassa (Košice), Eperjes (Prešov), Bártfa (Bardejov) Európa történelmében is jelentős szerepet játszó, emlékekben gazdag városait. Legutóbb ismét errefelé vitt utam, ekkor jutottam el a bártfai járás egy kis falujába, Margonyára (Marhan). Itt az 1848–1849-es magyar szabadságharc leverése után kivégzett 13 aradi vértanú egyike, *Dessewffy Arisztid* tábornok hamvai nyugszanak. Ő volt az egyetlen, akit a mai Szlovákia területén temettek el. Tudjuk róla, hogy egy ideig a felső-magyarországi hadsereg vezére volt, 1849 tavaszán részt vett a tarcali és a kápolnai csatában, harcolt a déli hadszíntéren, és ott volt hadtestével az augusztus 9-i temesvári csatában is, amely a szabadságharc egyik legnagyobb és legvéresebb csatája volt. Megmaradt katonáival Orsovánál készültek elhagyni az országot, de végül is augusztus 19-én Karánsebesnél letette a fegyvert az osztrákok előtt.

A hadbírósgát kötél általi halálra ítélte, később ezt főbelövésre változtatták. A mai Szlovákia területén Dessewffy a nyugalmazott huszárfőkapitány mint a sárosmezei nemzetőrség őrnagya 1849 júniusában a Kiszsebennél (Sabinov) és Lemesnél (Lemešany) vívott ütközetben igyekezett feltartóztatni a túlsúlyban

levő cári csapatokat. Ezért is úgy vélem, érdemes és méltó megemlékeznünk az ósvacsákányi (Čakanovce) születésű önfeláldozó katonára e kevesek által ismert nyughelyéről.

A szörnyű kivégzések után kocsin több napon át hozták Aradról Margonyára a hóhértól aranyakért megváltott, titokban kihantolt holttestet.¹ Bizonyára családja, és ő maga is nagyon kedvelte ezt az ősi családi fészket, a vidéket és az ott élő embereket. A család és utódai azóta elhagyták Margonyát, de a vértanú örök álmát senki sem bolygatja ott a falu felett húzódó erdő aljában épített kriptasírban, az evangélikus templom mögött, ahonnan szép kilátás nyílik a községre. A sír fölé a kriptakápolnát csak később építették ősi kastélymaradványokból, gótikus bejáratral. A kripa bal oldalán a vértanú kőbe faragott domborművét láthatjuk, magyar és szlovák nyelvű emléksorokkal: „Dessewffy Arisztid honvédtábornok, a szabadságharc vértanúja 1802–1849. A haláltól nem félek, sokezer halál lebegett körülöttem a csatában.” A MNK Kulturális Minisztériuma.

id. Trugly Sándor

A Pécsi Bányászati Múzeum megnyitása

Új egységgel gyarapodott a bányászati múzeumhálózat. A Soproni Központi Bányászati Múzeum megnyitása (1957. október 13.) óta az ország bányavidékein, az olaj- és földgázterületeken is nyíltak kiállítóhelyek, gyűjtemények, múzeumok. A pécsi Déryné utcában létesült Bányászati Gyűjteményt 1977. november 7-én nyitották meg a Duna Gőzhajózási Társaság 1895-ben épült, egykori igazgatósági épületében. Az azóta eltelt időben a gyűjtemény anyaga fokozatosan bővült, majd a pécsi pincerendszer feltárása és helyreállítása nyomán új, föld alatti kiállítóhely létesítésére nyílt lehetőség. Ma a Déryné utcai kiállítóhely 387 négyzetméteren, a Káptalan utcai föld alatti kiállítóhely pedig 441 méter hosszú és 1174 négyzetméteres térrel várja a látogatókat.

A művelődési kormányzat, értékelve a mecseki bányavállalatok és a városi meg a megyei tanácsok szervek együttműködését a bányászati jellegű múzeum létesítésében és fenntartásában, a pécsi Bányászati

¹ *Varga Ottó*: Aradi vértanúk albuma, 1890.

Gyűjteményt Bányászati Múzeummá nyilvánította. Az újárendezett múzeumi anyag – amely kiegészült a 25 éves munkásörse életét követő anyaggal – 1982. április 29-én nyitott meg.

Az ünnepélyes megnyitón a Mecseki Ércbányák díszgyejenruhás, bányászlámpás küldöttei és a pécsbányatelepi Kodály kórus a Bányászhimnusz eléneklésével adott keretet az alapítóokmány átadásához. A Művelődési Minisztérium részéről az alapítóokmányt Ikvay Nándor osztályvezető adta át Gálfi Istvánnak, a Mecseki Szénbányák vezérigazgató-helyettesének és Tóka Jenőnek, a Mecseki Ércbánya vezérigazgatójának. Az ünnepélyes múzeummegnyitón megjelent a megyei tanács képviselőjében Brandstätter György osztályvezető-helyettes.

Krisztián Béla

„Amit írtam, . . . a falu népének szántam.”

(Magyarhermány krónikása)

Puritán egyszerűséggel berendezett kis szoba. Benne: három íróasztal (az egyikén régi Continental írógép), szekrény, néhány szék. Könyvekkel, folyóiratokkal megrakott polcok. Száz és száz oldalnyi, dossziékba rendezett kézirat, levéltári dokumentumok másolatai . . .

Ne gondolja az olvasó, hogy e sorok írója egy kutatóintézeti tudományos munkatárs dolgozószobáját szándékozik bemutatni, ugyanis e kis szellemi műhely egy 84 esztendőes parasztemberé.

Itt, a székelyföldi Erdővidék távoli zugában, egy hegyekkel körülölelt kis község, Magyarhermány (Herculian) egyik házában hajol a mindennapi fárasztó munka után olvasmányai, jegyzetei fölé estéről estére, már évtizedek óta *idős Máthé János* gazdálkodó parasztember. Itt olvas, elmélkedik falujának, népének múltjáról, történelméről, gyöngybetűkkel itt veti papírra gondolatait.

Idős Máthé János 1898. december 23-án született abban a faluban, amelyben ma is él. Az elemi iskola elvégzése után négy évig tanult az udvarhelyi gimnáziumban. A mezőgazdasági munkát édesapja mellett már gyermekkorában elkezdte: „. . . *édesapám tizenkét éves koromban kezembe nyomta az eke szarvát, s azóta – mikor az idő sorja hozza – most is fogom.*” olvashatjuk egyik írásában.¹ A nyíladozó értelmű gyermek apjától azonban nemcsak a szántást-vetést tanulta meg, hanem a könyvek, a tudományok szeretetét is. Az édesapa olvasott ember volt. Rendszeresen vásárolt könyveket, lexikonokat, újságokat járatott.

Máthé Jánost elsősorban a történelem érdekelte. Olyan átéléssel olvasta a múlt eseményeinek leírását, hogy gyakran még érzelmeinek sem tudott parancsolni. Találkozásunk alkalmával (már ő maga is megmosolyogva több évtizeddel ezelőtti énjét) megmutatta a Tolnai Világtörténelmének egyik kötetében Haynau megrongált képét, amelyet valamikor ő firkált, karcolt össze, annyira felháborodott a *bresciai hiéna* gaztettein.

¹ *Egy magángazda székely falu életéből* In *Imreh István* (szerk.): *Változó valóság – szociográfiai tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. 199–214. old.

Alig múlt 17 éves, amikor elvitték katonának. Az első világháborúból 13 hónap után, két súlyos lövéssel tért haza. Még tanulni szeretett volna, de nem lehetett: bátyja papnak készült, s több fiú nem léven a családban, apja gazdaságában az ő munkájára is szükség volt.

Már fiatal korában (igaz, eleinte még nem kellő részletességgel és módszerességgel) gyűjtötte a szülőföldjére vonatkozó adatokat. Egy idő után nem elégedett meg az idős emberek faggatásával, hanem szabad idejében járta a parókiákat, a múzeumokat, a könyvtárakat és levéltárakat. Kutatott Sepsiszentgyörgyön, Kolozsvárott, Marosvásárhelyen, Brassóban, sőt ilyen céllal Budapestre is felutazott. Az évtizedek során olyan nagy mennyiségű, értékes anyagot gyűjtött össze, hogy Benedek Marcell is csodálkozását és elismerését fejezte ki, amikor a szomszédos Kisbaconból 1964-ben átrándult hozzá.

Bár élete során nem nélkülözte kiváló tudósok pártfogását, támogatását, (pl. segítette őt munkájában a legendás tudású Kelemen Lajos történész, Kónya Samu, a jeles folklorista), sokáig nem írtak róla, és írásai sem jelentek meg.

Idős Máthé János tulajdonképpen „felfedezése” 1969-ben történt meg Sylvester Lajos jóvoltából, aki terjedelmes cikkben ismertette munkásságát és szemelvényeket is közölt gyűjtéseiből.² Ezután sorra jelentek meg méltatások romániai szerzők tollából,³ de elismerően írtak róla Magyarországon,⁴ és a különféle lapok szerkesztősei is egyre nagyobb érdeklődést mutattak cikkei iránt.

A romániai lapok és folyóiratok közül publikált többek között a *Művelődésben*, a *Korunkban*, a *Megyei Tükörben*, a *Falvak Dolgozó Népeben*, a *Jóbarátban* és az *Új Életben*, Magyarországon pedig a *Magyar Nyelvőrben* és az *Élet és Tudományban*.⁵

A szép szavú öreg székeklyt gyakran kérték fel ünnepi beszédek megtartására is. Emlékezetes volt például 1969-ben, a kisbaconi *Benedek Elek-emlékház* avatásán, több ezer ember előtt elmondott beszéde,⁶ amelyről Sütő András is megemlékezett *Erdővidéki naplójában*. Többek között a következőket írta: „*Feldöczen az öreg a pódiumra, látja, hogy egyedül van, maga mellé int két legényt, két lányt, s ilyenformán, testőrséggel is ellátva, kezdi a beszédét mondani. Szabadon szól, lobogtatja a papírlapokat, szinte csodálkozik: hogyan kerültek azok a kezébe. Úgy beszél, mint egy Veres Péter, Elek apóhoz kapcsolódó emlékeit meghordozza a világirodalomban, s Tolsztojt, Goethét érintve, egy tűzbe hajított meséskönyve kapcsán Pompejít is szóba hozza, az olvasmányfítogtatás rossz mellékze nélkül. Ő sem ragad meg a múltban; az ünnepelt példába kapaszkodva a holnaphoz keresi az utat.*”⁷

Méltatói elsősorban kutatói lelkiismeretességét és alaposságát, beszédeinek és írásainak gondolati tisztaságát, stílusának népi ízeit és az írásaiból sugárzó szülőföld- és népszereket emelték ki. Nevezték őt *szellemi ezermesternek*, *lábón járó történelemnek*, *lábón járó könyvtárnak* (*bibliotheca ambulansnak*), *földművestudósnak*, *nyelvünk népi tudósnak*, *falusi Bárczi Gézának* stb., Sylvester Lajos pedig ezt írta róla: „... ő a tudni akarás és a tudás, a tanulás és a tanítás, a *humánus-alakító ember élő szimbóluma*”⁸ Ő maga a munkaszereket és a sziklaeros kintartást emelte ki egy levelében mint a gyűjtői-kutatói tevékenység elengedhetetlen feltételét.⁹ Azt már mi tesszük hozzá, hogy e két tulajdonság rá is jellemző.

² Sylvester Lajos: Máthé János másik élete. *Megyei Tükör*, 1969. máj. 3., 8. és 10. old.

³ Pl. Sylvester Lajos: Magyarhermány monográfiája és szerzője. *Művelődés*, 1970. 2. sz., 52. old.; Sylvester Lajos: Portré helyett. *Megyei Tükör*, 1970. nov. 22., 4. old.; Tompa Ernő: Krónika. *Megyei Tükör*, 1970. dec. 30., 3. old.; Magyar Lajos: Baconi arcok, baconi példák. *Megyei Tükör*, 1973. okt. 21., 3. old.

⁴ Pl. Ruffy Péter: Utazás az anyanyelv körül. Szavaink művelése és megmentése. *Magyar Nemzet*, 1970. jún. 14., 11. old.; Ablonczy László: Gábor Áron krónikása. *Hétfői Hírlap*, 1974. júl. 1., 4. old. Portré is: *Köpeczi Bócz István* rajza.

⁵ Írásai közül a teljesség igénye nélkül említünk meg néhányat. 1969.: *Szemelvények Máthé János Magyarhermány monográfiája című munkájából* *Megyei Tükör*, máj. 3., 8. és 10. old. – 1970.: *Hermányi tájszójegyzék*. *Művelődés* 2. sz., 52–58. old.; *Magyarhermány*. *Megyei Tükör*, nov. 22., 4. old.; *Magyarhermányi tájszavak*. *Magyar Nyelvőr*, 2. sz., 204–218. old.; *Egy naptárközlemény margójára*. *Korunk*, 7. sz.; *Magyarhermányi népszokások*. *Falvak Dolgozó Népe*, febr. 4., 4–5. old. – 1971.; *Igazításképpen*. *Megyei Tükör*, júl. 22. 2. old.; *Még egyszer Gábor Áronról és a bodvaji kohórol*. *Megyei Tükör*, febr. 25., 6. old. – 1972.: „*már mi nálunk...*” *Megyei Tükör*, máj. 28., 4. old. – 1973.: *A messzeség vándora*. *Megyei Tükör*, aug. 19., 5. old.; *Olasztelek*. *Megyei Tükör*, szept. 16., 4. old. – 1974.: *Hol születtek Gábor Áron első székely ágyúi. A bodvaji Hámor*. *Élet és Tudomány*, 12. sz., 537–541. old. – 1978.: *A vén hámoros*. *Új Élet*, 24. sz., 15. old.; *Egy magángazda székely falu életéből*. ld. az 1. jegyzetet.

⁶ Megjelent *Az avatás ünnepére* címmel. *Megyei Tükör*, 1969. máj. 31., 6–7. old. Az ünnepi beszédet mondó Máthé Jánosról képet közölt az *Új Élet*, 1969. 13. sz., 9. old.

⁷ Sütő András: *Erdővidéki napló*. In: Rigó és apostol. *Úti tünődések*. Kolozsvár, 1973., 21–35. old. Eredeti közlése: *Utunk*, 1969. jún. 20.

⁸ Sylvester Lajos: Portré helyett. *Megyei Tükör*, 1970. nov. 22., 4. old.

⁹ Tompa Ernő: *Krónika* *Megyei Tükör*, 1970. dec. 20., 3. old.

Idős Máthé János elsősorban *Magyarhermány* múltját kutatja, s mint mondta egyszer: „*Amit irtam, ha valamikor könyomásra kerül, a falu népének szántam.*”¹⁰

A falubeliek gyakran fordulnak a sokféle területen tájékozott, széles látókörű, tapasztalt emberhez tanácsért különféle ügyekben, és sohasem hiába. Falujában megérdemelt tekintélyt élvez, szeretet, tisztelet övezi, és az emberek büszkék is híressé vált földijükre.

Egyik legjelentősebb műve: a csaknem 400 kéziratoldalny terjedelmű, *Magyarhermány község monográfiája* című munkája. A monográfia huszonöt fejezetből áll, tematikája rendkívül változatos. Foglalkozik benne pl. a község keletkezésével, nevének eredetével, a környék földtani viszonyaival, állat- és növényvilágával, a helynevekkel, ír a földesurakról, jobbágyokról, a közigazgatásról és falubíráskodásról, a faluhoz tartozó Bodvaj vasbányászatról és a vashámor történetéről, a hermányi családokról, feldolgozza a Hangya Szövetkezet és az iskola történetét, közli az összegyűjtött helyi humoros történeteket stb. Külön kiemelendők a néprajzi fejezetek, amelyekben a gazdálkodásról, a régi szokásokról, játékokról, babonákról és a hermányi régi lakodalomról ír. Rendkívül értékesek a *Tájszótár* című fejezet adatai is. Igazat kell adnunk egyik méltatójának, aki azt írta róla, hogy ő történész, közigazdász, etnográfus és nyelvjáráskutató egy személyben.¹¹

A történeti fejezetekben ugyan felismerhetők a múlt századi, romantikus, ma már korszerűtlen nézetek, elméletek átvételei is, de ezek semmit nem vonnak le a többi fejezet értékeiből, amelyeket a már elhalt öregek elbeszélései alapján írt meg. Az öreg autodidakta tudós példamutató munkájával és eredményeivel kiérdemelte, hogy *Magyarhermány* falu említésekor ne csak Hermányi Dienes József (a *Nagyenyedi Demokritos* szerzője) és Barabás Samu (a *Székely Oklevéltár* VIII. kötetének szerkesztője) neve jusson eszünkbe, hanem az övé is.

Egy interjúban feltett kérdésre egyszer azt válaszolta, hogy szeretne száz évig élni. „*Csak nem egy évigben, hanem kétszer ötvenig!*” – tette hozzá tréfásan.¹² Újabb írásait várjuk, s kívánjuk János bácsinak, hogy „egy évigben”, egészségben érje meg *legalább* a száz esztendőit.

Hála József

Juhos Rudolf népművész alkotásai

Juhos Rudolf a mátyusföldi Nádszeg községében lakik. Olyan népművész ő, aki alkotásaihoz természetes, hagyományos anyagot – nádat – használ fel. Nádszeg a Duna csallóközi ágának partján fekszik, ahol sok mindenre felhasználják a bőven található nyersanyagot, a nádat. Ezt alkalmazták valamikor a háztetők befedésére, ebből készítették az istállók és az ólak oldalát.

Juhos Rudolf 1919-ben született Nádszegen, eredeti foglalkozása asztalos. A II. világháborúban elvesztette bal lábát, ezért nem folytathatta mesterségét. Helyette a Dunamente ősi foglalkozását, a nádfeldolgozást választotta. Volt egy nádszövő műhelye, ahol építkezésekhez nádat szövött megrendelésre. Eközben megismerte a nád tulajdonságait, színeit, fényét. Ez adta számára az ötletet ma már Európaszerte egyedülálló nádképeinek formálásához. Több évek kellett azonban eltelnie ahhoz, hogy elérjen mai sikereihez, amíg meg tudta tiszta emberi hangon szólaltatni a csallóközi szellő ringatta nádat, hogy elmesélje a mai kornak, milyen is volt a letűnt idők emberének élete.

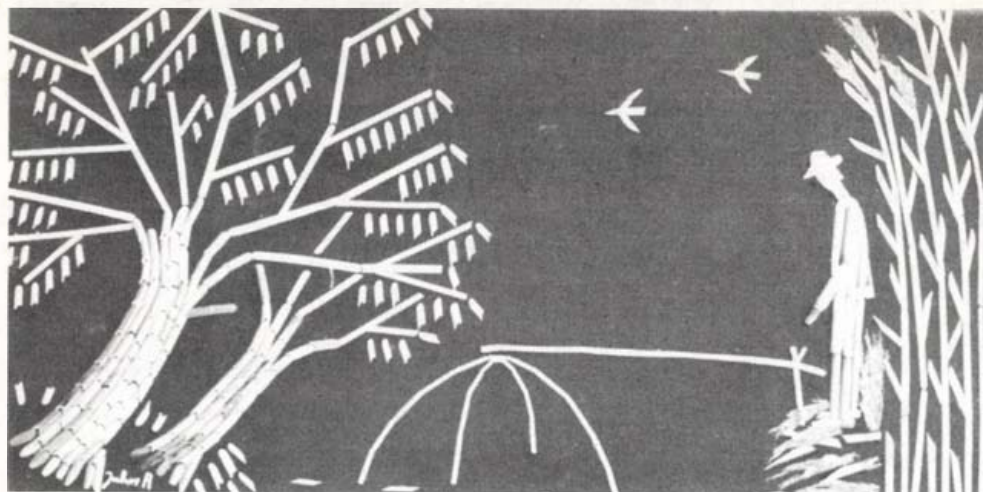
A népművész munkásságának jelentősége, híre az utóbbi években túljutott a járás határain. Eddig több, mint százötven képet készített, található belőlük a múzeumokban, a képtárakban, de megtalálható egyéneknél is.

Több kiállítását jómagam is megcsodáltam, és jól ismerem őt személyesen is. Valahányszor alkotásait szemlélhettem, megállapítottam, hogy hű maradt a faluhoz, amely az ihletője. Vissza-visszatérő kedvenc témája a sajátos csallóközi falukép, ahogy az gyermekkori emlékeibe íródott: a szalmatető házak, e falvak jelképével: a gémeskúttal, különböző munkajelenetek és események.

¹⁰ Sylvester Lajos: Máthé János másik élete. Megyei Tükör, 1969. máj. 3., 8. és 10. old.

¹¹ Sylvester Lajos: Máthé János másik élete. Megyei Tükör, 1969. máj. 3., 8. és 10. old.

¹² Háromszögű körkérdés. Megyei Tükör, 1970. dec. 31., 6–7. old.

Juhos Rudolf alkotásait három tematikai csoportba sorolhatnánk. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek szülőföldjét, a falusi életet, a munkát és az emberek örömeit, szomorúságát ábrázolják. A másodikba a csendéletek sorolhatók, amelyek a vízparti napnyugtát, a Duna-parti nádasokat, a halászatot ábrázolják. E képekhez a nádkirakás mellett festéket is használ. Nádképeinek harmadik csoportjába azok sorolhatók, amelyek témáját a második világháborúból meríti, illetve az államfők arcképei.

A náddal való munka az első pillantásra egyszerűnek tűnik, a valóságban azonban rengeteg türelmet, kézügyességet, színérzéklet, a természetes csomók megfelelő felhasználásának képességét és az alapok helyes kivágását kívánja. Juhos Rudolf kéveszámra vásárolja a nádat s ezekből válogatja a legszebben színezett szájakat a földbarnától a vajsárgáig. Ezeket azután félbevágja, majd 20–25 centiméteres darabokra metéli. A nádszál belsejéből kikaparja a rostokat, s ezzel kész a képek alapanyaga. A nád elvágása nagyon igényes és sok tapasztalatot követelő munka, mivel a nád könnyen törik és hasad. A kép nádból való kirakása előtt vázlatot készít, amelyet azután átvetít a készülő kép hátterére, ami nem más, mint egy négy-szögletes, kenderhulladékból préselt deszka. A deszkát vászonnal vonja be, s az így előkészített alapra vázolja fel a témát, majd rakja ki a képet a már előre kiválasztott, felszabdalt náddarabkákból. Ezeket vadgesztenyéből saját maga készítette ragasztóval ragasztja fel.

Juhos Rudolf az első olyan szlovákiai magyar népművész, aki a náddal végzett gyakorlati munka során felismerte annak különleges varázsát és megtalálta a módját, miként lehet képzőművészetiileg felhasználni. Képeivel közel hozta az emberekhez szülőfaluját, bemutatja a mátyusföldi tájat és a Csallóköz szépségeit, a síkság, a víz báját és sajátos vonzását. Nagyszerű tájképeken varázsolja elénk a Dunát, a holtágat, a napot, az erdőket, a mezőket és a réteket, a kerteket és a szőlőket, de mindenekelőtt az embert és annak munkáját.

Száraz Pál

„Akadtak, akik a régi dal ápolásába holmi reakciós, hátratekintő, visszafelé haladó szándékok szeretnének belemagyarázni. Elfelejtik, hogy minden nagy művészetnek kettős arca van: mennél régiebb századokba nyúlnak vissza gyökerei, annál messzibb jövőbe sugárzik ki. A fa koronája olyan magasra nő, amilyen mélyen fúródik gyökere a talajba. A magyar zene is: minél mélyebben bocsátja gyökereit a magyar lélek talajába, annál magasabbra nő a koronája, annál tovább él...”

(Kodály, 1935)

Nagy Lajos és Buda

1982-ben volt hatszáz esztendeje, hogy Nagy Lajos királyunk, a francia királyi család nápolyi királyi ágának szülötte, negyvenesztendő uralkodása után meghalt.¹ Korszakát, a XIV. század második félidejét történetírásunk, s a néphagyomány is Magyarország egyik fénykoraként emlegeti.

Trónralépte idejére – 1342 – atyjának, I. Károly királynak okos és erélyes, egyesítő uralkodása után lecsillapodtak azok a zavarok, amelyek 1301 (Az Árpád-ház kihalt) és 1309 (I. Károly király harmadik, Budán történő megkoronázása) között lezajlottak. Megtört a Csák Máté – s a többi kiskirály – okozta feudális anarchia is.

Idegen legfeljebb mint diplomata, bankár és kereskedő vagy hadifogoly tehetette Magyarországot és Buda földjére a lábát. Hadjáratait – negyven esztendő alatt tizenhat hadjáratot – az akkori ország területén kívül vívta, ő maga élete során – nemegyszer nehéz sebet szenvedve – összesen öt esztendőt töltött táborban, harcok közepette. A belső rendteremtésen, az ország modernizálásán kívül Lajosnak, csakúgy, mint édesatyjának fő külpolitikai törekvése volt az, hogy – gyilkos sógornője, a nápolyi Johanna királynő helyett – elnyerje a nápolyi királyság trónját. (S ne feledjük – amit a honi történetírás ritkán emleget – a nápolyi királyi trónus ez idétt nemcsak Nápolyt és Szicíliát jelentette, de egész Provanszt is, tehát Dél-franciaországot.) Öccsének, Endre hercegnek, nápolyi Johanna férjének meggyilkolása (1346) után több hadjáratot vezetett Nápoly ellen, s noha azt elfoglalta, trónjához sosem jutott. Uralma végén déli határainkon felbukkant a török s Lajos magyarjai az itáliai hadjáratok idején találkoznak először a türzség intézményével.

Őt magát lovagkirályként magasztalják az egykorú krónikák. Mindenesetre, amikor 1370-ben Lajos király – Szent István, Szent László és Szent Imre tiszteletére – megalapítja az aacheni kápolnát (később ez a magyarok középkori fő zarándokhelye), így ír a maga uralkodásáról:

„... elődeink, Szent István, Szent László király s Szent Imre herceg könyörgéseinek köszönhetjük azt, hogy eddig minden vállalkozásunk sikerült, és hogy Isten kegyelméből a nekünk jutott ország határát szélteben-hosszában ennyire és csodálatosan kiterjeszthettük...” S, ha megnézzük Magyarország XIV. század eleji és XIV. század végi térképét, valóban tetemes az ország megnagyobbodása! Velencétől visszahódítja Dalmáciát, a Tengerpartot. Vazallus-kötelékbe vonja a Havasalföldet, Bulgáriát, Szerbiát, Boszniát. És amikor 1370-ben, anyja révén megörökli nagybátyja, Nagy Kázmér lengyel trónját, Lajos személyében, perszonálunió formájában, egyesül a magyar kettős kereszties címer a lengyel sással. E kettős korona alá tartozik Moldva is, a lengyel királyság hűbéres állama.

Ezúttal e – közel fél évszázados – uralomnak csak egyetlen szálát, Lajos király és fővárosa, Buda viszonyát idézem fel. Egyik-másik epizódja szinte tükrö Lajos király nagy építő-, alkotómunkájának.

Budán új királyi rezidencia

Noha a XIV. század elején az Anjouk és Buda polgárainak viszonya ellenséges volt, az 1320-as évekre I. Károly király s fővárosának polgárai megbékéltek egymással. I. Károly megerősítette Buda régi városjogait. Ekkoriban kezdtek meg Buda város Jogkönyvének kodifikációját. A város polgárait a király megerősítette országos vámmentesességükben. A szőlőtulajdonosok korcsmáltatási jogot kaptak: ki-ki maga házában árulhatta borát.

¹ Lajos király 1326. március 5-én született, 1382. szeptember 11-én halt meg.

Károly király s Lajos megszüntette azt a fonák állapotot is, hogy Budát – az írott szabadság ellenére – maguk választotta bírák helyett (rektornak mondott) királyi várkapitányok kormányozzák. A város elnyerte kegyúri jogát is, amelyet addig – a városalapító IV. Béla óta – a margit-szigeti domonkos rendi apácák birtokoltak. Törölték a szigeti apácák vámszedési jogát is Buda piacán s vásárain. Meg is ünnepelte ezt Buda magisztrátusa, egy pénzverettel. Ez a híres budai veret a „Libertas Budensium” – a budaiak szabadsága – köriratot viseli.

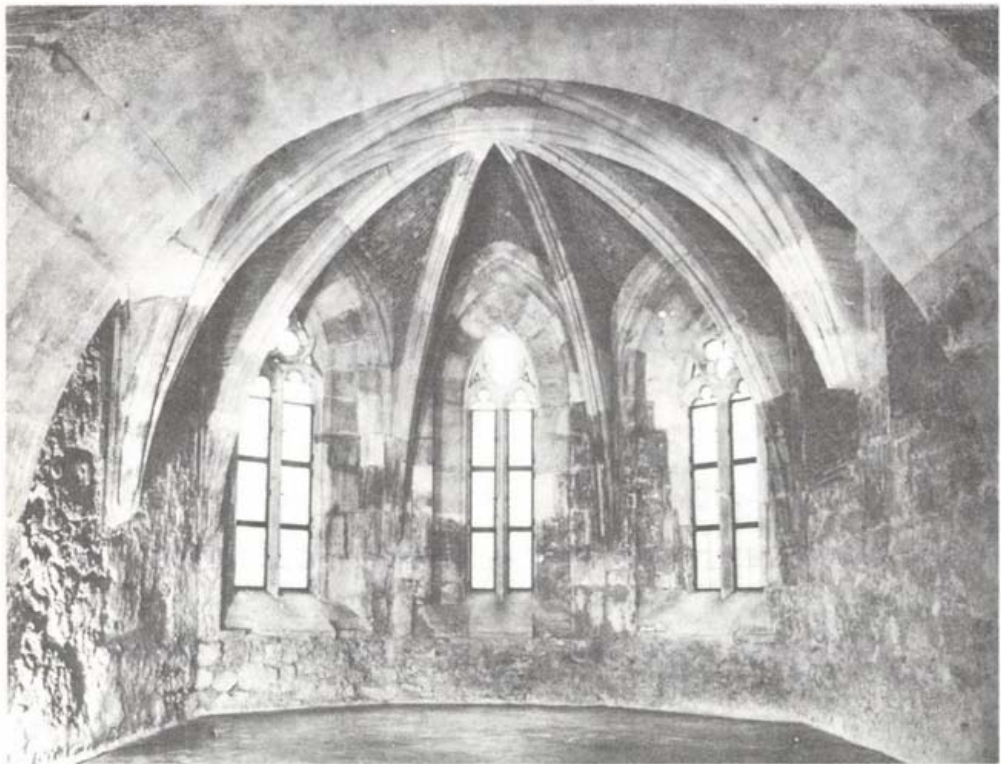
De nézzük meg közelebbről, milyen – foghatóbb – emlékei maradtak ennek a kornak, Lajos budai építkezéseinek?

E sorok írója már 1951/52-ben rámutatott arra: noha Buda városát a tatárjárás után IV. Béla király alapította, s a XIII. század második felében a királyok ide is költöztek, a budai vár legrégebb palotája nem a Vár-hegy déli végén (későbbi helyén) állt, hanem benn magában Buda városában. Mégpedig a mai – Kossuth s Táncsics emléktáblájával ékes – Táncsics Mihály utca 9. sz. telek helyén. És: a Vár-hegy déli végén álló palotát a XIV. század harmincas éveitől fogva I. Károly király – Lajos apja – építtette, kisebb fia, Anjou István herceg (*1354) számára. Ezért azután – egészen a török korig – „István-várnak”, „Haragos István tornyának” nevezték a királyi palota déli tornyát s a hozzá tartozó XIV. századi komplexust.

Ez a gesztus – a királyi lakóház, a palota áthelyezése a város belterületéről a Vár-hegy déli végére – nem csupán helyrajzi változás volt. Ami ezt a cselekedetet az országos történet és a várostörténet sarkalatos tényévé tette, az volt, hogy végre, a XIV. század második felére, Lajos király uralma idejére *Buda végleges fővárosa lett Magyarországnak*. (A század elején, az 1310-es években Károly király Temesvárott tartotta udvarát. Utána Visegrádra tette át székhelyét.) Egy ideig, az 1335-54 közti időszakban a budai új palotát Nagy Lajos öccse, István herceg – Lajos király nápolyi hadjáratai idején Magyarország régense – lakta. Amikor ő meghalt, 1354-ben, a visegrádi királyi udvar s az országos főhivatalok fokozatosan Budára, ebbe a déli palotába költöztek át.

Természetesen – s ezt újabban, 1972 óta végzett feltárásaink is igazolták – Visegrád után a budai István-vár szűknek bizonyult Nagy Lajos fényűző udvara számára. 1366-ra Lajos király – megszüntetve az István toronyhoz csatlakozó kis házikápolnát – új királyi házikápolnát építtetett a déli palotában. (Ennek

*A Budai Vár Anjou-kori királyi házikápolnájának attemploma
(A BTM archív felvétele).*

altemploma máig áll a Budapesti Történeti Múzeum alagsorában.) S ugyanekkor Lajos király – a Budai polgárváros kárára – jóval északabbra toltta az „István-vár” északi határait. A keskeny déli platót ekkor – új várfalak emelésével – ki is szélesítették. Nem egy, a déli lakónegyedhez tartozó polgári lakóház esett a királyi udvar térbeli terjeszkedésének áldozatául. (Ezeknek a XIV–XV. századi palotabővítéssel kapcsolatos lebontott háznak maradványait újabb budai ásataim során tártuk fel, egy hatalmas, Lajos-kori nyugati várfallal együtt). Ezekért a károkért azonban Buda polgárait busásan kárpótolták Lajos már említett kedvezései. S az a tény is, hogy Buda, amely XIII. századi alapítása óta annyi háborúságot szenvedett, az ország fővárosává vált.

Pest város a városalapítástól, tehát az 1240-es évektől fogva egészen 1406-ig a jobb parti Buda „külvárosának” suburbiumának számított.

Lajos király azonban nemcsak a budai királyi palota bővítője s Buda fővárossá emelője volt. Ő bővítette meg a város főtemplomát (a „Mátyás” templomot), az ő idején bővítették a Mária Magdolna-egyházat, a pesti belvárosi templomot, ő építette fel az általa nagyon kedvelt pálos rend új háromhajós templomát is, a mai Ságvári liget déli peremén.

Azt a régebbi királyi házat (Magna curia regis, Kammerhof néven emlegetik az oklevelek), amely a mai Táncsics Mihály utcában állt, 1337-ben budai rezidenciájaként említi Károly király, s lakja azt – Budán létében – Lajos király is, 1354-ben. 1381-ben azonban, amikor elkészülnek Lajos király déli, buda-hegyi palotájának, az ún. nyugati szárny monumentális építkezései, ez a Kammerhof feleslegessé válik. Így aztán Lajos király, élete utolsó előtti évében, 1381-ben ezt a kúriát (a benne épített, 1349-ben emelt Szent Márton királyi házikápolnával együtt) kedvelt, tudós szerzeteseinek, a budaszentlőrinci pálos kolostor lakóinak adományozza. (Ez a régi királyi kúria 1423-tól a Cilleiek, 1458-tól a Guthi Országhok rezidenciája. Romjai egy részét 1962-ben e sorok írója tárta fel.)

Lajos király korának régészeti emlékei

Buda ásatainak során számos, Lajos király korából származó emlékünk került felszínre. Még régebben került elő egy nagyméretű, andezitből faragott Anjou-kőcimer, alkalmasint a palota egyik oromfőze. Újabb feltárásaink során megtaláltuk azokat a nyílászáró kődugókat, amelyekkel a királyi palota Anjou-kori, nyugati szárnyának padlófűtését (hypocaustumát) szabályozták. E fontos technikai berendezés egyik elzáródugóját a korban divatos szörnyfej díszíti.

Feltártunk egy olyan Anjou-kori épületmaradványt is, amely a palota Lajos kori terjeszkedésének útjában állt. E romház egyik sarkában – egy Nagy Lajos-kori pénz társaságában – feltártuk egy Nagy Lajos-kori polgári lakóház – gótikus lóherelevelekkel ékesített – kiegészíthető cserépkályháját. Számos Anjou-kori díszkályha töredéke került elő, ezek már Lajos király új budai palotájának termeit ékesíthették. A kor pénzein kívül ólom vambélyegek a posztókereskedés, a számos ívövedény a borkedvelés tanúja. Állatsontok légioi beszélnek az udvar konyhájának vad- és háziállat-fogyasztásáról, vadkanagyak, szarvasagancsok a vadászat kedveléséről. Akadtak – mind a mai királyi palota területén, mind pedig a Táncsics Mihály u. 9. telken végzett feltárásból – háromvégű vas dárdahegyek is, hajdanvolt lovagi tornák tanúságai. Egy – a várpalota területén feltárt – vas ágyúelsütő szerkezet még a XIV. század végéről, Lajos király korából való, annak bizonyítéka, hogy ekkor már Budán is hadrendbe állították az ágyut, a kor modern, gyilkos fegyverét.

Maga a gótikus budai palota Anjou-kori szárnya – a padlófűtéssel melegeztetett hatalmas terem – a mai palota déli nagyudvarának kövezete alatt nyugszik. Aki azonban fogalmat akar alkotni arról, hogy milyen lehetett Nagy Lajos király budai palotája (amelynek csak egy-egy alagsori maradványa maradt meg, valamint a budai István-torony romja), zárandokoljon el Diósgyőrbe vagy a felvidéki Zólyomba (Zvolen, Szlovákia). Itt mintha a budai palota állana – emeletmagasságban. (Budán viszont ma már, a török háborúk okán legfeljebb azt láthatjuk, milyen Diósgyőr vagy Zólyom várának alépitménye.) Lajos király építtette ugyanis – annyi más, álló műemlékünkön kívül – a négy saroktoronyos diósgyőri várat, Zólyom várat, valamint Zólyom közelében az ugyancsak négy saroktoronyos Végles (Vyglas, Szlovákia) a király egykori kővárát, kedvelt vadásztanyáját.

Nagy Lajos alakja

A sok történeti közhelyen túl a ma emberét az is érdekli: milyen ember volt Nagy Lajos, aki Budát fővárosunkká tette. Sajnos egyetlen ábrázolása az általa megrendelt Képes Krónikában, elmosódott. Sematikus királyalakként jelenik meg testi mivolta a Zárában Őrzött (Zadar, Jugoszlávia) Szent Simon-üzüstkoporsón. Ezt a koporsót a király felesége, Kotrominic Erzsébet királyasszony készítette el

- a Magyar királyság hűbéresei
- a Lengyel királyság hűbéresei

Magyarország Anjou-kori címere a Budai Várban (Szemenyei Tivadar felvétele)

Milanoi Franciscus zárai ötvössel. Ezen a zárai ezüstreliefen a király a kézcsókkal elé járuló záraiakat fogadja. Megjelennek itt a király leányai is: az ifjún elhalt Katalin, Orleánsi Lajos herceg jegyese, Hedvig, a későbbi lengyel királynő s Mária, később (1382–1395) Magyarország királyasszonya.

Ezeknél a képeknél azonban többet mond néhány, Lajos személyes tulajdonságára jellemző egykorú feljegyzés. Aránylag törekeny termete ellenére igen bátor ember volt. Egy ízben a zólyomi őserdőkben kergette a vadat, s egy medve, amely rárontott, huszonhárom sebet ejtett rajta. (Bessenyő János, belső embere mentette meg.) Nem sokkal utóbb, Aversa ostromakor – katonái tiltakozása ellenére – maga nemt az ostromlétrákra. Ezúttal egy szakállas nyíl fúródott a combjába, ezt aztán csak tizenkettedik rántásra húzták ki a sebéből. Feljegyezték, hogy kedvelte a magányt s a budai Margit-szigetet. Egy ízben itt – magános szemlélődésbe merülve, egyszerű ruhába öltözve – bukkant rá két itáliai kereskedő, s papnak nézték a kontemplációiba merült uralkodót. Itáliai háborúi során ellenfelei foglyul akarták ejteni. Megfigyelték, hogy sátra, az egyik folyó partján szinte védtelen. A merénylet nem sikerült, s a merénylőt – egy olasz lovag volt – elfogták. Lajos király e foglyát derekasán megdicsérte s megjutalmazta.

Feljegyezték azt is – mégpedig Bonfini jegyezte fel –, hogy Lajos király nem egyszer áruhát öltött, s magánosan vegyült az országlakosok közé, „hogy megismerje az elkövetett jogtalanságokat... Nemcsak az előkelőknek, de a népnek is gondját viselte...”

Korábban felvirágoztak a magyar városok, megélnékültek a bányák s a jól termő föld viszonylagos jóléthez juttatta a jobbágyokat is. Dalmácia új meghódításával s Velence visszaszorításával dél és kelet felé nyitotta meg a kereskedelmi utakat, majd lengyel kapcsolatairól révén – hiszen Kázmér lengyel királynak unokaöccse, majd örököse lett – megnyitotta a magyar export számára az északi utat is. Fel egészen a Hanza-városokig, a Keleti tengerig.

Alkotásai okán joggal nevezte őt Nagynak a magyar történetíró. Buda lakói pedig benne köszönhetik fővárosunknak – IV. Béla után – második megalapítóját.

Zolnay László

Viski Károly

(1882–1945)

Dr. Vargha László
felvétele. 1943. X. 31.

Tudományos életünk és egyre erősödő emberi kötelességünk megemlékezni jeles elődeink életéről, munkásságáról és maig is élő hatásáról.*

Tudománytörténeti és honismereti igények szabják meg az emlékezések keretét és jellegét, s magatartásunk, szaktudományunk értékelése adja a tiszteletadás, a vállalt példaadás jelentőségét. Az emlékezés tiszteletadása és a követésre méltó példaadás kötelez bennünket *Viski Károly* születésének 100. évfordulója megünneplésére is.

Viski Károly, a kiváló muzeológus, egyetemi tanár, akadémikus, az eddig ismert életrajzi és lexikális adatok helyesbítésével – „... született 1882. április 12-én és 1885. augusztus 12-én keresztelték. A születés és keresztelés helye: Ó-Torda.” Szabó T. Attila, a magyar nyelvudomány kiváló erdélyi művelője kutatásából ismerjük ezeket a pontos adatokat.¹ Ez a sajátos, bujkáló szerénység, a meghúzódo tisztség Viski Károly egész életére jellemző volt. A szokásos, a szinte kötelező *Curriculum vitae* is csupán elvétve villantják fel a jeles tanár, a kiváló szakember, a példaadó tudós és a messzi előre látó tudománysszervező gondolkodásmódját, jellemző tulajdonságait, munkásságának maradandó értékét.

Viski Károly Torda városában született, az egykori Torda-Aranyos vármegye székhelyén. A nagy múltú fejedelmi város, az erdélyi országgyűlések gyakori székhelye, a vallásszabadság törvényes biztosítása, mind olyan emlékek, amelyek már korán meghatározták a fiatal és fogékony ifjú lelkiségét. A „*pisla fényű Erdély*” a későbbiekben is magába zárta tanulógyermek fiát. Székelyudvarhely, a szintiszta székely városban folytatja és fejezi be középiskolai tanulmányait. „*Igazi Alma Materem volt ez az iskola, ahová úgy tértem vissza évről évre, mint a szülői házba*” írja egyik önéletrajzában. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem bölcsészettudományi karán végezte, s ahogy saját magáról vallja: „... a szorgalmas és sokoldalú érdeklődésű hallgatók közé tartoztam. A köteles tárgyakon kívül sok más tárgyat hallgattam s évről évre végig hospitáltam a matematikai, a természettudományi és a jogi kar engem vonzó előadásait is. Szabad időm javarészt a könyvtárban töltöttem, ahol sokoldalú érdeklődésem szerint sok mindent összeolvastam. Részben ennek köszönhetem, hogy a mai néprajzi megfigyeléseim során a házépítés technikája, vagy a ruhaszabás, a díszítőművészet csakúgy érdekelt, mint a népköltészet, a jogszokások, vagy a népnyelv. Mint tanárjelölt két évig a kolozsvári ref. Kollégium internátusának a lakója voltam, s ugyancsak két évig alkalmazottja a Kollégium könyvtárának, ahol akkor kezdődött a könyvanyag modern katalógizálása. Itt ismerkedtem meg sok régi magyar könyvvel és kéziratokkal s nem egy kéziratot nyelvtörténeti emlékekkel, valamint a bibliográfia gyakorlatával, aminek tapasztalatait mai munkahelyemen, a Közgújtlemények Országos Főfelügyelősége alá rendelt Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központban – 30 év múltán is – értékesíthetem.”²

Viski Károly sokoldalú, sokfelé tekintő figyelme és érdeklődése már ezekben az években is jelezte a későbbi tudományos pályára oly jellemző általános és nagy jelentőségű művelődéstörténeti, sajátos, egyedülálló értékeit. A korábban a *társtudományok*, napjainkban az *interdiszciplináris szemléletnek* és alkalmazásának volt mestere Viski Károly.

*Az állandóan visszatérő tudománytörténeti igények és a baráti, a tanítványi tiszteletadás vezette a Magyar Néprajzi Társaságot, amikor 1973. május 3–4-én a magyar néprajztudomány három kiemelkedő, jeles tudósáról megemlékezett. (Kutatók, életművek. – Szemlélet, módszer és eredmény *Bátty Zsigmond, Györfly István* és *Viski Károly* munkásságában. Ethnographia. 1974. 1. sz. 1–84. old.)

¹ Szabó T. Attila: Kolozsvár. 1979. V. 19-én kelt levele.

² *Viski Károly: Curriculum vitae*. (1). Budapest. É. n. 5. old.

A székelvudvarhelyi, a tordai, majd a nagyszalontai tanári és tudománynépszerűsítő – muzeológiai – tevékenysége: gyűjtő szervező és feldolgozó munkássága a helyi, sokszor nagyon is szűkmarkú adottságok és a társadalmi közegek közönye ellenére is maradéktalan eredményekkel jelentkeztek. A honismeret – a helytörténet – kiemelkedő alkotásai között tartjuk számon, mind a mai napig, az ezekben az években készült kitűnő tanulmányait. Ezek között is kiválóak az *Aranyék háza* (1917) és *Arany népe* (1919) című munkái.³ Újpesti tanárkodása idején lelkes munkása és oktatója volt az akkor kibontakozó néprajztudomány akkori s egyedüli kutatói és gyakorlati központjában, fórumában messze kisugárzó oktatói és nevelői feladatokat végeznek, a *primus inter pares* irigylésre méltó nemes szerénységével, természetességével. Az 1934. évtől kezdődőleg a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének egyik jeles vezetője. Elsősorban a vidéki múzeumok és könyvtárak ügyeinek a gondozásával, irányításával és közvetlen felügyeletével foglalkozik. Az 1940-es évek elején, a magyar vidéki, megyei, városi, társulati, egyesületi múzeumok egységes, állami s közvetlen kezelésbe vétele – államosítása – kérdéseiről is beható vizsgálatot végez.

Már az 1930-as évek végén – Györfly István ajánlására – felmerült Viski Károly egyetemi tanári kinevezése, kedves városa, a debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára. Sajátos társadalmi és tudománypolitikai elgondolások alapján, 1940-ben került sor erre, egykori egyetemi hallgatósága színhelyén, Kolozsvárott, majd egy évvel később a Györfly István halálával elárvult budapesti Tudományegyetem Néprajzi Tanszékét foglalja el. Első előadását is nemes elődje és felejtetetlen barátja emlékének szenteli, Györfly Istvánra emlékezve, hosszú távlatokra nyíló tudománypolitikai elgondolásait fejt ki, s a magyar néprajztudomány további feladatait állapítja meg. Ahogy baráti beszélgetéseiben is nemegyszer fejtegette: a *magyarságtudomány* sajátos feladatait, a művelődéstörténeti, az egyetemes európai művelődés történetisége fokozottabb megismerését s megértését, a társadalomtudományokra épülő *európai művelődés alapjait is magába foglaló hungarológiai szemléletét, kivételes értékű tudásanyagát*.

Viski Károly tudományos munkásságát vajmi nehéz egy rövid megemlékezés keretében felvázolni. Az bizonyos, hogy szakirodalmi munkássága jórészt a tudománytörténet lapjaira kívánczik. Tudományos munkásságának összegezését 1960-ban Varga Mária állította össze.⁴ A méltán nagy jelentőségű és a mai napig is egyedülálló négykötetes *Magyarság néprajza* gondolata s végül a megvalósítása is elsősorban Viski Károly érdeme. Az 1928-as prágai népművészeti kongresszusra készült *Magyar népművészet* című kiadvány újból a nagy triász: Bátky Zsigmond, Györfly István és Viski Károly kivételes értékű együttműködését jelzi.⁵ Ezzel egyidejűleg a magyar népművészetről írt összefoglaló és művelődéstörténeti értelmezésű tanulmánya a mai napig nélkülözhetetlen alapvetés.⁶ A magyar néprajztudomány átfogó elemzésében, elsősorban a már oly sokszor említett művelődéstörténeti jellegű és szemléletű tanulmányait kell újból és újból kiemelni. Ezek sorában is az ún. *makkos fazáraink*, egykor országszerte elterjedt fazártípusunk elemzésénél Aristophanestól Arany Jánosig átívelő művelődéstörténeti ismeretanyag széles körű felhasználásával bizonyítja több ezer éves örökségünk jelentőségét.⁷ A *Magyarságtudományi Intézet* kiadásában megjelent tanulmánykötetben (1941) a népi és úri műveltség összefüggéseit tárgyalja, a sajátos magyar jelleg történeti és filológiai vizsgálatával.⁸

³ *Viski Károly*: Aranyék háza. Nagyvárad. 1917. 23. old. Uő: Arany népe. (Arany tárgyi rajzainak vázlata.) Nagyvárad. 104. old.

⁴ *Varga Mária*: Viski Károly irodalmi munkássága. Index Ethnographicus. Budapest. 1960. 1928. XXX p. 240 tábl.

⁵ *Bátky, Sigismond–Györfly, Etienne–Viski, Charles*: L'art populaire Hongrois. Budapest. 1928. XXX p. 240 tábl.

⁶ *Viski Károly*: Magyar Népművészet. Művészeti Lexikon. Budapest. 1935. II. k. 65–73. old. – Uő: Népművészet. Uo. 189–192. old.

⁷ *Viski Károly*: Makkos fazáraink. Néprajzi Értesítő. XXIII. évf. 1931. 41–55. old.

⁸ *Viski Károly*: Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban. Úr és paraszt a magyar élet egységében. Budapest. 1941. 135–160. old.

⁹ *Szabó T. Attila*: Kolozsvár. V. 30-án kelt levele.

Messzire vezetne, ha a teljes hűsége és a hiánytalan elemzésre vállalkoznánk, Viski Károly emléke felidézésével. A Magyar Néprajzi Társaság 1982 áprilisában ünnepélyes keretek között emlékezett meg a nagy tudós sírjánál, születése 100. évfordulója alkalmával. Emlékét a kiváló kortárs, a jó barát, Szabó T. Attila szavaival idézzük fel búcsúzóul: Viski Károly . . . „ . . . benne van a magyar néprajz halhatatlan nagyságainak a sorában. Nincs néprajzos, aki ezt ne tudná, sőt nincs olyan a rokonszemű munkásai között sem, aki ezt fellebbezhetetlenül el ne ismerné. Viski él, szelleme tovább munkálkodik közvetlenül azokban, akik személyiségének csodálatos tisztaságát, jellemének szilárdságát közelebbről ismerték, közvetve azonban átsugárzik a jövőbe, az ezutáni kutatók magatartásába is.”⁹

Dr. Vargha László

Baksay Sándor százötven éve

„Baranyamegyében, Nagypederden születtem, 1832-ben (augusztus 1-én) mint egy becsületes embernek és jó atyának, Baksay László református tanítónak a fia. Anyámról, Földváry Rózáról nem is szólok. Tudnivaló, hogy jó anya csak egyetlenegy van a világon, kinek-kinek a magáé, de az enyim valamennyinél jobb volt mégis, azt hiszem.” Ezzel a szeretettől és hálától sugárzó mondattal kezdi az önéletrajzát. Ez a mindenben csak a jóra emlékező hang jellemző Baksay egész életére és irodalmi alkotásaira.

A gimnáziumot Csurgón kezdi és Kecskeméten folytatja. Tizenhat éves, amikor az 1848-as forradalom másfél évre szétkergeti az iskolát. Ő akkor járja be és kedveli meg igazán az Ormánságot. A szabadságharc után folytatja tanulmányait, és Kecskeméten elvégzi a teológiát is. Kiskunhalason hét évig a gimnáziumban tanít, majd érsekszanádi lelkész, 1866-tól haláláig pedig Kunszentmiklóson lelképásztor. Ott marad akkor is, amikor 72 éves korában, 1904-ben, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé választja – nem költözik Budapestre. Ott is halt meg 1915-ben, 83 éves korában, június 18-án.

Több kisebb elbeszélése után megalkotja első remekét Patak Banya címmel. Ez a történelmi tárgyú elbeszélés a 18. századbeli protestánsüldözés mérhetetlen szenvedéseit mutatja be: Patakné nem engedett az uradalmi jószágigazgató vágyainak, az viszont az egész egyházon állott bosszút, a falu miatt az asszony ellen fordult. Csúfolódásból lett a neve szüle helyett fiatalon: banya. E két szó baranyai jelentését szemléletesen s izesen mutatja be. Hasonló kitéréssel ismerteti a ma már ritka műemlékként megbecsült talpas templomok építésének módját. Dáma című, a mohácsi vészről szóló regényét igényes helyszíni kutatás és oklevelek, krónikák tanulmányozása után írta meg. A Pusztai találkozás című regénye a kiskunsági Orgoványpuszta birtokosainak és cselédségének közös, kulturális célú szervezkedését írta meg, alakjait, ottani mintaképek után jól jellemezve, amint kisebb összezördülések közben, a nagy kiterjedésű tanyavilágban iskolát építenek, majd templomot is.

Baksay Sándor írói varázsát nehéz volna megmagyarázni, de ha azt mondjuk, hogy egyik oka a szülőföld oldhatatlan szeretete, egészen biztos, hogy eltaláltuk az igazságot. Világos, simulékony, könnyed és elegáns nyelve kristálytisza és behézlő: gyökere a baranyai népryelvből ered. Elbeszéléseinek, regényeinek, tanulmányainak a témáit is rendszerint szülőföldje vagy lakóhelye adja. A király futását egy baranyai mondából szövi, és Zsigmond király siklósi fogságáról szól. A mohácsi vészről szóló Dáma magvát egy baranyai népdal szolgáltatja:

Lajos király lefordult a lováról,
Belebukott Csele patak árkába,
Csele patak tele szederindával,
Óda van a Magyarország királya.

Néprajzi értékeit már *Jókai* észrevette, s négy tanulmányt közölt tőle az *Oszttrák–Magyar Monarchia* írásban és képből című sorozatban,¹ amelynek a magyar részét ő szerkesztette. Minden írása számos néprajzi adatot őriz, olyanokat is, amiket csak tőle tudunk, pl. hogy a cüni templom mennyezete is parasztasztalos festéssel volt díszítve, motívumai: sarló, ekevas, szőlőfürt és igen szép búzakéve. Tudunk tőle sebforrasztó füvekről, pázsitról, ahol vasárnap déltől az ifjúság játszik. Írásaiban költészetté olvad a szakszerű néprajz, s a hozzá fűzött elmélkedés. Hét néprajzi dolgozata közül kettő terjedelmes tanulmány: A magyar népviselet és a Magyar népszokások. Anyagát az Ormánság, Baranya, Somogy, a Kiskunság, Jászság, Sárköz adja a kezére, távolabbi vidékekre ezekről, éppen csak tekint. Leírásai olyan elevenek,

¹ *A magyar népviselet* (Az *Oszttrák–Magyar Monarchia* írásban és képből. III., Bp., 1891.) *Magyar Népszokások*. A *Jász Kunság* (Uo. VII. Bp., 1891.) *A Mecsek környéke* (Uo. XIII., Bp., 1896.)

hogy a ruhákat meg lehetne a szavai nyomán festeni, újra szabni, alakjait pedig szoborba önteni. Két ruhadarabot tart különösen jellemzőnek, a nők *bikláját* és a férfiak subáját. Az első annyira szereti, hogy amikor Homerosz Odüsszeiáját fordítja, még a menyasszony kelengyéje közé is berakja, amikor az a patakhoz viszi mosni szekérszíni ruháját. Másik kiemelt ruhadarabja a suba. A pusztán ez a díszkötös, amelynek – szerinte – jelbeszéde van: nyitott suba barátságot, nagylelkűséget, feláldozást jelent, készséget az inge odaadásáig. De amikor össze van fogva erősen, vásári alkuban, városi tanácsban, képviselőválasztáskor, azt jelenti: „Dejszen engem ki nem forgatsz a subámból”. Ezt is annyira szereti, hogy az Iliász-fordításában Nesztorra teríti: „Vállára kerülő szép kerek subája”.

Részletes leírást kapunk az akkori férfiak hajviseletéről: középben kétfelé választva, s egész hosszúságában meghagyva árnyékolja be a vállat és a hátat, csak a halántékon lefolyó fürtöket kötötték művészien csimbókba. A farkocs sem volt ismeretlen, a rövidre nyírt hajú férfi vagy katona, vagy pedig szegényleány volt. „Az erdőben nyírettek bújkálnak” – mondták szépitve, mert akkor nem szerették neven nevezni a rosszat – Baksay szerint.

A népszokásokat rendszerezve közli: keresztelő, lakodalom, gyász, munka. A sorrend ebben a részben: ünnepek, politikai élet, játék, bál, sorozás, olvasóköri. Az élet minden mozzanatához van néprajzi adata. Az újszülött fiút subára fektetik, hogy gondör legyen a haja, arcát piros almával simítják, hogy kerek és piros legyen. A leány pótyáján sok a selyemkendő, hogy sok kereje legyen. Amikor a tenplomból hazaviszik a komaasszonyok a kiseddet, otthon öregasszony fogadja: Mit hoztak keetek? – Ártatlan báránkat, nappali örömet, éjjeli nyugodalmat – felelik amazok, s a gyermeket az anyjának adják át, az megcsókolja, s az apjának adja, azután karról karra jár.

A házasság körüli szokások közül a leánykérés leírása a legjellegzetesebb. Azt, aki a házasságokat létrehozta, vidékenként másképp nevezik: Szentesen *gögyü*, Hódmezővásárhelyen *pemetasszony*, Kecskeméten *susogó*, Ormánságban *szörző*, másutt *gyaloglátán*. A jegyességet megelőzi a *háztűznézés*, ezt követi a *mellélés*, tanúk nélkül a kisházban vagy a tornácban: kiküldik őket, hogy „szedjék össze a mákot”, az esküvő előtti idő a *hervasztó*, amikor a lány befejezi a kelengyéje készítését. Amíg jegyben jár, a párnáit kiteszik az ablakba. A *kéréshez* az is hozzátartozott, hogy a lány a tornácban ülő idegenek közt megjelent: vizes dézsával a fején, mint egy cédrusfa, jó estét kíván, és úgy, hogy meg sem rendül a két karja, leteszi szépen a dézsát a helyére. (Beszédés egészségügyi bemutató.)

A gyászt egy szívbeteggé vált férfi esetén szemlélteti. Amikor az ideje lejár: már nem ül ki subában a napra, ritkul a szomszédolás, végre elmarad, a víz nem tágul a szívérdől, a főtt *sártók*, sem a farkasalma nem segít, énekesasszonyok ülnek be hozzá, s olyan dalokat zengedeznek, hogy a haldokló is nekibátorodik, s velük együtt énekel a maga búcsúztatóját. Egy páratlan tartalmú sírfeliratot is bemutat a sok közül: „Pihenj békében anyám, a te fiad neked holtod után is szót fogad.”

Bőven szól az aratásról. Akinek tíz holdra menő vetése van, az már új évben megfogadhatja az aratókat, mert, ha maga aratná le, egész évben nem kapna más munkára napszámot. A nagy gazdaságokban kicsi kézipatika is található: érvágó, árniká, *rákszem*, jég, rántott leves, tea. Az aratási koszorú mellett ismer *aratási kosarat* is, ez kalászos szalmából font hosszúkás kosár, körös-körül gazdagon kihajló a peremzése, a belseje pedig tiszta aranyszalma, Jézuskának való bölcső, mert hiszen reá gondolt, aki fonta. A gabonaszvermekbe hús-ötven mázsa termék is belefért, olykor megrostálva, évekig is elállt. Lakodalmakkor a rakoncátlankodó üres vermekbe eresztették le, ott kialhatta magát.

Összel tizenkét ormánsági falu lányai a szőlőhelyen *pásztorkodtak*: riasztották a seregélyeket, és közben tűzik, hímezik, *szávonnyozzák* kendőjüket, az ingvállakat, kötik csipkéjét, szegik a fátlyolt, gyöngyözik a pártát, s olykor kihirdetik a szerelmeseket, a reménybeli házasságokat évekkel előre. A szőlőörzés ilyen eredetét a török időkkal magyarázza a népi szájhagyomány: a templom előtt várakozó basa elől öregasszonyoknak öltöztetve mentették ki a hegyre a lányokat, s azóta az őst mindig ott töltik.

A téli munka a szövőszéké, ám a szövéssel Szent György napra készen kellett lenni, mert ahol még azután is csattog a vetelő, az a szomszédóság nyelvére kerül: „De már tavasz lesz, mert Sári ángyikánál megszólaltak a békák”.

Népi gyógymóddal kétszer találkozunk írásaiban: A király futásában és a Dámában. A sebet a *szépasszony szőlőjének*, azaz a belladonnának a levéllel borogatták. A mohácsi csata vitézeinek sebeit pedig a kölkedi templomban pókhalóval kötötték. Olykor pedig „bekötötték valamivel, ami a homeroszi időkben Ajax szájának nagy dísztelenségére volt ugyan, de annál hasznosabb ma is a friss oltványok bekötözésénél.”

Érdemes tájszótárát is megizlelnünk, különösen a vizek neveit. Szól *semlyékekről*, melyek olyan sekély tavak, amelyek nyáron kiszáradnak. A Kunságban *erek* folydogálnak, Dunántúl *sédek* és *siók*. A Jászságban máigukus erőt tulajdonítanak a Zagyvának: aki egyszer iszik belőle, az jászsa válik. A legkeletibb folyó, amelyet ismer, a Szoboszló melletti Kösely, ő *Küsinek* írja. Odüsszeusz az ő fordításában egy *sió* partján pihent meg, s az ágyát egy magyar népdal két sorával veti meg:

Hársfalevél derekalja párnája,

Hársfalevél takarózdó dunnája.

A gordiuszi csomót úgy fejt meg, hogy az alighanem az Arany János által közrehozott *kunkötés* volt.

Sok szólást és közmondást feljegyzett elbeszéléseiben is. A nép azért menekült el Tolnáról Bogyzslóra, mert ott „a Duna elviszi, amit a tél meghagyott, de a török azt is elvette, amit a nyár adott.” „Nekem nem

tetszett ez az úr, mert éppen úgy hajtotta meg magát, mint a Kutori Mátyás kútgémje." „A márciusi hó árt a földnek, még ha zsákban húzzák is rajta végig." A lassú víz partot mosnak is tudja egyik variánsát: „Álló tóban lakik a béka."

Baksay Sándor munkáiban sok értékes néprajzi anyagot találunk: szakcikkeiben eléggé rendezetten, szépirodalmi műveiben írói eszközökkel bedolgozva vagy egyszerűen csillag után beillesztve. Valamennyi érdemes arra, hogy számon tartsuk, kutassuk, rendszerezzük. Adatai hitelesek, azonban sem időben, sem térben nem határozza meg pontosabban, hogy honnan valók. Lelőhelyüket csak nagyrítván jelöli meg. Gyűjtésének határa nagyjából egybeesik Baranya, Tolna, a Kiskunság, s a Jászság határával. Időbelileg, amint láttuk: a 16. század elejétől a 19. század végéig.

Ezekért a tág határokért volna érdemes olyan kutatóknak foglalkozniuk vele, akik rendszereznék is ezt az élvezetes, érdekes, gazdag anyagot.

Bottyán János

[Amit a férfikarok magyaros műsora] . . . „magyar dal – népdal – címen hozott, jobbra nem régibb 1850-nél! Szép dalok, jó dalok is vannak közte – szeretem őket, bennük nőttem fel én is –, az én lényemnek is kitéphetetlen részét teszik. De a magyar dal – senki sem fogja letagadni – már 1850 előtt is élt és talán jobb időket. Ez csak egy fejezete a fejlődésnek, s egy rövid félszázad mulékony lelkivilágát tükrözi. Utóvégre magyar víz az is, ami egy magyar ökör lába nyomában meggyülemlik. De csak a verébnek elég jó. Magyar víz a békátó is, amelyben magyar béka kurutytyol. De talán magyarabb tó a Balaton, mely ezer éve tükrözi, itatja, nyeli a körülötte lakó magyar népet – s magyarabb víz az artézi forrás, amely a magyar talaj mélységéből tör elő." (Kodály, 1935)

„Három dolog kell nemzeti zeneirodalom létrejöttéhez. Először: hagyomány, másodszor: egyéni tehetség, harmadszor: sokak lelki közössége, mely az egyéni tehetség megnyilatkozását, mint magáét fogadja." (Kodály, 1939)

„Anyanyelve csak egy lehet az embernek, zeneileg is. Akit kettőben nevelnek, egyiket sem tudja. Aki tízéves koron alul idegen nyelvet tanul, csak összezavarja a nyelvek különböző szerkezetét, képalkotását. Mindenki tapasztalhatta, hogy tíz éven aluli nyelvtanulás elolvad, mint az első hó, azt később előlről kell kezdeni, csak a magyar nyelvtudás sebei maradnak utána." (Kodály, 1941)

„Fel kell világosítani az óvónőket: mekkora felelősség van rajtuk, mily súlyosan megkárosítják emberségében és magyarságában a gyermeket, ha rossz dallal tartják. S ha meg lehet bocsátani nekik, mert nem tudják mit cselekszenek, sürgősen gondoskodni kell, hogy a jót a rossztól meg is tudják különböztetni." (Kodály, 1941)

„Akármilyen jól megismeri valaki népzeneinket: csak a rokon népekre való tekintés adja meg a képnek a távlatot, a mélységet. Megtanuljuk ebből: nem vagyunk egyedül a világon. Kultúránk egy nagyon régi, keleti kultúra nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen máig megmaradt sarja." (Kodály, 1942)

VÁLTOZÓ HAZÁNK

Beloianisz

*Fejezetek egy magyarországi
görög falu történetéből*

A Fejér megyei Ercsi község határában, az egykori Ivánca-Ferenczmajor vasútállomáshoz közel fekvő Ferencmájorban az 1870-es népszámláláskor 48 lakost írtak össze. Ez a szám a századfordulóig nem változott jelentős mértékben, 1950-ig is csak hetvenre emelkedett. Ennek az évnak a nyarán nagyarányú építkezések bontakoztak ki ezen a területen, és csaknem 1800 építőmunkás dolgozott itt.

Az 1960. évi népszámláláskor a népességszám már 1625 volt. Az összeírás azonban már egy új településre vonatkozott, amelyet eleinte hol Görögfalú, hol Görögfalvaként emlegettek.

A település kialakulása

A községi tanács 1951-ben alakult, a község pedig 1952. április 3-án vette fel a görög kommunista hazafi, Beloianisz nevét.

Nikosz Beloianisz (1915–1952) a görög kommunista mozgalom mártírja. Politikai tevékenysége miatt 1935–1943 között börtönben és koncentrációs táborban szenvedett. Szabadulása után a Peloponnészoszon a görög partizánok harcát vezette a fasiszta hódítók ellen. 1944-től a Kommunista Párt Központi Bizottságának tagjaként részt vett a demokratikus felkelésben. 1951-ben ismét letartóztatták, és halálra ítélték. Széles körű nemzetközi tiltakozás ellenére 1952. március 30-án Athénben kivégezték.

A róla elnevezett település a dunai városi járás legkisebb községe, egyidős Dunajúvárossal. Létesítése politikai okok miatt vált szükségessé. A második világháború végső szakaszában Görögországban visszaállították a monarchiát. Kezdetét vette a haladó, baloldali erők elnyomása. A görög antifasiszta és a demokratikus hadsereg ellenállását felszámolva, 1946-ban a tábornokok juntája ragadta magához a hatalmat. Féktelen terrorja miatt igen sok antifasiszta kénytelen volt otthonát, hazáját elhagyni. 1947-től Albániába, Bulgáriába, majd 1949 őszén Magyarországra emigráltak.

A Magyar Népköztársaság a politikai menekülteket befogadta. Ahogy számuk emelkedett, elhelyezésük, ellátásuk egyre több gondot jelentett. Az adott helyzetben ugyanis nem volt lehetőség arra, hogy a görög menekülteket egy községben vagy városban helyezték el. A legcélszerűbb megoldásnak az mutatkozott, hogy részükre Budapesttől nem nagy távolságra egy új település létesüljön. A feladat sürgős volt, mert nagy tömegben érkeztek. Ideiglenesen Mezöhegyesen, Békéscsabán – ott családoknál is –, Budapesten a Kőbányai úton, majd pedig Balatonfüreden és Nagymágocsra helyezték el őket. Mintegy

ötezer gyermek is érkezett velük. Többségüket Székesfehérváron gyűjtötték össze. Ruhaneműt, élelmiszer-csomagot, tisztálkodóeszközöket kaptak, majd Balatonkenesére, Fehérvár-útra és a dégi gyermekotthonba kerültek.

A párt- és az állami szervek által hozott határozatot követően megtörtént a helykijelölés. A Középtervező Vállalat gyors ütemben készítette el a szükséges terveket. A cél a gyors és olcsó kivitelezés volt, igényesebb feladatot csak a pártház terveinek elkészítése jelentett. Az építési munkák anyagi fedezetét a magyar állam adta. A generálkivitelező Lágymányosi Építőipari Vállalat négy építővállalat munkáját szervezte és irányította. Több ezer társadalmi munkás is dolgozott szombat-vasárnapokon az építkezéseken. Bekapcsolódtak azok a görögök is, akik az Ercsi Cukorgyár munkásszállásán – a „kaszárnyában” – és a gyár területén létesített barakkokban kaptak ideiglenes szállást. Az építőmunka összekapcsolása, később pedig az elhelyezési, ellátási ügyek szervezése Gáspár Sándor kormánybiztos feladata volt.

Sósokúti mészkö, kohósalak és helyszínen égetett téglá felhasználásával 114 palatetős lakóépületben 418 lakás épült a görög faluban. A házak földszintesek, barakkjellegűek, szerkezeti típusuk „CS”, amely csökkentett igényű, nem összkomfortos lakásokat jelent. A lakóépületekkel egyidőben adták át a központi konyhát, a bölcsődét, az óvodát, a pártházat, az iskolát és a tanácsházat.

Az új település arculata

A görögök közül sokan Sztálinvárosban telepedtek le, ahol a város és a vasmű építésén dolgoztak. Átmenetileg a déli városi barakkokban, később pedig a Kessuth Lajos utcai szállásokon laktak. Elhelyezésük rosszabb, ellátásuk, kereseti lehetőségük viszont jobb volt, mint a görögfalusiaké. Ide nagyobb számban érkeztek nők (7003) mint férfiak (619). Ugyanis sok férj a harcok során vesztette életét. A kiéptett utcákat a felszabadító harcok és az ellenállási mozgalom vezetőiről nevezték el. Paparigaszról, Szarafiszról, Delcsevről, Illetráról, Gavriilidiszról. De utcanévként szerepel Athén, és a partizánharcok színterére emlékeztető Murgána hegyység is. A beköltözők a lakásokat kimeszelve, szerényen bebútorozva kapták meg. A kórházakból kikerült vaságyakat, asztalokat, székeket, szekrényeket az AMEO (Antifasiszta Menekülteket Ellátó Osztály) útján az Egészségügyi Minisztérium bocsátotta rendelkezésükre.

Villany minden lakásban, vízvezeték azonban csak 28-ban volt. Tűzhely és kályha mindenütt rendelkezésre állt, tányérok, evőeszközök úgyszintén. Lakbért az első években nem kellett fizetni. Ugyancsak ingyen, az AMEO-konyhán naponta háromszor étkeztek. Később csak ebédet kaptak, 1 forintért. Azután, ahogy a térítési díj emelkedett, úgy csökkent az étkezők száma. A konyhán jelenleg az iskolai napköziseknek és az öregek napközi otthona részére főznek.

A bölcsőde túlméretezettnek bizonyult. A férőhelyek számát 90-ről 60-ra, majd 20-ra kellett csökkenteni. Bár 1970–1980 között átlagosan 31 gyermek született, az évtized közepétől ez a szám 20 körül mozog. A bölcsőde vezetői többnyire magyarok, a beosztottak pedig görög lányok, asszonyok. Az óvoda első vezetőjét, Tárkányi Magdolnát Reha Mária váltotta fel. Kácsor Ferencné volt még magyar óvodavezető. Nanosz Markoszné a jelenlegi vezető, a két beosztott óvónő – Sideropulu Szultana és Kondu Fáni – a magyar dajkákkal jól együttműködve készítik fel a gyermekeket az általános iskolára. Az önálló konyhával rendelkező óvodába 55–60 gyermek jár.

Az általános iskolai oktatás 1951 őszén kezdődött. Az eredetileg hattantermes iskolát 2 tanteremmel és politechnikai oktatóteremmel bővítették. Erősen érződik a tornaterem hiánya. Az oktatás – az óvodához hasonlóan – magyar és görög nyelven folyik. Az első iskolaigazgató a partizánharcokban kitűnt, Pedagógiai Akadémiát végzett Kazantzidisz Hárisz, az első magyar iskolaigazgató pedig Skultéti László volt. Jó pedagógusként emlékeznek a volt tanítványok Kuliosz Vangeliszre, Sikos Lajosra, Volovocisz Vangeliszre és Kácsor Ferencre. A 15 tagú tantestület igazgatója ma Boka Jánosné. A tanulók száma 150–160 között mozog, 57%-uk görög, 19% macedón, 24% pedig magyar nemzetiségű.

Az iskolában látható nagyméretű felirat szövege az internationalista szellemű oktatás célját fejezi ki: „*Szeressétek Magyarországot, ne feledjétek Görögországot!*”

A gazdasági élet

Elsőként a beloiannisi Ingatlankezelő Vállalat kezdte meg működését. A lakáskarbantartási, felújítási teendőket látta el, később a lakberek beszédését is.

A görögök igyekeztek javítani a lakások ellátottságát. Kétszázhatvanöt lakásba bevezették a vizet, fürdőszobát rendeztek be, olajkályhákat, gáztűzhelyeket helyeztek üzembe. Festettek, tapétáztak, a régi bútorokat tetszetős, új bútorral cserélték fel. Rendezték a lakások környékét, gondosan művelték a házakhoz tartozó kerteket.

1952. augusztus 20-án 90 taggal megalakult a Béke Mezőgazdasági Termelőszövetkezet. A 615 kh-as gazdaságban úgyszólván minden hiányzott. Az épületeket, istállókat, erőgépeket, vetőmagot, állatokat az

állam hitelezte meg. Kimagaskó eredményeket ért el a közös gazdaság a kalászosokból, zöldségfélékből. Jövedelmező volt a szervasmarhatartás, a sertéstenyésztés és a juhászat. A termelőszövetkezet fejlesztési alapja és biztonsági tartaléka azonban kezdetől fogva alatta maradt a járási átlagnak. Ezért a jövedelmező gazdálkodás érdekében a tagság egyhangú szavazással úgy döntött, hogy 1975. január 1-ével egyesülnek a kiemelkedően jól működő besnyői Sallai Imre Mezőgazdasági Termelőszövetkezettel.

A nők, fiatalok és idős korúak foglalkoztatására először háziipari termelőszövetkezet létesült. Nem volt életképes, pár év múlva feloszlott. Helyébe a Ruházati és Szolgáltató Kisipari Termelőszövetkezet lépett. A barakkok helyén 1956-ban korszerű üzemi épületek, szociális létesítmények épültek. A dolgozók száma 200-ról 300-ra emelkedett. Modern gépeken, szalagrendszerben munkaruhákat, köpenyeket, pizsamákat, női ruhákat, farmernadrágokat készítenek, évente mintegy 40 millió forint értékben. Szovjet és csehszlovák exportra is termelt az üzem.

A tanács költségvetési üzemet és vízművet is létesített. Víztorony épült, kutakat fúrtak. Nagy gondot okoz azonban a víz nagy nitráttartalma, amely káros az egészségre, életveszélyes a csecsemők számára. Ezért az ivóvizet úgy szállítják a faluba, vagy a másutt dolgozók üvegekben hozzák magukkal. A megoldást a regionális vízmű hálózatába történő bekapcsolás jelentené. A tervek szerint erre a hatodik öt éves terv időszakában kerül sor.

A szolgáltatási igényeket 5 magánkisiparos elégíti ki. A községben vegyes-, élelmiszer-, zöldség-gyümölcs-, hús-, tej- és kenyérbolt működik. Italbolt és presszó is van és egy büfé a művelődési házban.

Egészségügyi téren sok gondot okozott a trachomás szembetegek nagy – 380 – száma a kezdeti időszakban. A tbc-s betegek is mintegy százan voltak.

Orvosi rendelő létesült. Nagy gondot fordítottak a betegek ellátására, a köztisztaságra, személyi higiénéjára. Dr. Baróti Sándor és dr. Keszei József, valamint az egészségügyi dolgozók hivatástudattól áthatott munkája eredményeképpen a hatvanas évek végére a trachomát sikerült felszámolni, és a tbc-betegedések száma felére csökkent.

A művelődési élet

mozgalmas színtere a művelődési otthon és a pártházban működő könyvtár. A művelődési otthon első igazgatója Pliakasz Micsosz volt, a jelenlegi Raptisz Kosztasz. A könyvtár mintegy 5 ezer kötete közül 1500 a görög nyelvű kiadvány. A beíratkozott olvasók száma 490. A művelődési ház előtere mindig népes, sokan látogatják. Különösen idős férfiak szeretnek vitatkozni, zörgetik a dominót, olvassák a magyar újságokat meg a Görög Kommunista Párt központi lapját, a Rizoszasziszt. A nagyteremben hetenként 4 napon vetítenek filmet, szélesvásznút is. Görög film csak elvétve akad. Nagy ritkán színházi előadásokat is tartanak. Többnyire az Állami Bábszínház fordul meg itt. „Ezt tudjuk csak fogadni, a többi drága” – mondja Kosztasz, a vezető. Egy ideig amatőr színjátszó csoport és irodalmi színpad is működött, de megszűnt. A programok összeállításába és a rendezésbe besegít a KISZ és a háromtagú kulturális bizottság. Évente 8–10 bálban ropják a táncot, divatba jött itt is a diszkó.

Kezdetől fogva nagy sikerrel működik a 20 tagú Görög Nemzetiségi Népi Együttes. A táncot 5 fő zenekar kíséri. Működéséhez elsősorban az ÁFÉSZ és az Emigrációs Szervezet nyújt anyagi támogatást. Színes táncruhák, a zenekar öltözéke, az önfeledt táncok, népdalok alkalmasak a hagyományok ápolására, a macedón–görög folklór bemutatására és megszerettetésére is. A táncokat két évtizede Wunsch László koreográfus állítja össze és tanítja be. Az együttes rendszeresen fellép az ünnepi rendezvényeken. Szereplésüket megérdemelt siker kíséri hazai és számos külföldi fellépésük alkalmával. A gitár, buzuki és dob kísérettel táncolt kolónak, szirtakinak és más táncoknak mindenütt nagy sikere van.

Belojanniszban a magyar és görög nemzeti ünnepeket, évfordulókat egyaránt megünneplik. Február 23-án megemlékeznek az EPON (Ellenállási Mozgalom Ifjúsági Szervezete) megalakulásáról. Március 25-én ünneplik az 1821-es forradalom évfordulóját. Május 31-e – Manolisz Glezosz emlékünnepe – ugyanolyan jeles nap, mint július 20-a, az Iliinden (a törökök elleni felkelés évfordulója), vagy augusztus 2., a macedón forradalom ünnepe. További görög nemzeti ünnepek szeptember 27., az EAM (Görög Felszabadítási Front), illetve november 17., a Görög Kommunista Párt megalakulásának évfordulója. Az ünnepségek megrendezésében, társadalmi munkák szervezésében közreműködik a Hazafias Népfront helyi szervezete is, amely igen sokat tett a kétnemzetiségű település fejlesztése érdekében.

A posta 3200 lapelőfizetést tart nyilván. Háromszázhatvan televíziót és 90 személygépkocsit üzemeltetnek. A görögök őrzik hagyományait. Nyíltszívűek, segítőkészek, szívesen megosztják másokkal, amijük van. Ártó, gonosz szellemektől ma már az öregasszonyok sem tartanak. A házaknál kecskék helyett nyulakat tartanak meg galambokat. Szeretik lakásaikat virággal, kézimunkával, hazai tájakat idéző, vagy rokonaikat ábrázoló képekkel díszíteni. Ruházatuk alapján ma már csak az öregeket lehet megkülönböztetni a magyaroktól. Legtöbb a vegyes házasság, amelyet igen komolyan vesznek, különösen, ha abból gyermek származott.

Rizst szórnak el az ifjú pár szobájában, hogy gazdagodjanak. A babakocsiba tojást tesznek, hogy testvérkéje legyen a kicsinek. Pénzt is, de azt más célzattal. Március elsején a fiatalok piros és fehér

fonalból csuklójukra karikát kötnek, illetve ilyet tesznek a nyakukba, hogy „a nap ne barnítsa le őket, mivel a görögök a halvány arcot kedvelik”. Temetéskor – újabban nem a sírnál, hanem a temető kapujában – étellel, itallal kínálják a résztvevőket. Negyven nap elteltével a hozzátartozók ismét felkeresik a sírt. Ételeket helyeznek el rajta, „hogy a túlvilágba elköltözött ne szenvedjen inséget.”

A görögök büszkék múltjukra, él bennük a régi haza szeretete. A csaknem háromszáz nyugdíjast megélhetése köti „az új hazához”. Sokan meghaltak, kevesen repatriáltak, mintegy háromszázan Csehszlovákiába, Lengyelországba mentek el. Ügyszólván mindenki tud magyarul. A tanács és a végrehajtó bizottság üléseit 1981-től már nem görög, hanem magyar nyelven tartják. A 27 tagú tanács létszáma 21-re csökkent. Az első tanácselnököt Háder Mihálynak hívták. Aztán két görög következett, Ipadimatopulosz Sztavrosz és Nanosz Tanaszisz, majd 1969-től 1980-ig Vuleta György. Ők is, akárcsak a jelenlegi elnök – Prekop Lászlóné – igen sokat tettek és tesznek a község lakossága érdekében. A községi párttitkárok a görögök közül kerültek ki. Hadzsasz Kosztasz, Galanisz Nikosz nevét meg kell említeni, valamint Nanosz Tanasziszét, aki hosszabb időn át az Emigrációs Szervezet vezetője volt. A legnépszerűbb a jelenlegi párttitkár, Lazosz Jorgosz, már idős ember. Fáradhatatlan, állandóan ott él a nép között, szervez, agitál, segít megoldani közösségi problémákat, egyéni gondokat.

Beloianisz közigazgatási szerepkörét tekintve „egyéb” településnek minősül. Az 1970-es népszámláláskor 1590, tíz év múlva 1450 személyt írtak össze a faluban. Emelkedett az idős korú, munkaképtelen személyek száma. Beköltözések, vegyes házasságok folytán a magyar lakosoké is. Az utóbbi évtizedben gyors ütemű magyarosodás zajlott le Beloianiszban.

1980-ban többször összeírták a görögöket, foglalkoztak állampolgárságuk, repatriálásuk ügyével. Erre az elmúlt év őszén nyílt meg a lehetőség, amikor történelmi változás következett be Görögországban az Andreas Papandreu vezette PASOK (Pánhellén Szocialista Mozgalom) győzelmével.

A Beloianiszban élő görögök közül sokan és egyre több szállal kötődnek a magyar lakossághoz. Ezért volt nehéz számukra 1981. december 31-ig eldönteni: haza akarnak-e menni, itt maradnak görög útlevelemmel, vagy kérik-e a magyar állampolgárságot? Kolejannisz Jannisz vb-titkár úgy tájékoztatott, hogy 35 család (90 személy) megy vissza Görögországba. Körülbelül 200-an görög útlevelemmel maradnak a faluban, és 152 család (300 személy) veszi fel a magyar állampolgárságot. Hazatér a fiatal, szakmukából lett, jól képzett államigazgatási dolgozó, az említett vb-titkár is. Vele együtt számosan olyanok, akik három évtizede ügyszólván csak pusztá életüket tudták megmenteni, és itt leltek hazát és hazát.

A község marad Beloianisz. Mint ahogy, akik maradnak, tovább formálják életüket, építik, szépítik nagy szabadságharcosukról elnevezett községüket, amelynek belátható múltja alig valamivel több mint három évtizedre nyúlik vissza.

Dr. Hetényi István

A vasútépítő munkások munka-, bér- és életviszonyai a XIX. század második felében

A magyarországi korszerű közlekedési hálózat kialakítása (a folyam- és vízszabályozások, a vasút- és útépítések stb.) nagy tőkés vállalkozások keretei között ment végbe. És ezek a vállalkozások megforgatták az ország társadalmát, hatottak minden osztályra és rétegre. Erdemes e tőkés vállalkozások mechanizmusát ezúttal közelebbről is megvizsgálni, mégpedig egy szűkebb területen, a nagy hazai vasútépítések tükrében, és egy meghatározott időszakban, mégpedig a munka hőskorában.

A vasútépítés szervezésének a csúcán a vasúttársaság állott, amely az épülő vasútert teljes egészében felelős volt. Így jóállással tartozott egyrészt az őt megbízó részvényeseknek azzal, hogy az összegyűlt tőkével jól és okosan gazdálkodik, másrészt az államnak azzal, hogy szavatolja a felépített vasút jó minőségét. Jogosan vetődik fel a kérdés: kik voltak a hazai vasútépítés pénzügyi támogatói és részvényesei, és mekkora summákkal járultak hozzá a modern közlekedési hálózat kiépítéséhez?

A kérdés szinte megválaszolhatatlan, többek között a dolog bizalmas és ennek következtében a levéltári források hézagos volta miatt is. Mindazonáltal nem tekinthető túlzásnak ha azt állítjuk, hogy az uralkodó család jó néhány tagja, a nagybirtokos arisztokrácia jelentékeny hányada, a közepes és kisebb gazdaságú dzsentrik nem kis százaléka alkotta annak a körnek a nagyobb részét, amelynek a pénzén a vasútak felépültek, és csupán kisebb hányadát tette ki a hazai és nemzetközi nagy- és kispolgárság pénzügyi hozzájárulása. Európának egy sor jelentős bankja is érdekelt volt valamilyen formában a magyarországi vasútépítésben vagy mint pénzforgalmazó, vagy mint tényleges részvényes. Például a Tiszavidéki Vasút kiépítése a következőképpen történt. 1856-ban egy földbirtokosokból álló konzorcium – amelynek az élén gróf Andrássy György állott – a már épülő szolnok–debreceni, püspökladány–nagyvárad-i vonalakra alapította elgondolását. A félig kész pályákat részben befejezte, részben kiegészítette a szolnok–aradi és a debrecen–miskolc–kassai szakasszal. A Tiszavidéki Vasúttársaság összes pénzügyeit a bécsi Creditanstalt (hitelbank) intézte mint forgalmazó.¹ A részvényeket különböző német hercegeken és hercegnőkön kívül különféle közéleti nagyságok, valamint 37 bank jegyezte, közöttük 29 német, négy osztrák, két angol, egy svájci és egy lengyel.² Ilyen és ehhez hasonló összetételű nemzetközi tőkével épült korszakunkban a magyarországi úgynevezett fővonalak jelentős százaléka.

A vasútépítés bonyolult közigazdasági, jogi és műszaki tudást igénylő feladatait a vasúttársaság választotta operatív szerv, az igazgatótanács rendszerint nem tudta ellátni, annál is kevésbé, mert tagjai sokrétű vállalkozásnak csak a pénzügyi vonatkozásaihoz érttek. A jogügyi és a műszaki-technikai feladatok lebonyolítására a társulatok havi fizetési szakembereket alkalmaztak. A műszaki produkció természetesen a mérnökökön és a technikusokon múlt, akik a társaság havi fizetési alkalmazottai voltak.

¹Érdekes ebben a vonatkozásban a bécsi Creditanstalt százéves története: Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankvereine, Bécs, 1957.

²Bécs, Közlekedési Levéltár, Kereskedelmi Minisztérium elnöki osztály, 1956. No. 1588.

Magát az építőmunkát szabad vállalkozás keretében végeztették el. Az igazgatótanács szabad építőkapacitással rendelkező vállalkozót keresett, azzal a műszaki tervek bemutatása után megalkudott és szerződést kötött, a szerződés mindig meghatározott munkákra, így az alépitmény vagy a felépitmény elkészítésére vonatkozott. A magyarországi vasútépítéseknel az úgy nevezett nagyvállalkozói rendszer honosodott meg. Egy-egy nagyvállalkozó a társulattal több száz kilométeres vasútvonal építésére kizárólagos joggal kötött szerződést. A nagy kiterjedésű vonalon személyében természetesen nem tudott mindent ellátni, főleg akkor nem, ha másutt is építkezett ugyanabban az időben, ilyen esetben teljhatalmú megbízottat állított maga helyett. A nagy távú pályákra felvállalt munkát majd minden esetben csak úgy tudta elvégezteni, ha a nagy összefüggő vonalakat kisebb szakaszokra osztotta, s azt alvállalkozókra bízta. A magyar vasútépítéseknel a nagyvállalkozói rendszer az esetek többségében az alvállalkozók bekapcsolásával kombinálódott. Mindezt széles munkafelügyelői garnitúra egészítette ki. Ez az alvállalkozói-munkafelügyelői szervezet nagy hatóereje volt a munka haladásának, de nem kismértékben a vasútépítő kétkézi munkaerő kizsákmányolásának és nemegyszer kijátszásának is.

A vállalkozók-alvállalkozók-munkafelügyelők visszaélései által megkurtított alacsony kubikoskeresetek közismertek a hazai szépirodalomban, a szociográfiai és néprajzi szakirodalomban is. A kubikosok panaszaiban, szidalmaiban manifesztálódott gondok és nehézségek azonban itt csak általánosságban jelentkeznek, és sehol nincs adat vagy leírás arra: hogyan és miként is fogy el a pénz, amíg az a vasútépítő társaságtól lejut a munkásig. Erre a „mechanizmusra” vet némi fényt Ludwig von Koller kapitány és hadmérnök jelentése. Őt 1863 novemberében a pest-salgótarjáni vonal földmunkáinak a felülvizsgálatára küldték ki. Jelentéséből sok minden kiderül.³ A vonalon tevékenykedő alvállalkozók a mérnökök meghatározta építési szakaszokat az általuk szerződötött munkafelügyelők révén jelölték ki a munkacsoportoknak. A munkások teljesítménybérben dolgoztak. A vizsgálatra kiküldött hadmérnök a szántó-salgótarjáni szakaszt tüzetesen megvizsgálta. Siralmas helyzetet talált. Ezen a szakaszon lényeges építőmunka csak az Andrásfalva és Markháza közötti szakaszon folyt, ahol is 850 munkás dolgozott, és a szállítást 65 vagon könnyítette meg. Meglepetéssel tapasztalta, hogy megcsappant az ide áramló munkások száma. Ennek az okát nem volt nehéz felderítenie: lecsökkent a kereset. A munkaerő-csökkenés azért is volt meglepő, mert a vizsgálat előtti héten egy egész vonatnyi munkás érkezett ide. A Szepességből idejött munkások azonban sírva hagyták el az építkezési helyet: ahhoz ugyanis, hogy az odáig szülő útiköltségeiket ki tudják fizetni, otthon javaikat kellett eladni, itt munkát nem kaptak, és így most koldusokká váltak. Így járt egy Kisújszállásról, Püspökladányból, Törökszentmiklósról és Jászberényből érkezett háromszáz főből álló munkáscsoport is.

Tanulságos az ellenőrző hadmérnöknek a munkabérekre vonatkozó jelentése. Megállapítja, hogy a már eleve lenyomott munkabérek közül sok elveszett az alvállalkozók kezén, még inkább pedig az általuk alkalmazott munkafelügyelők révén, akik csaló módon osztották ki a munkát. A megszorított inségesek úgy kezdtek dolgozni, hogy sem az átadott munkaszakaszok köbtartalmát, sem a végzendő munkáért járó bért nem közölték velük. Munkacéduláikat csak akkor kapták meg, amikor a munka már meglehetősen előrehaladt, a munkacédulákon a köbtartalmat kisebbnek tüntették fel mint amennyit a munkásoknak ténylegesen teljesíteni kellett, és így kevesebbnek az érte járó fizetést is. Részletesen leír egy esetet. Az egyik munkagödörnél pótméréseket végzett, s a következőket tapasztalta. Egy 7 emberből álló csoport munkára kapott egy 5 öl széles, 13 öl hosszú és 5 láb mélységű munkahelyet (1 öl=1,89 m., 1 láb=0,31 m). Ebből a munkások 65 1/6 köből (367 köbméter) földet termeltek ki, amelyet 9 öl távolságra, 1 öl emelkedéssel kellett elfuvarozniok. Ezért 34 forintot és 40 krajcárt kaptak, amelyet az alvállalkozó a munkások „ismételt sürgetésére” végül is 3 forinttal megemelt. Mégis rosszul jártak. A család ugyanis ebben az esetben a következő: a gödör szélessége nem 5 öl, hanem 5 öl, 1 láb és 10 coll volt, s ezáltal a munkásoknak a tényleges teljesítményüknél 48 köbméterrel kevesebbet fizettek. A jelentésből kiderül az is, hogy a katonaságnál az ilyen feltételek között teljesített munkáért 1 kubiköl (6,86 köbméter) föld megmozgatásáért 3,6 napszámot számoltak volna el, s ezzel a számítással egy-egy munkásnak 19,5 krajcár lett volna a napszáma. Ehhez járul még, hogy a parti munkásai keresni akartak, ezért megfeszített erővel dolgoztak, és önkényesen túlóráztak: így nagyjából napi fél kubiköl teljesítményért napi 35 krajcárt kellett volna keresniök, ez azonban a 48 köbméter család miatt eleve 32 és fél krajcárra redukálódott. Ez is csak elméletben volt arányos. A gyakorlatban az alvállalkozó ugyanis nem volt tekintettel a földfajtákra, a ténylegesnél alacsonyabb minőségű kőgátában számolta el a teljesítményt, nem volt tekintettel arra sem, hogy az emberek „öntözött” talajon dolgoztak, ahol a munka köztudomásúan nehezebb. Mindehhez hozzá kell még számítani a körülményeket: a munka teljesítésének szakaszában ugyanis fél nap esett az eső, két-két vasárnap is közbejött, s így egy munkás napi jövedelme nem volt több 25 krajcárnál.

A fent mondottakon kívül még visszaéléseket is tapasztalt a kapitány hadmérnök. Hallotta a munkásoktól, előfordult olyan eset is, hogy az egyszer már 120 forintért kiadott munkát az alvállalkozó

³ Magyar Országos Levéltár, D. 26. Abszolútizmus kori Levéltár, Katonai és polgári kormányzat, 1856–XIII–E–9888.

újra árverésre bocsátotta, s akadt olyan munkáscsoport, amelyik azt 60 forintért felvállalta.⁴ Bár ez a fennmaradt irat szélsőséges esetet örökít meg számunkra, adatai mégis sokatmondók, világossá teszik számunkra a 19. század második felében uralkodó vasúti vállalkozások egyfajta kizsákmányoló-mechanizmusát. Ebben a munkaszervezetben jól látható a fő- és alvállalkozói, mérnöki, munkafelügyelői kar sokféle manipulációra és ügyeskedésre lehetőséget adó felépítése, és jól kivehető a vasúti kétkezi bémunkások sokrétű függő helyzete és kiszolgáltatottsága. Kivehető: milyen mértékben termelte meg azt a profitot, amelyet a vasúti részvénytársasági tagok és vállalkozók zsebeltek be.

A magyarországi vasútépítés a tőke oldalán csakúgy, mint a bémunka részén is a „transzformátor” szerepét töltötte be. A vasútépítés jó üzletnek bizonyult: az erre a munkára szegődött vállalkozók, üzletszervezők, szakértelmiségiek száza emelkedtek a pénzforgatás révén, a könnyű profit útján, olykor a csalások és a visszaélések lehetőségén a gazdag polgárság soraiba, nem beszélve a komolyabb tőkéseknek, bankároknak, arisztokratáknak, földbirtokosoknak a vasútépítési pénzügyletek révén elért zsiros hasznáról, amely a század második felében nem egy mammutvagyonnak vetette meg az alapját. És átalakította a nagybirtokon munkát nem találó agrárproletárokat, szegényparasztokat vasútépítő kubikos bémunkásokká, az építőipari szakmunkásság egyfajta speciális rétegévé és a magyar agrárproletáriátus harcoss erejévé is. Addig azonban, amíg idáig eljutott, hosszú és keserves utat járt meg.

Egy-egy vasútépítő munka elindulásakor, amikor már együtt volt a szükséges tőke, a precíz műszaki terv, a megfelelő technikai személyzet, került sor a mindenkori vállalkozás egyik legnagyobb nehézségének a megoldására, a kivitelező munkaerő toborzására és munkába állítására. Nem véletlenül hasonlítják közíróink e folyamatot nem kevés nehézséggel járó kisebb fajta hadművelethez, jöllehet a magyar vasútépítő földmunkásság korszakunkban potenciálisan már kéznél volt. Főlösen bocsátotta ki magából a szaporodó zsellérség, a lassan és vontatottan kapitalizálódó nagybirtok, amely külterjes gabonatermelése miatt csak az év egy bizonyos és nagyon rövid szakaszában, az aratás és a cséplés idején tudott munkát adni a falusi szegénységnek, az aprózódó törpe- és kisbirtok félproletárszinten tengődő szegényparasztságának. A munka megindulásakor kezdetben az építkezés közvetlen környékéről jöttek kubikmunkára az arra rászoruló, a munkástoborzás köre csak a későbbiekben bővült ki. És vajon milyen munka- és életviszonyok várták az elszegődött földmunkásokat?

A vasútépítők lakásviszonyaival, közös szálláshelyeivel, sátraival, közös étkezési megoldásaival a hazai néprajztudomány gyakran és kimerítően foglalkozott. Ezek az információk azonban többnyire csak a századforduló körüli viszonyokra vonatkoznak. Kevésbé ismeretesek azok a korábbi szálláshelyek, étkezők, bodegák, amelyek a munkáltató társulatok állítottak fel a számukra. 1853. március 2-áról részletes leírás maradt ránk a szolnok–debreceni vasútépítés „lakásviszonyairól”. Abban az időben a vonalon közel 2500 ember dolgozott. Elhelyezésükre 24 barakk, 2 nádkunyhó, 1 ház, és két istálló szolgált, amelyek alapterülete 1523 négyzetmétert tett ki, és így egy emberre 0,6 négyzetméter tér jutott. A fabarakkok, nádkunyhók, istállók szegényes berendezéséről is maradt fenn némi hír: a barakkok gerendából készültek vagy egyszerű deszkákból, és földhányással vették körül. Minden barakkot ellátott az építésvezetőség szalmával, egyikét-másikat priccsel is.⁵

Az élelmezés és az ellátás sem volt különb. Arra a kérdésre: tulajdonképpen hogyan, és mennyiért vásárolhattak italt, élelmiszert a munkások az ellátásukra felállított barakokban – alig találunk adatot. A pest–losonci vonalon 1863-ban a Markházán felállított kintinban például az alábbi árlistát találták a munkások: 1 darab 3 fontos (1 font = 0,56 kg) cipő öregség szerint 18–19–20 krajcár, 1 icce (1 icce = 0,75 l) bor Eger környékéről 10 krajcár, óbor 12 krajcár, 1 icce pálinka 24 krajcár, 1 font szalonna 48 krajcár, 1 tányér marhahúsleves rizzsel és főzelékkel 4 krajcár, 1 tányér leves 1 darab hússal 10 krajcár, 1 tányér gulyás birkából 10 krajcár, 1 tányér „meglehetősen fehér tészta” 10 krajcár.⁶ Ha ehhez hozzávesszük, hogy ebben az időben egy-egy munkás – a hadmérnöki jelentés szerint – egy meghatározott szakaszon naponta 32 krajcárt keresett, de a vonal többi részén sem többet egy forintnál, akkor elmondhatjuk: „nem éppen semmiért” építették a kubikosok a pest–losonci vasút töltéseit.

Az épülő vonalakon a munkások elemi egészségügyi szükségleteiről sem gondoskodtak. Sem rendes lakóhelyük, sem kielégítő ellátásuk, de még jó ivóvizük sem volt. Járvány ütötte fel a fejét soraikban,

⁴Magyar Országos Levéltár, D. 189. Abszolutizmus kori Levéltár, Magyar Királyi Udvari Kancellária. Vasúti irományok, 18 854/1863.

⁵Magyar Országos Levéltár, D. 101. Abszolutizmus kori Levéltár, Ipari és közlekedési kútfő, Helytartótanács, 1853–11–30–4949. Cs. kir. Pest tartományi kormányzat.

⁶Magyar Országos Levéltár, D. 189. Abszolutizmus kori Levéltár, Magyar Királyi Udvari Kancellária. Vasúti irományok, 18 854/1863.

amely az amúgy is hajszolt és leromlott fizikai állapotú munkások közül tömegesen szedte áldozatait. 1846-ban, az első vasút építésénél, a járvány megakadályozásának legkezdetlegesebb eszközeit alkalmazták. Például az ivóvíznek használt romlott pocsolavizet ecettel hígították, hogy a júliusi forróságban lassítsák a baktériumok szaporodását. Br. Nyári Antal pilisi földesúr – akinek a birtokán tömegesen kerestek menedéket a beteg és haldokló munkások – egy istállót ürittetett és tisztított ki a számukra, ahol is az arra rászorulókat az uradalmi orvos kezelte, mivel a vállalkozók nem törődtek a megbetegedett, sőt halálosan beteg munkásokkal. A betegség széles körű terjedése láttán a munkát vezető igazgató főmérnök határozott fellépésére a vasúttársaság egy pesti orvost bízott meg a beteg munkások gyógykezelésével. Ez annál is inkább sürgetővé vált, mivel a munkahelyek elnéptelenedtek, s féltő volt, hogy az építés leáll. Az orvos leginkább a pesti állomásonál rendelt, a közeli betegeket oda hozatta be, a családokat lakóhelyeiken látogatta. Vácott – egyházi alapítványból – külön kórházat rendeztek be számukra. Így a vérhasjárványnak lassan véget is vetettek. Az orvos összefoglaló jelentése szerint: a 14 000 munkásból több mint 1300-an betegedtek meg közülük mintegy 40–60 fő halt meg.⁷ De nemcsak az első vasútunknál ütötte fel fejét a járvány, hanem a többi vonal építésénél is. Minden évben május közepén-végén jelentkezett a betegség a munkások soraiban, és sokszor október végéig is elhúzódott. Általában a vérhas, a kolera, a váltóláz csökkentette a keresők számát. Ennek a tudatában a vállalatok már az előkészületi munkák során kisebb kórházakat is felállítottak, nehogy megint megismétlődjék az ország első vasútjánál történt szörnyű eset.⁸

A rövid rajzból, amely igaz, bár szélsőséges eseteket örökített meg, kitetszik, hogy múlt századi kubikoséletmódról megmaradt összképünket, amelyet írásos és szóbeli emlékek alapján egyaránt keménynek, ridegnek, kíméletlennek, fárasztónak, sok-sok gonddal és erőfeszítéssel járónak ítéltünk – a leírt körülmények is valószínűsítik. Mindazonáltal figyelembe kell vennünk azt is, hogy a levéltárban fennmaradt iratok főként vizsgálati jegyzőkönyvek. Ahol tehát nem volt baj, nem volt visszaélés, ott nem keletkezett sem ügy, sem irat, s így nem maradt róla írásos nyom sem. Ez a tény a korabeli életmód értékelésénél mértéktartásra kell intse a kutatót és az olvasót egyaránt.

Mindezek után felmerül a kérdés, hogy a fent ábrázolt munka-, bér- és életviszonyok hány embert érintettek és érínthettek a magyarországi vasútépítések során? A szakemberek kutatásai és becslései szerint⁹ az 1860-as 1870-es évek fordulóján már a százazret is meghaladta a magyarországi vasútépítkezéseknél, vizsزابályozásoknál munkát keresők és találok száma.

A vasúti munkások életét csak egymásrautaltságuk tudata, csoportos szövetkezéseik, közös fellépéseik, közös védekezésük tette elviselhetővé. A földmunkába kényszerültek többsége beletört, beletanult és specialistájává vált az építőipari munka e legnehezebbjének. Akik pedig beletanultak, azoknak meg kellett vívniuk a harcukat a vállalkozókkal, a munkafelügyelőkkel saját anyagi igazukért, legöntudatosabbjaiknak pedig egész osztályuk érdekéért is. S míg a rossz munkakörülmények nem készítették nyugtalanságra a kubikosokat, sőt paraszti hagyományaik és leleményességük segített úrrá lenni rajtuk, annál inkább adott körükben nyugtalanságra és elégedetlenségre okot az örökösön sovány és veszélyeztetett mukabér. A bérek miatti nyugtalanság egyidős a vasútépítés kezdetével. S ezek a bérharcok az ösztönösségtől egyre jobban a tudatosság felé haladtak, egyre többen vettek bennük részt, s így mintegy előiskoláivá váltak az 1904-es szervezett, nagy, országos megmozdulásnak.

1846 és 1873 között Magyarországon 6253 kilométer vasúti pálya készült el, több mint 753 millió forintot költséggel. Ma, amikor az olykor száz kilométeres vagy még ennél is nagyobb sebességgel robogó modern villamos mozdonyok vontatta szerelvényeken száguldunk, illő arra is gondolni, hogy e pályákat – jöllehet már korszerűsítették őket – micsoda erőfeszítéssel építették a hazai kubikosok.

Pogány Mária

⁷ Magyar Országos Levéltár, D. 63. Helytartótanács, kereskedelmi osztály, 1846–31–59–18., 198.

⁸ Az adatok rekonstruálhatók a kéthetenkénti munkajelentésből, amelyek a Magyar Országos Levéltár Abszolútizmus kori Levéltárában található, főként a visszaállított Helytartótanácsi iratokban.

⁹ Gadanez Béla: Közlekedési és hírközlési dolgozók a magyarországi munkásmozgalomban. I–II. Bp., 1968.

Csorba József, a magyar közegészségügy úttörője

Budapest egyik legforgalmasabb közlekedési csomópontja a Kálvin tér. Legismertebb épülete a református templom, amelyet 1816–1830 között épített Hofrichter József és Hild József, a hazai klasszicista építkezés két legismertebb alkotója. Amennyire ismert maga a templom, annál kevesebben tudják, hogy a templom alatt egész szélességében – a templomhajó közepéig – sírbolt van. Egyedülálló jelenség Magyarországon, hogy református templomban kriptá található.

Az ide temetettek közül meg kell említeni Fáy András író. Egy ideig itt volt eltemetve báró Wesselényi Miklós, az „árvízi hajós”, aki Gräfenbergből hazautaztában Pesten halt meg. Később Zsibóra szállították, és az ottani családi sírboltban helyezték el. Itt talált örök nyugóhelyet a magyar közegészségügy úttörője is, akiről megemlékezésünk szól.

Csorba József Nagyszőlősen született 1789. január 9-én. Az elemi iskolát a nagyszőlősi református iskolában végezte le. Innen a máramarosszigeti liceumban, majd a debreceni kollégiumba ment. Gimnáziumi tanulmányait bevégezve 1811 év őszén a pesti Tudományegyetem orvosi karára iratkozott be. 1817-ben avatták „orvosdoctorrá”. Ugyanebben az évben mint „T. Nemes Somogy Vármege Rendes Physikus” kezdi meg működését.

Neve, munkái idővel külföldön is ismertté váltak. Londonban a Royal Society múzeumában megtalálható három tanulmánya, az egyikben a növények gyógykezelésbe állításának a fontosságáról ír, ezenkívül még két egészségügyi tárgyú munkáját is őrzik. Hazai könyvtárakban több művével találkozhatunk. 1833-ban jelent meg Pesten Észrevételek az éghajlatnak és más természeti okoknak befolyásáról az emberre című írása. Négy évvel később Budán adta ki A magyarsági pokolvarról című munkáját. Orvostörténeti szempontból jelentős az 1829-ben megjelent Hygiastika vagyis orvosi oktatás, mit kell tenni az egészség fenntartására, és a betegség gyógyítására addig is, míg orvos érkezik című írása.

Az akkori idők közegészségügyének színvonalát tekintve, amikor a bakteriológia és a közegészségügy nagy képviselői még gyerekkorban voltak, a somogyi orvos az egészség fenntartásáról, a betegségek megelőzéséről értekezik, a gyermek- és a felnőttkor élet- és kórtanáról, a betegségek gyógyításáról. Munkájában felveti a kérdést, hogy vajon kizárólag az orvosok gyógyíthatnak-e? Szerinte nemcsak ők! Sőt magát az orvostudományt „a köznéppel közössé kell tenni”. Az egészségügyet már az iskolában kellene tanítani, mert faluhelyen több órányira van az orvos, és ilyenkor fontos, hogy a hozzátartozók tudják mit szabad és mit nem szabad tenni, milyen házi orvosságokat lehet alkalmazni. Ezzel a gondolattal az egészségügy oktatásának szükségességére utalt. Figyelemre méltók az orvosi magatartásra vonatkozó megállapításai: „Az a közönséges panasz – írja –, hogy szegény földművelőink félnek az orvostól, egyrészt a mi vétünk. Nyájassággal, oktatással igenis meg lehet a köznéppel az orvosságnak a hasznát ismertetni. Legyen az orvos szelíd, emberszerető, tudja azon nyelvet, mely a népnél közönséges, meglátja, hogy bizalommal viseltetnek hozzá, orvosságával élnek, őtet magát tisztelik, magasztalják.”

Művében kiemelte annak fontosságát, hogy a szülők és tanítók úgy oktassák a gyermekeket, miszerint azok „nem tsak lelki, hanem testi tekintetből is tanulnak megismerni magukat.” Egy másik fejezetben az egészséges gyermekápolásról szól. A legkülönbözőbb gyermekbetegségeket meglepő tisztánlátással tárgyalja, de gyakoriak a tévedései is. A gyermekgyógyászatban nagy gyakorlatra tett szert otthonában. Patzkó Herminnel kötött házasságából 24 gyermek született. Ezek közül huszonegyen hatvan éven felül haltak meg.

Sok gyermekével kapcsolatban két családi színhagyomány maradt fenn. Ehhez előjáróban el kell mondani, hogy a XIX. századig a megyei főorvosok, akik közül néhányan világlátott és külföldi egyetemet járt orvosok voltak, nem tartoztak a honoráciorok közé, hanem csak a servitorok vagyis a szolgák státusába, ahová a vármegye tisztviselőit is sorolták. Abban az időben a megyei főfizikusnak, azaz a főorvosnak nem volt fizetése. Ezért Csorbának is nagy anyagi gondot okozott a sok gyerek felnevelése. Egy alkalommal a megyei közgyűlésen fizettségmegállapítást kért, és kemény szavakkal illette a vármegye érzéketlenségét az egészségügy iránt. Az alispán a vita hevében érveiből kifogyva így förmedt az érdemes megyei főfizikusra: „Hallgasson maga szolga!” „Nagyságod talán nem szolgálja a vármegyét!” – replikázott az önértékes orvos, mire a goromba megyei úr így válaszolt: „Igen, de én becsületből, maga pedig pénzből”. Mire Csorba azt felelte: „Mindenki azért szolgál, amije neki nincs! Nekem pénzem nincs!” A másik történet: a főfizikus a megyétől kapott természetbeni lakást. Miután szaporodott a család, évente kért hozzáépítést a házhoz. Mikor egyszer ismét ilyen kérelem fordult a megyéhez, Cseppán, az akkori alispán az asztalra ütött és azt felelte: „Csorba most már aztán elég legyen a gyerekből, mert telek nincs!”

Csorba nemcsak az elméletek embere volt. A gyakorlati kérdések is érdekelték. Nagy szerepe volt az 1846. november 2-án megnyílt Somogy Megye Kaposvári Közkórháza létesítésében. A bejárat fölött „A SZENVEDŐ EMBERISÉGNEK,„ szövegű tábla utalt az épület rendeltetésére. Jogos önérzettel írta később: „... arra törekedtem, hogy befolyásomat az állam morális és politikai javára használjam fel, így történt, hogy kérésemre és közbenjárásomra egy kórház kelt életre, amelyben már négy év óta ápolnak különböző rendű és rangú betegeket.”

Az 1848-as magyar forradalom az egészségügy terén is el akarta törölni, meg akarta szüntetni a Habsburg-elnyomás következményeit. Ezért a pesti egyetem orvosi karából egy tizenöt tagú bizottság javaslatot dolgozott ki a megoldatlan egészségügyi kérdések megvalósítására. Ezt a javaslatot Stáhlly Ignác, országos főorvos véleményezés céljából megküldte a megyei főorvosoknak. Csorba doktor válasza a Pécselt 1848-ban nyomtatásban megjelent Észrevételek az álladalmi egészség rendezéséről hazánkban című munka volt, amely ma is egészségügyünk haladó hagyományai közé tartozik.

A szabadságharc után Csorba hatvanéves korában nyugdíjba vonult, és Pestre költözött, ahol saját házában lakott. (A mostani Magyar utca 25. sz., műemléki védelem alatt álló épület.) Pesti éveit a Somogy vármegye ismertetése című munkájának megírásával töltötte. Magyar utcai otthonában 1858. november 23-án halt meg. Róla is elmondhatjuk, ahogy Horátius írta magáról: Non omnis moriar! – Nem egészen haltam meg! Ezt hirdetik kiadott munkái, erről tanúskodik a közegészségügy terén kifejtett eredményes munkássága.

Vörösmarty Géza

Bod Péter emlékezete

270 éve – 1712. február 22-én – született Felsőcsernátonban. Meghalt Magyarigenben, 1769. március 2-án. A Magyar Nemzet 1969. március 3-i számában Bod Péter ébresztése címmel foglalkozott vele. A cikk szerint „... sírját életrajzírói a múlt században már nem találták meg.” Bod Péter sírját a múlt században tényleg nem találták meg, de századunk elején, 1912-ben igen.

A nagyenyedi református Bethlen Kollégium értesítője, az 1912–1913. iskolai évről című kiadvány, részletesen beszámol Bod Péter sírjáról. Megtalálták rajta kívül felesége és néhány gyermeke földi maradványait is. Érckoporsóba gyűjtötték össze hamvaikat, és a papi temetőből a református műemlék templom tornyához temették el újra. Siremléke koporsófedél formájú. Néhány évvel ezelőtt egy kisebb emlékmű is létesült a sír mellett. Említésre érdemes, hogy Bod Péternek leszármazottja él Marosvásárhelyen. Az érdekes erdélyi Petőfi-kutató, Ajtay Gece Viktor nagyanyja pedig ükunokája volt Bod Péternek.

E kis kitérő után térjünk vissza a neves íróra. 1724-ben került a Nagyenyedi Kollégiumba. 1729-ben Felsőbányára hívták meg, hol három évig tanított. 1732-ben tért vissza Nagyenyedre, 1740-től pedig Leidenben folytatta tanulmányait. Összesen három évet tartózkodott Hollandiában, és a hittudományon kívül keleti nyelveket, csillagászatot is tanult, sőt bonctani előadásokra is eljárt.

Hollandiából barátjával, Berzétei Józseffel indult haza. Több hónapi út után, 1743. év végén ért vissza Nagyenyedre. 15.5 mázsát nyomó könyvesládait is sikerült hazacsempészni. Bethlen Kata hitszónokának hívta meg, mely hivatalát már december végén el is foglalta.

1749-ben került Magyarigenbe lelkésznek. Művei 1746-tól jelentek meg. Az Erdélyi ritkaságok sorozat Felsőcsernátoni Bod Péter önéletírása című kiadványa, mely 1940-ben dr. Jancsó Elemér bevezetésével jelent meg, 21 nyomtatásban megjelent művét sorolja fel. Kéziratban maradt műveit mintegy húszra lehet becsülni. Ezek a számok is bizonyítják, hogy rendkívül tehetséges, szorgalmas szerzővel van dolgunk.

Főművének az 1766-ban, Nagyszebenben megjelent Magyar Athenast tekinthetjük. Ugyanott 1748-ban adták ki A' szent bibliának históriája című művét, amely ismerteti a bibliafordítókat. Ebben a jeles munkában Molnár Albertről írja: „Volt ez egy közönséges jóra született Tudós ember, a' ki sok szép Könyveket írt és fordított a' Magyarok hasznokra.” Tótfalusi Miklósról így emlékezik: „A' TÓTFALUSI MIKLÓS ÁLTAL KI-ADOTT BIBLIÁKRÓL, 1685-dik Esztendőben. Szótkák ezt a Bibliát Tótfalusi Bibliának nevezni: Misztótfalusi Kis Miklósról, maga Betüivel és Költségével.”

Ugyancsak megelőzte a Magyar Athenast az 1766-ban megjelent, Smirnai szent Polikarpus című műve, amelyben az erdélyi református püspökök életét dolgozta fel. Bod Péternek rendkívül értékes irodalomtörténeti műve a kéziratban fennmaradt „Literata Panno-Dacia.”

A Magyar Athenason mintegy 20 évig dolgozott. Terjedelmes – most nem idézett – címéből is kitűnik értékes tartalma. A nagy műben, több mint 500 magyar író sorol fel, ismerteti műveiket. A felvett írók java része érthetően egyházi ember volt. Érdemes pár sort idézni a könyv bevezetőjéből:

„Jóll látják Nagyságtok mint a' kik a' dolgokat-is jól tudják, hogy ez inkább JÓ IGYEKEZET MINT KÖNYV. Mivel hogy a' mi Hazánkban efféle íráskok nem voltak sem Deák nyelven, annál inkább a' mi

született nyelvünkön. Szándékoztam ezen írásom által fő képpen a' mi előttünk, Hazájoknak hasznokra 's értesítésekre és Isten Ditsősége terjesztésére élt jó Embereknek a' feledékenység által el-temetettet Emlékezeteket a' mennyire lehetett megújítani."

Igen, ez sikerült Bod Péternek. Mint a többi műve, ez utóbbi is becses darabja minden gyűjteménynek. Érdemes felfigyelni arra, hogy Nevetlen könyvek címszó alatt, az alábbi indoklással vesz fel mintegy 50 művet: „Nevetlen könyvek, a' mellyeknek Íróji, vagy Fordítóji a' magok Neveket bizonyos okokra nézve fel nem tették, hanem elhallgatták. Ide tetszett hogy tétessenek az idő szerint, a' mint világra jöttek." Ebben a részben a 12. sorszám alatt ismerteti a Soproni piros Tyukmony című kiadványt, melyet Kassán 1719-ben nyomtattak. Egy példányát a soproni Liszt Ferenc Múzeum őrzi.

Bod Péter a lehetőség szerint, pontos évszámokkal adja meg életrajzi és könyvészeti adatait. Néhány esetben forrásokra is hivatkozik. Nagy érdeme – többek között – a mű magyar nyelve. „Hazádat és magyar nemzetedet igazán szerető kegyes olvasó"-nak ajánlja könyvét. Szülőfaluja híven őrzi nagy szülőtte emlékét. Felsőcsernátonban pár éve néprajzi múzeumot rendeztek be. Ott látható domborművű portréja is.

Dr. Szele Lajos

Kazinczy Ferenc és a Kossuth család

A két család és a két nagy ember *Kazinczy Ferenc* és *Kossuth Lajos* kapcsolatára új levéltári dokumentumok kerültek elő, melyek új színben világítják meg e viszonyt.

Az ismeretség a két család között 1809-ben kezdődött. Amikor *Kossuth László* Monokról Sátoraljaújhelybe jött, és 1808. február 26-án megvette *Rácz Zsigmond* házát a Barátságban, s 2500 forinttal adós maradt. Az adósságot kamataival 1809. január 1-i határidőre kellett volna kifizetni, ami nem sikerült. A hitelező sürgetésére Kossuthék kénytelenek voltak Kazinczy Ferenc sógorától gróf *Török József* kázméri földbirtokostól kölcsönt felvenni. Az új adóslévíl 1809. április 18-án kelt, amelyben „... Kossuth Kossuth László és Weber Carolina 2500 Rhénus forintokat vett fel... törvényes kamatra négy esztendei elfolyásra." Az adóslévílre rávezetve: „Az első angariabéli interes 37. Rf. 30 krajczárban le vagyon téve. Újhely 24. július 1809. Kazinczy Ferenc." Tehát az első kamatrészt, amit negyedévenként volt köteles az adós fizetni, Kazinczy vette fel Kossuthéktól, sógora javára.

Amikor 1810-ben meghalt Kazinczy apósa, gróf *Török Lajos*, a Török birtokot négy részre kellett volna felosztani a végrendelet szerint: *Kazinczyné gróf Török Zsófia*, *D'Ellevaux Jánosné gróf Török Mária*, *bátyjuk gróf Török József* és *anyjuk gróf Török Rögendorf Alojzia* között. A hagyaték megosztására azonban nem került sor, mivel *Török József* eltüntette a végrendeletet, illetve a családtagok szerint Kossuth László tanácsára tagadta, hogy végrendelet maradt.

Kossuth László eleinte igyekezett a testvérek között a megegyezést keresni, az igazságos ügyvéd látszatát kelteni, Kazinczyékát is hitegette, de mint *Török* adósa (még 1815-ben sem fizette vissza a kölcsönt), így lekötelezettje volt, a perben-vitában Kazinczyék ellen dolgozott.

1817-ben Kazinczy anyósa is meghalt, az új örökségért folyó perben már nem bíztak sem Kazinczyék sem *D'Ellevauxné Kossuth* szavában és *Dókus László*t fogadták meg ügyvédjüknek.

Kazinczy többször megkereste Kossuth Lászlót, hivatkozva a korábbi ígéreteire, hogy „vigasztal engem *Fiscalis Úrnak* azon szava mellyet Sógoromnak mondott és előttem is meg újított, hogy Feleségeinknek nem kell azt rettegni, hogy semmit sem kapnak örökségül" vagy „*Fiscalis Úrnak* minapi ki nyilatkoztatása, legutolsó leveléig minden azt mutatja, hogy a dolog úgy van, ahogy mi képzeljük." 1820. szeptember 2-án írt levelében Kazinczy felsorolja sérelmeit, panaszkodik: „Azért beszéllem én ezeket, hogy az Urat *Fiscalis Urat* a *Török Lajos* hét nevetlen gyermekű veje megnyerhesse."

Kossuth nem tett a pusztá ígéretéseknél egyebet, nem tehetett, hiszen a gróf adósa volt, de mentegette magát, tudva, hogy részrehajlással vádolják: „Tekintetes Úr... méltóztatnék magával elhitetni, hogy én a tüzet nem nevelem, sőt nagyobb örömöm nem lehetne, mintha az egyezés valamely eszköze lehetnék." Ez azonban csak udvarias elhárítása Kazinczy számonkérő szavának, s a továbbiakban is húzta-halasztotta a pert. 1823-ban Kazinczy már így fenyegette: „Kénytelen leszek terminust tétetni a Táblával vagy a Cancelláriával arra szoríttatni, hogy a pert ne vonja."

Kossuth Lajos már fiatal ügyvédként is többször átvette az apja ügyeit, pereit, talán a Kazinczy contra *Török* perben is eljárta, ezért nem szerette Kazinczy. 1827-től többször voltak együtt megyei kiküldetésben, mint Zemplén megyei táblabírák, együtt szerepelt a törvényszéki büntetőperekben, mint hitelesek, de véleményük sokszor különbözött egymástól.

1831-ben a Zemplén megyei január 25-i közgyűlésen, ahol az ellenzék nevében Kossuth Lajos sorolja fel a megyei követek hibáit, hogy nem a megyei közakarat szerint szavaztak az országgyűlésen és nem a haladó célt védelmezték, Kazinczy vakmerőnek tartotta Kossuth beszédét: „olgy kevély tüzzel, mint egy dűhre gyulladt Catilina, mintha kezében volna a zendítés szövétneke, két kezét két csipejére rakván, képzelhetetlen vakmerőséggel tartá beszédét.” – írta, és ezzel mintegy elismerve vezérszerepét, sejtetni engedve, hogy az ifjúra nagy jövő vár. Az 1831-ben megalakult Zempléni Casinó Társaság alapszabályzatát már Kossuthral és *Balásházy Jánossal* hármasban dolgozták ki, tagjai lettek ennek a társaságnak, mely a reformkori Zemplén megye, és az ország haladó élvonalában állt.

Kossuth Lajos semmiféle ellenszenvet nem tanúsított Kazinczy és családjával szemben, sőt Kazinczy legkisebb fiát, Lajost a szabadságharcban sokféle, megkülönböztetett figyelemmel illette, személyes utasításokkal látta el, és ezredessé nevezte ki. Kazinczy Ferenc életművét, munkásságát megnyilatkozásaiban nagyra becsülte.

Dr. Hőgye István

Nécsey István – egy elfeledett festő és természetbúvár

A FÖLDMŰVELÉSÜGYI MAGYAR KIR. MINISTER KIADVÁNYAI

MAGYAR ORNITHOLOGIAI KÖZPONT.

MAGYARORSZÁG MADARAI

KÜLÖNÖS TREINTETTEL.

GAZDASÁGI JELENTŐSÉGÜKRE.

A FÖLDMŰVELÉSÜGYI MAGYAR KIRÁLYI MINISTER MEGBIZÁSÁBÓL.

1876.

CHEKUNELHÁZI CHERNEL ISTVÁN.

ÉPÍTŐKEL ELJÁRTA.

NÉCSEY ISTVÁN.

NYOMTATTA.

HERMAN OTTÓ.

KLÁÓ RÓNYV.

NY. TERELYI, 42. MÁTYÁSUTCA.

BUDA PEST.

1876.

Az általános honismereti kutatások terén eléggé elterjedt jelenség, hogy a néprajzi és történelmi témák mellett a természetbúvárokodás fejezeteinek feltárása meglehetősen a háttérbe szorul, vagy legalábbis nem kap jelentőségét megillető helyet az említett témák mellett. Honismereti műveltségünk a természettudományok terén igen hézagos, mindazonáltal a honismeret fontos része. E rövid írásban megpróbáljuk feleleveníteni egy olyan személyiség életét és munkásságát, aki bár korántsem volt nagynevű természetudós, sajátos ténykedése e terén mégis figyelemre méltó.

Nécsey István (1870–1902) a nagy műveltségű mecénás *Nécsey József* postamester fiaként született a Bars megyei Verebélyen (ma Vráble). A nagypolgári szellemű családban már kora ifjúságában komoly szellemi hatások érik. Nyitrai, pozsonyi, majd lévai gimnáziumi tanulmányai után, szülei támogatását élvezve Münchenbe megy, hogy festészetet tanuljon *Hollósy Simonnál*. A klasszikus festészet iránti csodálata fél évre a müncheni művészeti akadémiához vonzza, hogy ezután ismét csak Hollósynál folytassa tanulmányait. 1890-ben a francia naturalizmus ígézetében Párizsba megy, ahol elsősorban *Jules Lefebvre*

és *Benjamin Constant* volt rá nagy hatással. E művészet által eljegyezve tér vissza másfél éves párizsi tanulmányai után szülővárosába. Festészete nem ismer tematikai határokat: portrét, tájképet, néprajzi témákat egyaránt fest, mégis inkább az állattani témák iránt vonzódik. Ebben termékenyen találkozik zoológiai érdeklődése naturalista hajlamával.

Első kísérleteit nem koronázza siker: az Akadémia kétszer is visszaküldi lepkékeit azzal az indoklással, hogy nem felelnek meg az időszerű követelményeknek. Kitartása azonban törhetetlen. Lepkéit tökéletesíti, állattani festészetét pedig kiszélesíti a madárvilág ábrázolásával. Ez hozza meg aztán számára az elismerést is. 1895-ben elküldi néhány munkáját *Herman Ottó*nak, aki elismeréssel nyilatkozik róluk, és elküldi őket ajánlásával a Természettudományi Társaságnak, ahol lepke- és madárképei kedvező fogadtatásban részesülnek. Ezután Herman meghívja őt Budapestre, ahol lehetősége nyílik festészete továbbfejlesztésére. 1896-ban sikerrel szerepel néhány néprajzi tárgyú festményével a millenniumi kiállításorozaton is.

Herman Ottó hathatós segítségével érkezik el élete legnagyobb munkájához. Megbízást kap a Magyar Ornithológiai Központ által 1899-ben kiadott *Chernel István* Magyarország madarai című munka illusztrálására. Az e könyvben szereplő színes madárfestményei állattani festészetének legszebb darabjai.

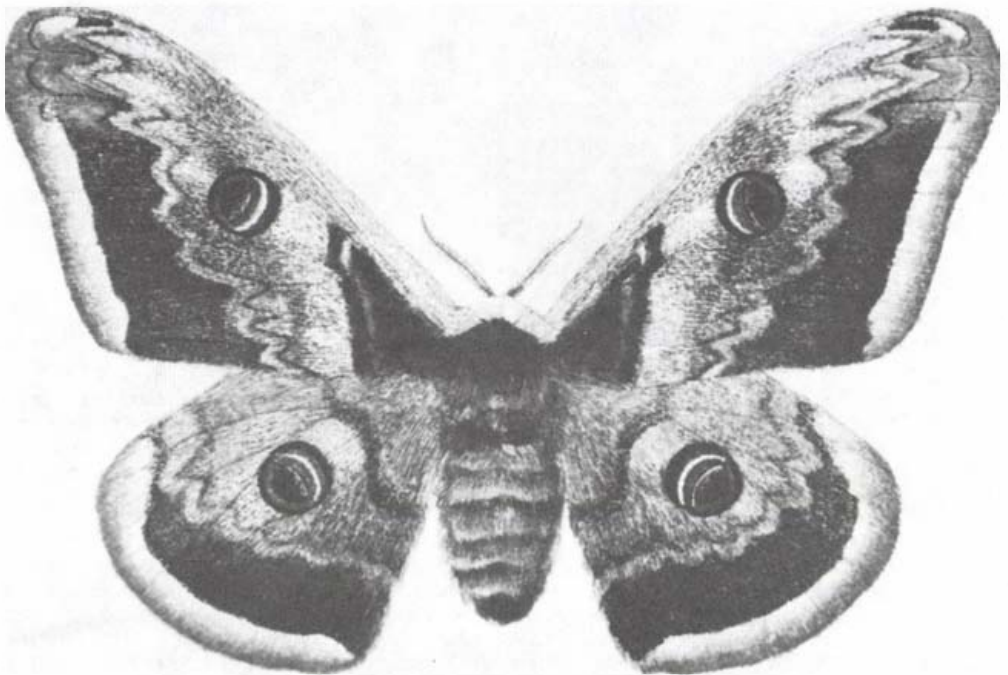
Mindenképpen meg kell említenünk még az 1900-ban kiadott Bars megye nagylepkéi c. önálló munkáját, amely tudományos színvonalát illetően is jelentős munka. Lepkék gyűjtésével és festésével 1893-tól foglalkozott rendszeresen, aminek eredményeképpen csaknem 500 nemet határozott meg, és 629 lepke színes festményét készítette el. Az eredeti festmények a festő apja, *Nécsey József* adományaként 1927-ben a lévai Barsi múzeum gyűjteményének vetették meg alapját, több más, a család által adományozott műtárggyal együtt. A Nécsey-hagyaték ma is talán legértékesebb része a múzeum gyűjteményeinek.

Nécsey István illusztrátori tevékenysége igen kiterjedt volt. A már említetteken kívül sikeresen illusztrált több korabeli tankönyvet vagy utolsó éveiben Kolozsvárott *Posta Béla* archeológiai-néprajzi munkáját, amelynek anyaga *Zichy Jenő* gróf harmadik ázsiai útjának gyűjtéséből került ki.

Összegyűjtött életrajzi adataiból egy zárkózott természetű, de igen érzékeny lelkületű ember jellemvonásai bomlanak ki. Kolozsvári szerelmének halálhíre lelkileg összeroppantotta, és öngyilkosságba hajszolta. Korai halála egy méltatlanul elfeledett, tehetséges illusztrátor és természetbúvár életére tett pontot.

Himmler György

Irodalom: *Nécsey I.*: *Pentophora morio*. Rovartani Lapok. Bp. 1899. 6. sz. *Uő.*: Bars megye nagylepkéi. Uo. 1900. 7. sz. Herman Ottó: Nécsey István működése a Magyar Ornithológiai Központban. Klny. az *Ayuila* IX. kötetéből. Bp. 1902.

Honismereti mozgalom Ózdon

Nagy Károllyal beszélget
Kerékyártó Mihály

A Honismereti mozgalommal szinte egyidős az Ózdi Népművelési Intézmények Honismereti Köre. Tevékenysége ma már nemcsak az ózdiak körében közismert, de a városon kívül is figyelemmel kísérik eredményeiket. A kör titkárát – Nagy Károlyt – arra kértem: mondja el, milyen sikerrel munkálkodtak az elmúlt öt esztendő során?

Eseményekben és eredményekben elég gazdag öt esztendő van mögöttünk. Annak ellenére, hogy ezen időszaknak voltak „hullámvölgyei” is, mind szervezeti, mind tartalmi vonatkozásban. Mális egy gondot említek: a tárgyi gyűjtést nem tudjuk folyamatosan végezni. Ugyanis helytörténeti múzeum hiányában a begyűjtött anyagot nem tudjuk bemutatni, megóvása is kezd kritikussá válni.

A népi, munkásmozgalmi, helytörténeti hagyományok írásos emlékeinek gyűjtése, feldolgozása, tanulmányok készítése annál gazdagabb – különösen az utóbbi időben vett nagyobb lendületet. 1976-ban a megyei Istvánffy Gyuláról elnevezett helytörténeti pályázaton négy szakköri tagunk vett részt, akik közül egy I. és egy II. helyezést ért el, ketten pedig pénzdíjazásban részesültek.

A Szegedi Kenderfonó és Szövőipari Vállalat újból felkérte körünket, hogy az 1969-ben kölcsönadott kenderfeldolgozási eszközöket az 1977 tavaszán Szegeden megrendezendő kiállításra ismét adjuk kölcsön. Vállalatuk ekkor ünnepelte fennállásának 100 éves évfordulóját. Körünk vezetősége úgy döntött, hogy kérésüket teljesítjük, és segítünk a kiállítás megrendezésében.

Az 1977. évi tevékenységünk során köri tagjaink ismét szerepeltek a megyei és országos honismereti pályázatokon, ahol értékes helyezéseket értek el. 4 fővel részt vettünk az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők VIII. országos találkozóján Kőszegen, ahol dr. Faggyas István köri tagunk a Sajtó menti sírjelekről rendezett kiállítást és tartott előadást.

Kiadtuk az Ózdi Honismereti Közlemények I. számaként Dobóssy László: Ózd utcahálózata című munkáját. Megindítottuk a Tájak, korok, múzeumok mozgalmat az ÖKSE turisztaszakosztályánál, a városi KISZ-szervezetekben és köri tagjainknál.

Körünk szervezeti életében néhány éve változás állt be. Czakó Gyula, körünk titkára 1979 augusztusában tragikus hirtelenséggel elhunyt. A kör újjáalakuló közgyűlésére október 19-én került sor, ahol 43 fő vett részt. A megjelentek szinte kivétel nélkül ma is a kör tagjai. Ekkor történt meg az új titkár kinevezése is személyemben. A kör akkori vezetőségével kidolgoztuk s a közgyűlésen előterjesztettem a kör előtt álló feladatokat, melyet a tagság elfogadott.

Hazánk felszabadulásának 35. évfordulója alkalmából honismereti pályázati felhívást adtunk ki. A pályázatot meghirdető szervek: Ózd városi Tanács V. B. művelődésügyi osztálya, a Hazafias Népfront Ózd városi Bizottsága, a KISZ Ózd városi Bizottsága, valamint az Ózdi Népművelési Intézmények igazgatósága volt.

Milyen eredménnyel járt a pályázati felhívás?

A pályamunkák száma és azok tartalma felülmúlta a várakozást. Olyan értékes dolgozatok születtek, amelyek megőrzik az utókor számára azokat az eseményeket, amelyeknek ma még cselekvő részesei, élő

tanúi vannak, de a jövőben ezek már a történelem s egy hősi korszak dokumentumává válnak. 9 pályamunka érkezett be, ebből 7 pályázat készítője körünk tagja.

A pályázatot meghirdető szervek igen hasznos és felbecsülhetetlen értékű kezdeményezése nem állt meg csupán az évforduló alkalmánál. A pályázatot rendszeressé tették, s a jövőben minden évben meghirdetik. A helyi eredményhirdetés után a dolgozatok részt vesznek a megyei és országos pályázatokon is. A kör vezetősége is minden segítséget megad a kutatómunkához, a pályázatok elkészítéséhez. A kör foglalkozásokon módszertani, szakmai útmutatást nyújt az érdeklődők számára. Foglalkozásaink a kör tagjai beszámolni kutatásaikról, azok eredményeiről, majd ezt követően megvitadjuk azokat, s így igazi műhelymunkát végzünk összejevőteleinken. Évenként néhány alkalommal megyei, országos hírű szakemberek meghívásával tesszük továbbképzés jellegűvé klubfoglalkozásainkat.

Ismereteim szerint több kitüntetett tagja van a körnek.

Igen! A Magyar Néprajzi Társaság 1979-ben Sebestyén Gyula-élméremmel tüntette ki *Dobossy László* nyugalmazott iskolaigazgatót, körünk tagját. A kitüntetés odaítélését így méltatta a Honismeret 1979. 5-6. száma „Kiváló gyűjtőmunkájával és értékes publikációival jelentősen hozzájárult az ózdi honismereti szakkör és az Ózd környéki gyűjtőmozgalom felvirágoztatásához.”

A muzeológusok legmagasabb kitüntetésében – Móra Ferenc-élmérem – részesült *Vass Tibor*, az Ózdi Kohászati Üzemek Gyártörténeti Múzeumának vezetője, körü tagunk. „Személyének – méltatták – meghatározó szerepe volt abban, hogy városunk ma már országos hírű gyártörténeti múzeummal rendelkezik. A nemes törekvések sikerét, hatékonyságát tények, adatok sora igazolja.”

1980. augusztus 20-án újabb elismerésben részesült Körünk két tagja: *Dobossy László* és *dr. Faggyas István*, akiket az Ortutay-élméremmel tüntettek ki, kiemelkedő honismereti munkájuk megbecsüléséért. A kitüntetettek örömeiben körünk minden tagja osztozott, ugyanakkor tiszteletre méltó elismerése ez az Ózdi Honismereti Körnek is.

Van-e kapcsolatuk az iskolákkal?

Valamennyi ózdi általános és középiskola részére megküldtük *Dobossy László*: Ózd utcahalózata című könyvét. Továbbá három alkalommal a pedagógusok munkáját segítő előadásokat tartottunk. Egy ízben pedig műemléki filmeket vetítettünk a tanulóifjúság számára, amely szorosan kapcsolódott minden iskolatípusban a történelem tantárgyhoz.

Milyen egyéb kapcsolatai vannak a körnek?

Folyamatosan ápoljuk kapcsolatunkat a Kelemér-gömörszöllői Múzeumbarát Körrel. Minden rendezvényükön szép számmal vettek részt körünk tagjai. Rendszeresnek mondható továbbá a Hazafias Népfőnt Sárospatak városi Bizottságának Honismereti Bizottságával és a Tanítóképző Főiskola Honismereti Körével való találkozás, a tapasztalatok kicserélése. Az ÓKÚ Gyártörténeti Múzeummal összehangolt terv alapján dolgozunk. Segítjük egymás munkáját. Rendezvényeinket is közösen szervezzük, azokon kölcsönösen részt veszünk.

Véleményünk szerint ezek a testvérkapcsolatok teszik lehetővé, hogy a gyár- és település-, várostörténet kutató- és gyűjtőmunkát eredményesen végezzük, s azok eredményeiről egymást tájékoztassuk. Ezenkívül természetesen a város lakóit is meg kell ezekkel ismertetni, sőt az Ózdra látogatókat is. Bizunk abban, hogy a kör régi gondja is megoldódik, talán a Gyártörténeti Múzeummal egy épületben (ez lenne a legszerencsésebb és célravezető). S akkor a gyár fejlődését bemutató termek mellett tekinthetné meg a látogató a település történetét, a gazdasági értékeket létrehozó emberek életmódjának alakulását, a munkásmozgalmi hagyományokat, a környék néprajzát, a bányászat fejlődését bemutató tárgyi és helytörténeti értékeinket is. Ez a lehetőség újabb lendületet adna a további munkához.

Milyen terveik vannak?

Vezetőségünk úgy véli, munkánk a fellendülés időszakába lépett, melyet a jövőben tovább kell fokozni, színvonalát magasabb szintre kell emelni, tevékenységét a város környéki településekre is ki kell terjeszteni. Minél több érdeklődőt kell megnyerni a nemes ügynek, hogy a sajátos eszközeinkkel egyre jelentősebb szerepet töltsünk be a szocialista tudatformáló és nevelő munkában.

A Honismereti Kör a közelmúltban jelentette meg a Lakóhelyünk, Ózd című kiadvány 6. kötetét. A kör sokirányú munkájának jó tükre ez az összeállítás. Bizonyítja, milyen sokan és lelkesen munkálkodnak a település múltjának megismerésén és megismertetésén.

Kiskunfélegyháza 1743. évi újratelepülése – egy eddig ismeretlen összeírás tükrében

A török hódoltság megszűnése után az Alföld lakatlan pusztává vált területei fokozatosan újra benépesültek. Az újratelepítések több hullámban zajlottak le. A tágas kun pusztákat Szeged és Kecskemét város bérelte, ezért ezek újranépesedése viszonylag későn, csak a Rákóczi-szabadságharc után kezdődött. Az újratelepült helységek között találjuk Dorozsmát, Üllést, később Majsát és Félegyházát. E folyamattal, tehát a kun puszták és az elnéptelenedett egykori lakott helyek ismételt benépesítésének körülményeivel kapcsolatban, a régebbi és a mai szakirodalomban különböző vélemények olvashatók.

Elsőként az az elképzelés vert gyökeret, hogy Kiskunfélegyháza 1743-ban 219 jászfényszaruai család beköltözésével települt újjá. Legkorábban, a XVIII. sz. végén Bedekovich Lőrinc, a Jászkunság neves földmérője és térképésze adott hangot e nézetnek. „Félegyháza újra megszállított 1743-ik esztendőben, amely Fényszarusi Lakosoknak iparkodása és odaköltözése által” – írja kéziratos könyvében.¹ Hasonlóképpen vélekedett Horváth Péter, Fényes Elek, Galgóczy Károly, Pesti Frigyes és Gyárfás István is.²

Szerelemhegyi Tivadar, Kiskunfélegyháza első monográfusa műve megírásához Kiskunfélegyháza levéltárában is folytatott kutatásokat, bár forrásait könyvében nem jelöli. A kizárólagosan Jászfényszaru-ból történő újratelepítéssel kapcsolatban nála merülnek fel az első kételyek. Monográfiájában először ezt írja: „Fényszaru rajzánál említettük, miszerint 1743-ban onnan kivándorolt 219 jász család telepítette meg Félegyházát, s ezek voltak első lakosai.”³ Bizonyítékul szó szerint leközi Podhradszky György jászkun kerületi főkapitány levelét, melyben engedélyezte a fényszarusiaknak a félegyházi letelepülést. Ugyanabban a könyvében másutt, jászfényszarusi, ellési és még más Jász-Fényszaruval szomszédos Jász és Nagykun helységbeli⁴ bevándorlókról ír, s megemlíti egy összeírást is, mely szerint az első év végével Félegyháza lakosságát 218 család jelenti, a 219. pedig a plébánia.⁴ Végző következtetése: „... a lakosság legnagyobb részét Jászfényszaru fiaiból telt ki, de másik tömeges részét Ellés és Apáthi adták. Jöttek azonkívül a Tarjányiak Salgó-Tarjánból, a Verebek Verebéllyről, a Fehérek Kőrösről.”⁵ Szerelemhegyi tehát – ha ellentmondásosan is – felvetette, hogy a betelepítés több helyről történt, s ezzel új irányba terelte a kutatók figyelmét. A továbbiakban a szakirodalom a jászfényszaruai telepések mellett hasonló hangsúllyal említi az „ellésieket” is, mint a betelepülők másik tömeges csoportját.

¹ Bedekovich Lőrinc kéziratos könyve. Idézi: Tóth János: A Jászkunság helyzete a 18. sz. végén. Jászberény, 1976. (Jászsági füzetek 13.) 37. old.

² Horváth Péter: Commentatio de initiis, ac maioribus jazygum et cumanorum... anno 1801. Pestini. 238. old.; Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. V. köt. Pest, 1839. 144. old.; Galgóczy Károly: Pest–Pilis–Solt–Kiskun megye monographiája. 3. rész. A megye részletes leírása. Bp. 1877. 258. old.; Pesti Frigyes kéziratos helynévtárából. I. Jászkunság. Közread. Bognár András, Kecskemét, 1978. 114. old.; Gyárfás István: A Jászkunok személyes és birtokviszonyai. Bp., 1883. 17. old.

³ Szerelemhegyi Tivadar: Kis-Kun-Félegyháza város monographiája. Nagy-Kőrös, 1882–84. 71. old.

⁴ Uo. 101. old.

⁵ Uo. 233. old.

Lényegében így vélekedtek a két világháború között megjelent történeti és helytörténeti munkák szerzői, közöttük Nagy Szeder István Kiskunhalas és Fodor Ferenc, a Jászság történetírója.⁶

A telepítés témájával újabban két kiváló helytörténeti kutató, Mezősi Károly és Fekete János foglalkozott. Mezősi alapvető forrásként használta az 1825-ös canonica visitatiót, valamint Félegyháza 1745-ből származó conscriptióját, amely azonban a betelepülők eredeti lakóhelyét nem tünteti fel. Jórészt névtani vizsgálódása alapján Mezősi nem 219, csupán 90 család betelepülését származtatja Jászfényszaruból, a többit a Jászság más községeiből és a Dorozsma melletti Üllésről (= Ellés). Az üllési (ellési) csoport bevándorlását igazolandó az 1825-ös canonica visitatiót idézi: „Ellés nevű pusztán, mely Szeged fölött, a Duna irányában, körülbelül 3 mérföldre fekszik, letelepedett néhány új lakos azzal a szándékkal, hogy ott állandó lakhelyet épít, és megalapította az Ellés nevű falut; volt ennek az új ellési lakoságnak papja is, Krizsanóczy János. Hallottak közben az ellési lakosok Félegyháza pusztá benépesítéséről, összegyűjtve tehát eszközeiket és minden házi felszerelésüket, elhagyták ellési lakóhelyüket, Félegyházára költöztek, és engedélyt nyervén az új telepeستől lakóhely építésére, a földbér megfizetése fejében ott telket kaptak.”⁷

Mezősi tanulmányának 1974-es megjelenése után lényegében bizonyítottnak lehetett tekinteni, hogy Kiskunfélegyháza döntően jászfényszarui és üllési őslakosokból települt újra. Egészen addig ebben a hitben éltünk mi is, amíg levéltári kutatásaink során rá nem bukkantunk a félegyházi levéltárban egy 1744-ben készült, s addig ismeretlen összeírásra, amely a Kiskunfélegyházára települtek eredeti lakóhelyét is feltünteti, a megye és a helység megjelölésével. Ez a dokumentum egészen új megvilágításba helyezi Kiskunfélegyháza 1743-as újratelepítésének kérdését.

Az új lajstrom 219 sorszámon tartalmazza a lakosok nevét, feltüntetve a velük együtt élő zsellérek nevét és származási helyét is. Az irat általában jól olvasható, kivéve néhány helységnevet, amelyet az összeíró javított vagy rövidítve írt le. A rovatok elnevezése vegyes, latin és magyar nyelvű, a neveket minden esetben magyar nyelven írta. A névsorban feltüntetett lakosok száma a zsellérekkel együtt 289, tehát a 219 családdal együtt 70 zsellér is betelepült. Származási helyek szerint csoportosítva a betelepülőket, az alábbi képet kapjuk:

A megye neve	A betelepültek száma fő	Az ismert helységek száma fő	Az ismeretlen
Jászság	148	9	–
Pest	65	23	8
Kunság	25	3	2
Heves	13	9	1
Hont	7	3	1
Nyitra	4	2	–
Nógrád	2	2	–
Szabolcs	1	1	–
Komárom	1	1	–
Csongrád	1	1	–
Temes	1	1	–
Morvából	1	1	–
Nem jelöl az összeírás	13	–	–
Megállapíthatatlan	7	3	4
Összesen	289	59	16

⁶ Nagy Szeder István: Kiskunhalas város története. III. rész. Kiskunhalas, 1936., Fodor Ferenc: A Jászság életrajza. Bp., 1942.

⁷ Mezősi Károly: Kiskunfélegyháza településtörténete és XVIII. századi társadalma. In. Cumania II. Kecskemét, 1974. 352. old.

⁸ Lásd erre Petróczi Sándor: Pest megye újratelepülése 1711–1760. In. Pest megye múltjából. B p., 1965. 95–155. old.

Döntő többségük tehát a Jászságból települt és Pest megyéből. A jászsági kirajzás okai ismertek. Pest megyében 1728–1744 között magában is jelentős volt a migráció, ebben az időszakban 13 új község alakult, ugyanakkor a más megyék felé történő kivándorlás is jelentős.⁸ A táblázatból látható, hogy egy-egy helységből nem nagy tömegben jöttek. Azokat a helységeket sorba szedve, ahonnan az összeírtaknak legalábbis 1%-a származik, a helységek száma 17-re csökken. Köztük első helyen áll Jászfényszaru 73 fővel, tehát nem 219, s nem is 90, mint a névtani vizsgálatra építő Mezősi gondolta. A másik két jelentősebb csoport Jász Gál Szent Györgyből és Kunszentmártonból települt át, egyaránt 21–21 fő. Kunszentmárton a XVIII. század elején ugyancsak a Jászságból népesült be, a közben eltelt időszak miatt azonban nem sorolhatjuk egyértelműen a jász lakosságú helyek közé, hiszen a bevándorlás más irányból is folytatódott. Így a Kunszentmártonból Félégyházára áttelepülő 21 család etnikai hovatartozása nem állapítható meg teljes bizonyossággal. Kiskunfélegyháza 1743-as újranepezése tehát nem két helységből, s így teljesen a Jászságból, hanem több mint 50 helységből, s etnikailag sem egységes vidékről történt.

A feldolgozó munka során kétséget kizáróan megállapítottuk, hogy az összeírás üllési betelepülőt nem említ, kivéve Krizsanóczy János papot, aki 1743. július 1-től – egyéb dokumentumok szerint is – valóban Félégyházán tevékenykedett. Melyik dokumentumnak van akkor igazga? – vetődött fel bennünk a kutatói kétely. A Mezősi által is idézett 1825-ös canonica visitationak-e, amely nagy tömegű üllési (ellési) betelepülőt említ, avagy az általunk megtalált 1744-es összeírásnak, amely üllési betelepülőkről nem tud? A kérdés eldöntése végett megvizsgáltuk a kiskunmajsai, kiskunfélegyházi és dorozsmai római katolikus egyházi anyakönyveket, a kiskunmajsai r.k. egyház Historia Domusát, Félégyháza templom-számadásait, valamint egyéb levéltári dokumentumokat. Ennek során megállapítottuk, hogy az 1744-es félegyházi összeírásban szerepelő Krizsnóczy János 1741. május 16-tól 1743. júliusig valóban Üllés papja volt, s ezt követően Félégyházán működött. Félégyházi felbukkanása azonban nem önkéntes betelepülés, hanem áthelyezés következménye volt, s az üllési hívek nem költöztek papjukkal. Helyesebben: költöztek, azonban nem Kiskunfélegyházára, hanem Kiskunmajsára! Az üllési lakosság – amint ezt több kutató is feltételezte – valóban áttelepült, de nem Félégyházára, hanem Majsára. Erről tanúskodnak azok az egyházi anyakönyvek és megmaradt fontosabb számadások, melyek vezetését Üllésen kezdték, s Majsán folytatták. Üllésiek Majsára települését bizonyítja a kiskunmajsai római katolikus közösség Historia Domusa is, amennyiben a szerző így fogalmaz: „Coloni omnes ex possessione Üllés.”

Összegezve vizsgálódásaink eredményét, megállapítható, hogy a források teljes körének feltáratlansága, illetve azok hiánya vezetett a tévesnek bizonyult elképzelések kialakulásához. Podhradzky György jászkun kerületi adminisztrátor levele, melyet Szerelemhegyi Tivadar közöl, valóban a jászfényszarusiak letelepülését engedélyezte Félégyházán. Üllésről csupán az új település első plébánosa származott, aki nem saját elhatározásából, a nvájával együtt telepedett át új helyére, hanem kánonilag helyezték oda. Az üllési lakosok pedig Majsa helységet népesítették be, ugyanabban az évben, 1743-ban, mint amelyben a jászfényszarusiak, kunszentmártoniak stb. Félégyházát.

Kiskunfélegyháza és Kiskunmajsa 1743-as újratelepítésével lényegében lezárult a Kiskunság telepítése. Bevándorlások természetesen még hosszú időn keresztül történtek, különösen a redemptio után, amikor a kiváltságok ismét megerősítést nyertek. A földesúri függéstől mentesített kunsági helységek nem csekély vonzerőt jelentettek a bevándorlók számára. Bizonyítja ezt a települések gyors fejlődése. Új kiskunsági település azonban a későbbiekben már nem keletkezett, a kiürült Üllés is pusztán maradt, s a továbbiakban már csak mint kun puszta létezett.

Bánkiné Molnár Erzsébet

Hogyan épült a Wekerle-telep?

A Wekerle-telep Magyarország első kertvárosa. Építését 1908-ban határozták el Kispest területén, egy másik, kevésbé ismert családi házas lakóteleppel, a Kőbánya-Óhegyi munkásteleppel egyidőben. A két telep létrehozását a főváros tűrhetetlen lakásviszonyairól folytatott leleplező közlemények és viták előzték meg.

A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben Budapest gyors fejlődésnek indult. Nagy tömegek áramlottak a fővárosba, megnőtt a tisztviselőréteg és a városi munkásság létszáma. 1910-ben már egymillióan, az eltartottakkal együtt két és fél millióan tartoztak a munkássághoz.

A század végén sok lakás épült Budapesten, de ezek legnagyobb részt drága bérlakások voltak, a munkásság és a kis fizetésű tisztviselők számára megfizethetetlenek. A fővárosi statisztikai hivatal már 1870-ben beszámolt a visszas lakáshelyzetről, a lakások, különösen az egyszobás lakások zsúfoltságáról. Amikor a helyzet már végképp tarthatatlannak bizonyult, 1887-ben megkezdték a tisztviselőtelep építését a X. kerületben, az akkori Orczy kert mögötti területen. Ugyanebben az évben pedig kiírták az első tervpályázatot egy munkástelep építésére is. A várható költségeket azonban túl nagyknak ítélték, ezért az első jelentősebb munkástelep építésére csak a századforduló utáni években tértek vissza.

1907-ben, Wekerle Sándor miniszterelnöksége és Szendy Károly polgármestere idején meghirdették a fővárosi kislakásépítési programját. Elhatározták, hogy a munkásság és a kis fizetésű tisztviselők lakásait kertváros formájában fogják felépíteni. A kertvárosok telepítésének gondolata az angol Ebenezer Howardtól származott. Az angol nagyvárosok is a gyors növekedés gondjaival küzdöttek, a nagyvárosi munkásság lakásviszonyai a bérkaszárnnyákban ott is tűrhetetlenek voltak. Ebenezer Howard azt javasolta, hogy a nagyvárosok határai mentén, a városok peremén új településeket, „kertvárosokat” hozzanak létre. Itt kertes házakban élhetnének azok, akik addig a belvárosok nyomorúságos bérházaiba szorultak. Úgy képzelte, hogy ezeket a kertvárosokat egységes tervek szerint kellene megépíteni. A kertvárosok gondolata Európában hamar elterjedt, több ilyen települést építettek fel Angliában és Németországban is.

1908-ban a törvényhozás megtárgyalta az első két fővárosi munkástelep létesítésének ügyét, megszavazta a felépítésükhöz szükséges kölcsönt. A mai Wekerle-telep neve eredetileg Kispesti Állami Munkástelep volt, majd Kispesti Állami Munkás- és Tisztviselőtelep. Később kezdték – félhivatalosan – az építés idején hivatalban levő miniszterelnök nevével Wekerle-telepnek nevezni.

1909 tavaszán a Pénzügyminisztérium megvásárolta a mintegy 472 000 négyszögöl területű kispesti ún. Sárkány telepet és a X. kerületben a kőbányai Óhegyen levő kb. 210 000 négyszögöl nagyságú területet. A Magyar Építőművészek Szövetsége 1908 júliusában „terjedelmes és megokolt felterjesztésében” felhívta a minisztérium figyelmét, hogy a munkástelepek tervezését „ne sablonszerűen, hanem művészi és modernül” valósítsák meg. A minisztérium fel is kérte az Egyletet, hogy írjon ki pályázatot a szabályozási tervre és a háztípusok terveire. Az elrendezési tervek közül Palóczy Antal javaslata kapott első díjat, ő a mainál mozgalmasabb útvezetésű elrendezést javasolt. Ezt a Pénzügyminisztérium nem ítélte megvalósíthatónak, helyette megbízta Győri Ottmár főmérnököt, készítsen egy újabb, egyszerűbben megvalósítható javaslatot. A Wekerle-telep ma ismert, egyenes vonalvezetésű, sugárirányú főutakkal és nyolcszög alakú „körúttal” tagolt elrendezése az ő nevéhez fűződik.

Többen kaptak díjakat a háztípusok terveiért is, köztük Árkay Aladár, Bierbauer István, Fleischl Róbert és mások. A pályázati munkák mellett a minisztérium munkáslakás-építési osztálya is dolgozott ki terveket. A minisztériumi tervek és a díjnyertes munkák alapján összesen 35 típus szerint épültek a földszintes és egyemeletes lakóházak és a középületek egy része. A kivitelező a Polatschek és Epstein cég volt.

A lakóházak formájában utalásokat lehetett felfedezni az éppen akkor megismert népi építészeti formákra. A házak mai állapotában ebből már keveset láthatunk. A homlokzatokat átalakították, felújították, a díszítések többnyire eltűntek, de a tetőszerkezetek formáiban, az épületek arányaiban még fel lehet ismerni az eredeti építészeti szándékot.

1925-ig összesen 4412 lakás épült fel, nagyjából főlidszintes házakban. Háromféle nagyságú lakás épült, egy-, két- és háromszobások. Általában félkomfortosak voltak, konyhával, kamrával, tornáccal, kerttel. Az egyszobás lakások bére 1915-ben 160, a kétszobásoké 220, a háromszobásoké 330 korona, lényegesen olcsóbb, mint a hasonló nagyságú, fővárosi bérházakban levő lakásoké. A telephez iskola,

vendéglő, orvosi rendelő, gyógyszerár, különféle boltok, piac, sportpálya is tartoztak. A tervezett 8000 lakásnak valamivel több mint a fele épült meg.

Az első építési ütemben a telep központi terét, a mai Petőfi teret még nem építették körül. A főtéri épületeryűttes tervezésére 1912-ben adtak megbízást. A terveket *Kós Károly* készítette. A teret szegélyező épületek kivitelezését 1913-ban kezdték meg. Ezzel vált a Wekerle-telep építészeti egységgé. A központi épületeryűttes harmónikusan illeszkedik a munkástelep földszintes házaihoz, városias hangulatú, és mégsem épít kulisszákat a lakóövezet elé. Áthajtóutakkal, kapukkal mintegy összekapcsolja, egybenyitja a főteret és a lakóövezetet. Átvezeti a forgalmat a telepet átszelő utak felé. A főtér így nemcsak a pusztá reprezentálás célját szolgálja – bár természetesen azt is –, de helyet ad a mindenkori közösségi funkciók által igényelt intézményeknek: a közigazgatási kirendeltség, különböző hivatalok, gyermekjátszóter, park és más, a közösség számára fontos létesítmények ésszerű helye.

A teret szegélyező kétemeletes épületek hangsúlyt adnak a központi térnek, anélkül, hogy elnyomnák vagy meghamisítanák a nagyobbbrészt földszintes házakból álló telep kisvárosias, néhol falusias hangulatát.

Ki költözött a Wekerle-telepre? Az eredeti lakók, az építés céljának megfelelően, nagyrészt munkások. Sokan közülük a vasútnál, a MÁV Gépgyárban, különböző javítóműhelyekben, más állami üzemeknél vagy magánkézben levő gyárakban dolgoztak. A Wekerle-telepen 1914-ben 3552 keresőt írtak össze. Foglalkozás szerint következőképpen oszlottak meg: MÁV gépgyári munkás volt 979 fő, a MÁV Északi Főműhelyében dolgozott 458 fő, egyéb vasúti üzemeknél 559, postai alkalmazott 642, dohánygyári munkás 38, különböző magánüzemek dolgozója 718, kereskedő és iparos 40, rendőr 118. Állami munkás és alkalmazott volt a telepen lakók 75,3%-a, egyéb alkalmazott és munkás 20,2%, telepi alkalmazott és rendőr 4,5%.

Tíz év múltán már észrevehető a telep lakosságának változása. Sok tisztviselőcsalád költözött ide, nőtt a postai alkalmazottak száma, megjelentek a különböző fővárosi üzemek dolgozói. A munkások között még mindig többségben vannak a MÁV-alkalmazottak, csökkent a nem állami munkahelyen dolgozó munkások száma. 1931-ben 185 nyomdászcsalád élt a telepen. Ekkor az itt lakók már a munkásság képzetesebb és jobb keresetű rétegéhez tartoztak.

A családokban sok gyermek élt. Az átlagos gyermekszám nagyobb volt mint a fővárosban, sőt, az országban. 6–11 éves gyermek volt a telep lakóinak 19,9 százaléka, ez az arány Budapesten 9,0 az országban 13,9%.

1924-ben a 4412 kereső a következőképpen oszlott meg: Az állami munkások és alkalmazottak aránya 72,5 százalék, a magánüzemekben dolgozó munkásoké és alkalmazottaké 16,0, a helyi alkalmazottaké és a rendőröké pedig 11,5%.

A telep életét szigorú házirend szabályozta. A házban lakók felelősek voltak a rendért, a tisztaságért, a telep nyugalmaért. Albérlőket és ágyrajárókat pl. tilos volt tartani, a kert használatát is szabályozták.

„A Wekerle-telep nem ad dolgot sem az igazságügyi, sem a közigazgatási hatóságoknak. Az ilyen természetű ügyeket házilag intézik el. A telep gondnoka a bíró... a legfőbb büntetés a legnagyobb jónak, a telepen való lakásnak az elvonása. S ezt ítéletileg és 24 óra alatt végrehajtólag kimondhatja a gondnok... Teljesen érthető tehát, hogy a Wekerle-telepen nincs kihágás, nincs pereskedés...” (A háborús Wekerle-telep – Magyarország, 1915. június 28.)

A háború alatt szüneteltek az építkezések. Sok házat a húszas években fejeztek be. Nem került sor a telep tervezett bővítésére és az újabb munkástelepek építésére sem. „A mindinkább rosszabbodó lakáshelyzetben... az ország egyetlen kertvárosa... nyílegyenes széles utcáival, stílusos villaszerű házaival, a házakat körülvevő virágoskertekkel... egyre vonzóbbnak tűnt.”

A húszas és a harmincas években fellendült a társas élet. Már korábban, 1910-ben megalakult a Kispesti Munkástelep Lakóinak Társasága, 2074 taggal, ugyanebben az évben munkásénekkart is szerveztek. 1920-ban jött létre a munkászenekar, 1925-ben a Wekerle Torna Club. 1930-ban már három sportkör volt, a WTC, a WSC és a Szondy SC. 1930-ban már sakk-kör, irodalmi kör és könyvtár is volt.

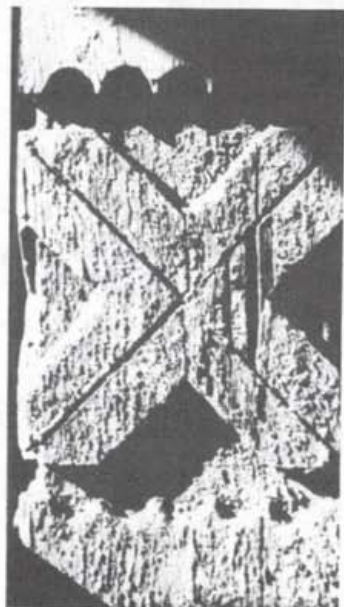
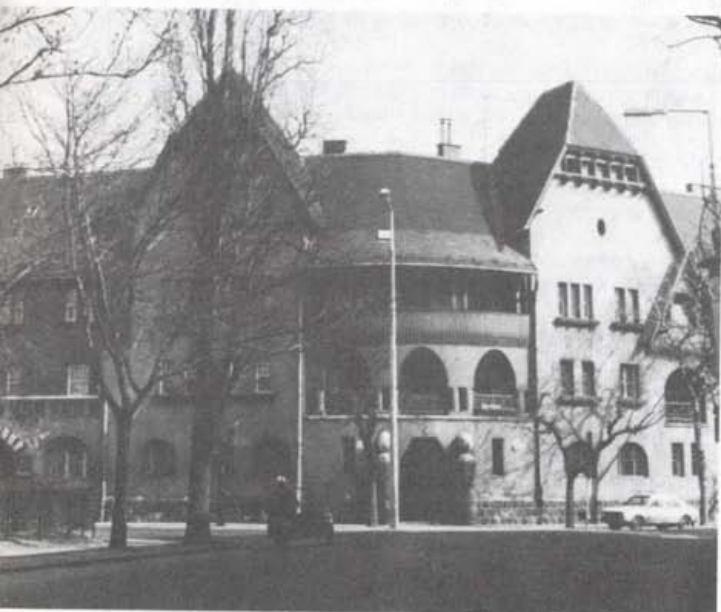
Az élénk közélet a második világháború után elcsendesedett, azért is, mert a lakók megöregedtek. Elköltözni azonban kevesen költöztek, a lakosság meglehetősen stabil összetételű. A telep összképe sem sokat változott. A hatvanas években megindult a lakások korszerűsítése, sokan építettek fürdőszobát, garázst, megszorodtak a kisebb-nagyobb toldaléképületek, beüvegezték és beépítették a verandákat. Megtörtént a központi teret körülvevő házak felújítása, de a földszintes házak közül csak néhányat tudtak helyrehozni. Ezeknek a házaknak a nagy része is megérett már a tatarozásra.

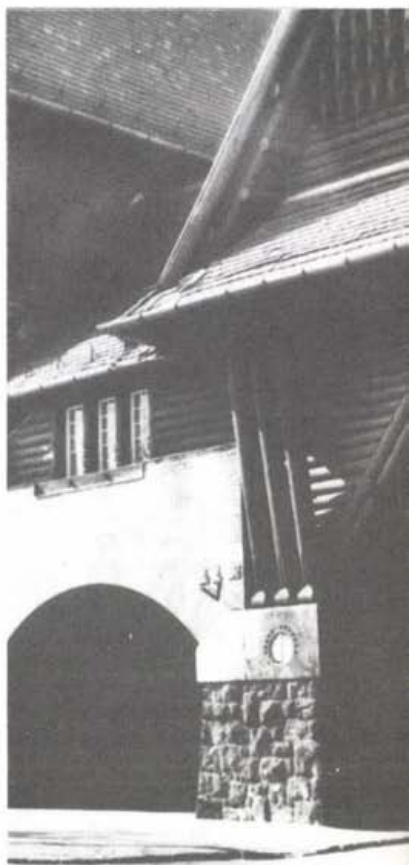
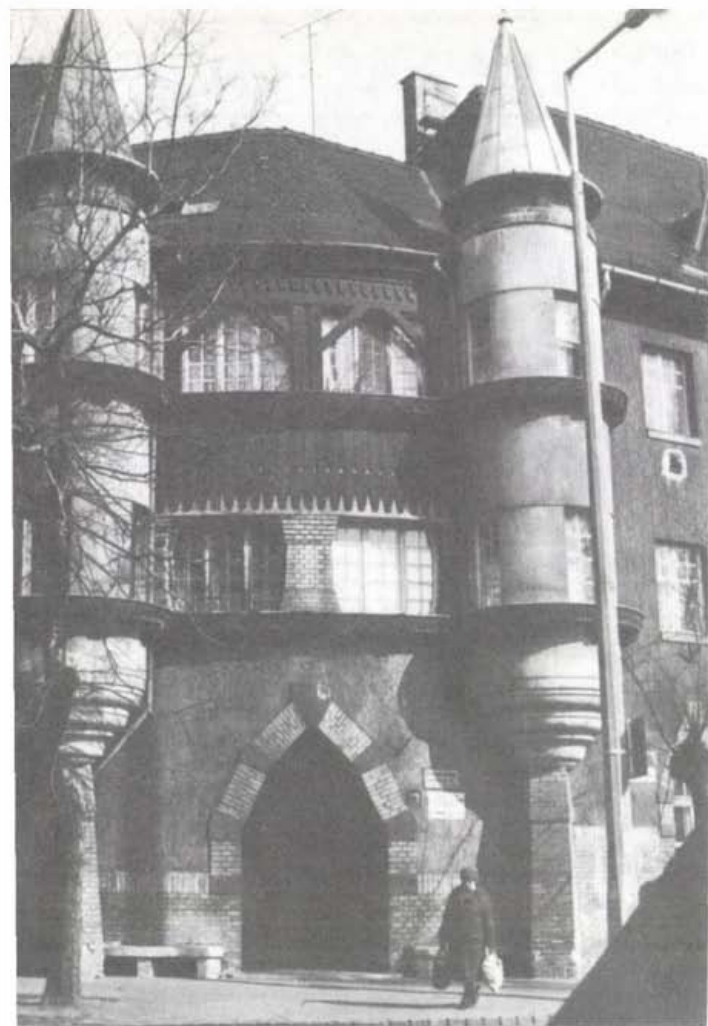
A Wekerle-telep sorsa azokban az években vált kérdésessé, amikor az új lakótelepek építése megindult. A peremkerületek rekonstrukciója kezdetben nagyszabású bontásokkal egybekötve történt. Ma már, úgy tűnik, a rekonstrukció nem teszi szükségessé az összes meglévő és esetleg helyrehozható, felújítható lakóépület lebontását. Úgy látszik, hogy a Wekerle-telep – egyelőre legalábbis – marad. További sorsát azonban nemcsak az dönti el, hogy elfogadható lakáskörülményeket kínál-e a benne lakóknak, hanem az is, hogy egy érdekes kísérlet, a „kertváros elv” megvalósításának egyetlen, jellegzetes hazai példája, és egyben a korra is jellemző, sajátos, összefüggő építészeti együttes. Megérdemelné, hogy a jövőben sor kerüljön a helyreállítására, újjáépítésére.

Berey Katalin

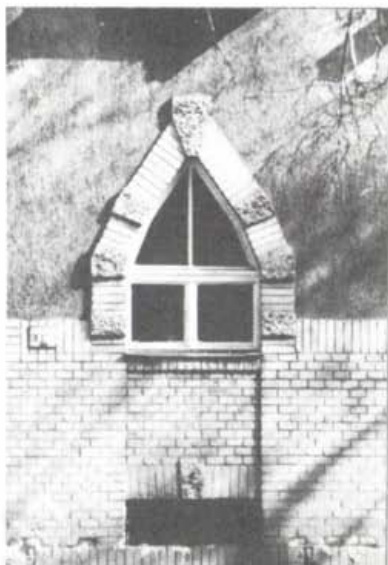
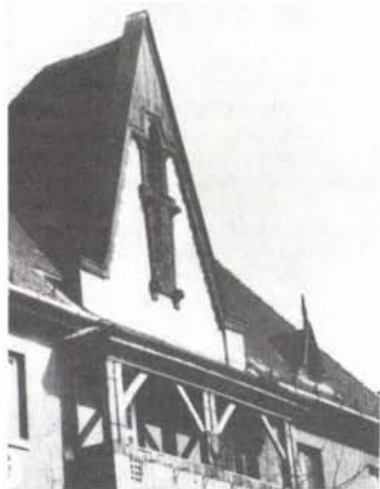
TÁRLAT

*Részletek
a Wekerle-telep
épületeiről*

TÁRLAT

Szajkó Pál felvételei

Jókai Mór:

Emléksorok Napló 1848–49-ből

(Magvető, 1980. 268 old.)

A Tények és tanúk című nagy sikerű sorozat szerkesztői már nem először adnak közre olyan visszaemlékezést, személyes hangvételű memoárt, amely a szaktörténészek által rajzolt képekne valamilyen mértékben ellentmond. Ilyen Jókai Mór poszthumusz műve a forradalmi napok nagy szereplőiről – deheroizáló „írmodorban”, keserű íróniával, ám érezhetően az objektivitás igényével. Szükség van ezekre a memoárookra, mert ha nem is írják újra történelmünk egy-egy fejezetét, a történészeket mindenképpen árnyaltabb, tárgyilagosabb fogalmazásra, tudományosabb munkastílusra kényszeríthetik. Az olvasó pedig – legyen bár szakmabeli vagy „csak” érdeklődő – mindenképpen jól jár: élvezetes olvasmánnyal, valóságos szellemi élvezet útján, mondhatni *első kézből* kap tájékoztatást olyan eseményekről, tényekről, amelyek tanúi – koronatanúi.

A Jókai-kötet azzal hökkenti meg az olvasót, hogy alaposan demitizálja Kossuth-képünket. A Kossuth-irodalom – akár történetírás, akár publicisztika – soha nem elsősorban a széles közvélemény körében hintette el a nagy vezérrel kapcsolatos fenntartásait. A köztudat Kossuthot mindig egyfajta mértéknek tekintette, annak ellenére, hogy hozzá mérhetőről nem tudott, vagy nem akart tudni. 1848 és a szabadságharc szereplőit mintha ma is Kossuthhoz való viszonyuk minősítené leginkább. A vele egyet nem értők szükség-szerűen népszerűtlen emberek voltak a kritikus időkben, de az már nem szükségszerű, hogy megbélyegzettek maradtak, napjainkig cipelve az elvtelenség, a konformizmus, az opportunizmus, sőt a szervilizmus vádjait. Pedig többnyire olyan férfiakról van szó – közéjük tartozik Jókai Mór is –, akiknek becsületességéhez, különösen pedig negyvennyolcasságukhoz nem férhet kétség.

Jókai Kossuthal kapcsolatos negatív észrevételei általában egybecsengenek más „tanúk” véleményével, igaz, hogy ezek többségükben a centralisták békés hírokon játszó, viszont rugalmas politikai csoportjából kerülnek ki. Kossuth környezetét már sokan kárhoztatták. Jókai a maga részéről egyenesen Kossuth „megrontójának” tartja a forradalom baloldalán politizáló Madarászékat.

A Debrecenben megtartott első országgyűlés fő szónokaként fellépő Kossuthról lejegyzti, hogy egy halvány, roskatag férfi ment fel a szószékre, ... „ki mentül tovább beszélt, szava annál mennydörgőbb lett, s midőn beszédét elvégezte, nem volt halvány, nem volt roskatag többé, arca lángolt, és termete vadul kiegyenesedett ... harcot, háborút visszhangzott minden ajk utána”. Kossuthnak ezt a szónoki mesterfogását más, szónoklattól kevésbé gyűlékony hallgatójától – Kemény Zsigmondtól, Csengery Antaltól – már ismertük. Szinte mágikus rábeszélőerejéről azonban Jókaitól értesülünk. „Ha Kossuth felállt, utána nem volt szükség beszélni, a tömeg el volt ragadtatva a szónoklat bűvereje által, s nem volt türelme azután senkit hallgatni, beszélt légyen mellette vagy ellene. Kossuth szónoklata valóságos szellemi terrorizmus volt, nem ölte meg ellenét, de semmivé tette.”

A debreceni pártküzdelmek résztvevőire, a szemben állók eszköztárára vonatkozóan újabb kitűnő forrásanyag lehet a Jókai-napló. A nagy írónak az a véleménye, hogy ezekben a politikai harcokban a mérleg nyelve mindenkori maga Kossuth volt. Csakhogy szerinte ezt a szerepet nem szerezte, hanem kiosztották rá. „És amelyik párt mellett Kossuth neve állt, az hihette: hogy győzött”. Miután a hízogás volt Kossuth megnyerésének eszköze, Jókaiék, a békepártiak őt „megnyerni sohasem voltak elég gyöngéek, megbuktatni sohasem elég erősek. Amahhoz hízogás, emehhez szenvedély kellett volna, s ők e tulajdonok egyikével sem bírtak”. Jókai értelmezésében így került Kossuth Madarászék kezébe, akik az alapjában véve jóhiszemű, de naiv embert a „vöröstollpárt” érdekei és céljai szerint kedvükre mozgathatták.

Az 1850-ben keletkezett, tehát friss és fájó emlékeket felidéző Jókai-napló időben a függetlenségi nyilatkozat deklarációjával zárul. Érthetően. Ez a nap a Béke Párt, személy szerint Jókai és politikai ideálja, Nyáry Pál illúzióinak, elképzeléseinek teljes vereségét jelentette.

A kötet sajtó alá rendezése és a kísérő tanulmány *Nemeskéri Erika* munkája. Meggyőző a Caracsból hazakerült kézirat hitelességének bizonyítása, és a szerzője által nyomdába szánt Naplónak, mint a Jókai-életmű eddig „hiányzó láncszemének” az értelmezése. Nemeskéri Erika jól látja, hogy Jókai nem historikusként, és nem is ezzel az igénnyel látott munkához. Az *Emléksorok* írása idején Jókai rendőri megfigyelés alatt állt. Művét – Sajtó álnév alatt – meg akarta jelentetni, de adatokat nem kívánt a hatóságok tudomására hozni.

„Jókaiasan érdekfeszítő szöveg, anekdotikus, ironikus, összehatásban azonban keserű szatíra kerekedik ki az *Emléksorokból* Kavargó eseményekről, kusza eszmékről, zavart emberekről rögződik kép az olvasóban, hiszen kiforrottan még az élményanyag. Nemcsak a Jókai-kutatás nyert a kézirat megjelenésével, hanem a Jókai-rajongók széles tábora is, így köszönet illeti mindazokat, akik a Jókai-regénybe illő, kalandos úton hazakerült relikviát közkinccsé tették.

Szántó György Tibor

Báró Mednyánszky Alajos:

Festői utazás a Vág folyón Magyarországon, 1825.

(*Tatran Kiadó, Bratislava, 1981. 121 old.*)

A tájképileg kiváltképp megnyerő s történelmileg oly gazdag múltú Vág völgyében az első „hivatalos” kirándulás szervezője alighanem a győzedelmes *Valerius Maximus* lehetett, aki a II. római légió parancsnokaként a kvádokat a Kárpátokig üldözte időszámításunk 179-ik évében, nyolcszáznyolcvanöt illir meg szír katonájával. Emléktábla is jelzi ezt a menetet a trencsényi Tátra szálloda mögötti sziklafalon, a tábla latin szövegét ma is láthatja, aki kitarja a szálloda folyosójának ablakát.

Nem élvezetből, nem is turisták módján járták a völgyet ama régi sereg tagjai, harcolniok kellett. Mint ahogy csatáznok kellett utódaiknak is annyi évszázadon át: szarmatáknak, gótoknak, avaroknak, morváknak, besenyőeknek, székelyeknek, a honfoglaló magyarok gyepűzőzőinek, a tatároknak, törököknek, kurucoknak, labancoknak, honvédeknek, németeknek, szlovákoknak a Kárpátok erdőitől kezdve le a Kisalföldig.

Kezdetben favarakat emeltek az elődök – pogányvárnak nevezi a régi magyar – később kővárakat, hatalmasakat. Az erdők-mezők birtokosai folyton hadban álltak egymással, vagy magáért a birtokért, vagy a hitért, vagy a családi tekintélyért, vagy a szabadságért, a Morvaországba, Sziléziába, Lengyelországba vezető utak vámjogáért, hidakért, halakért, vagy éppen semmiért.

Így sorakoztak a Vág völgyében is a várak, éltek sanyarú, vagy gazdag éveket a népek. Néhány vár története a morváig nyúlik vissza, a legtöbb azonban a honfoglalás idején, a tatárjárás után vagy a török elleni védekezésül épült, vagy pedig csak a gazdagság fitogtatására. Magyarai urak, vezérek, feltörekvő jobbágyok, katonák, püspökök, érsekek, királyok építették a várakat Liptóújvártól Komáromig. Sajat királya is volt egy ízben e tájnak, Szabolcs vezér leszármazottja, Csák Máté, tizenhárom vármegye ura, a visegrádi Anjoukkal pom-pában vetélkedő, a Trencsént megfényesítő.

A Vág völgyét – földrajzi, néprajzi, földtani, történelmi, természetrajzi szempontból – leírták már azok az utazók is, akik a török háborúságok idején erre vetődtek, részint harc okából, részint a gyógyvizek miatt. Béli Máttyás is érinti könyvében a Vágot, de hogy szépirodalmi igényekkel, a korabeli „lovagi nosztalgia” magas fokán foglalkozzék valaki a Vág völgyével, ahhoz úgy látszik, ott született, művelt s gazdag úrnak kellett lennie, aki jómóddal s erős szellemi igényekkel utazta be a Vágot, a „vadregényes” havasi, magurai, kárpáti, tátrai tájakat.

Ez a gazdag úr báró Mednyánszky Alajos volt, a „nagy” Mednyánszkyaknak egy Turóc vármegyében, 1784-ben született sarja. Elhunyt Nyitra megyében, galgóci várban 1844-ben. Királyi apródként kezdte a bécsi udvarban, titkos tanácsosként, nyitrai főispánként, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjaként végezte. Külföldi tudós társaságok is megtisztelték. Történész, néprajzkutató, jogász. Élete vége felé különösen a magyar iskolaüggyel foglalkozott. Latin s német nyelven, utóbb magyarul írt.

Az 1820-as évek elején utazta végig tutajon a Vágot néhány barátjával. Liptóban építette a kettős tutajt maguknak, akkorát, hogy nemcsak a szokásos kis kunyhó s főzőalkalmatosság fért a tutajra, hanem egy könnyű kocsi is. Ezt aztán le-leemeltette a gazda, s ezen járta be a mellék-völgyeket, ezen utazott úri barátaihoz. A Fehér-és Fekete-Vág összeömlésének helyétől, Liptóújvártól járta végig a folyót, útja a Komárom megyei Gúta községben, a Nyitra és a Zsitva összefolyásánál ért véget. A Vág aztán a Dunába ömlik Komáromnál, itt Vág-Duna a neve.

Mednyánszky Alajos a tutajkirándulás magas fokát űzte, minden érdekességet megtekintett, feljegyezte a látottakat – különösen a várak történetét – s közölte az „érvényes” mondákat is, a várakhoz fűződőket. Leírt sziklahasadékok, meleg fürdőt, cseppkőbarlangot éppúgy, mint könyvtárat, vagy templomot.

Utazásának történetét német nyelven adta ki: Alois Freiherr von Mednyánszky: *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungarn* címen. Jelentetett meg más hasonló kötetet is, ezekben mesék, legendák, regék vannak „a magyar előidőkből”.

Vágvölgyi utazásának könyvét magyarul az 1844-es javított kiadás után – amely 1962-ben szlovákul is megjelent – most adta ki igen szép kiállításban a budapesti Európa Könyvkiadóval együtt a pozsonyi TATRAN Kiadóvállalat. (*Meséi, mondái* a múlt században magyarul is megjelentek.) A TATRAN Könyvkiadó ezzel a *magyar fordítással* – amely *Soltész Gáspár* rendkívül simulékony, kitűnő munkája – megelőzte a többi magyar kiadót, hiszen a magyar fordítás legkevesebb száz esztendeje esedékes volt. Dícséretre méltó a kiadó vállalkozása: egy tartalmában hű, megjelenítésében költői „antik” útleírást adni a magyar olvasó kezébe. Így most teljes a panoráma, bár Mednyánszky Alajosnak ezt a könyvét a magyar olva-

sók némelyike eredetiben s egy-egy kisebb, magyar fordított részletében már rég ismerhette.

A Vág könyve egy kis földrajzi bevezetővel kezdődik, majd igen érdekesen írja le a lipitói, az árvai s a turóci erdőkben vágott fenyőfák tutajformáit, az indítást, az út nehézségeit, akadályait s a gutai vagy komáromi végső állomást, a kikötőt, ahol az úszó gerendákat aztán eladták. (A Vágon az 1930-as években tutajozták utoljára, azaz szállították a fenyőt a gutai vagy a komáromi tutajkikötőbe. Az első világháború előtt a tutajok legnagyobb kikötője Újpesten volt. Ma már nem lehet tutajozni a Vágon az erőművek gátjai miatt.)

Városokat, várakat, várromokat, kastélyokat látogatott meg Mednyánszky báró, s látogatásait igen élvezetesen írta le. Néprajzi, történelmi, földrajzi tekintetben egyaránt tanulságosak a leírásai. Évekig készült az útra – egy német kiadó egy képeskönyvvel meg is előzte már –, míg végül harmincnyéves korában útjához foghatott, s az útról szóló könyve 1825-ben először, 1843-ban másodsor is megjelent.

A mai, pozsonyi magyar kiadáshoz egykorú metszetek képeit is szöveg közé illesztette a kiadó, a fordító pedig pontos jegyzetekkel látta el a szöveget. Kerek, pompás könyv, méltó az olvasásra. A szöveg ma is eleven, a szöveg nyomában még ma is végig tud utazni a Vág mellett – autón, vonaton, gyalogszettel – az utasember. Ellátogathat Lipitóra, Rózsahegyre, Palugyára vagy Zsolnára, Sztracsno vára alá, a ricsói kőbarát sziklához. Megmászhatja Oroszlánkő várát vagy Lednicet, elmélázhat a trencsényi Csák Máté várának mellvértjén (most restaurálják a várat), fürödhet Trencsén-tepiclén, Pöstyénben, lelki szemeivel végigkísérheti Bercsényi Miklós menekülését Lengyelországba Temetvény várából. Elmélázhat Beckó várának szirtjein, tündöndhet azon, vérfürdőt rendezett-e Cejtén Báthori Erzsébet vagy csak idegbeteg asszony volt, s végül, a folyó lassultával megpihenhet a „gutai nemzet” hatalmas falujában, amely nagyságban ma már Komárommal vetekszik.

Modern utat tehet meg az utas a múlt szárnyain. Felmerül a kérdés: *volt-e a könyvnek utóélete, volt-e hatása?* Erdemes volt-e megírni?

Nagyon is volt! Mednyánszky Alajos többet tett a Vág völgyének népszerűsítéséért, mint akárhány korabeli tudós könyv avagy útikalauz. Mert útikalauzok is akadtak már az 1800-as évek közepén, mégpedig nem is olyan kezdetlegesen!

A romantikus hajlandóságú utazók százával fogtak neki a Vág-völgy megismerésének. A Mednyánszky-könyv hasznos alapozónak bizonyult, a *Magyar Kárpát Egyesület*, a *Magyar Turista Egyesület* a Magas-Tátra mellett a Vág völgyét propagálta.

Ha nincsenek erőműgátak a Vágon – amelyek körül egyébként pompás nyaralótavak szélesülnek manapság – a várromokkal tarkított Vág-völgyet ma is járnák a nekiszabadult, lelkes turisták tuta-jon.

Szombathy Viktor

Finn helytörténeti monográfia

A finnugor népek között a karjalaiak igen közel állanak a finnhez, olyannyira, hogy a Karjalai Szovjet Autonóm Köztársaság területén a mintegy 80 000 főt számláló karjalaiak irodalmi nyelve a finn. Iskoláikban és az egyetemen a finnt, mint az angollal egyenlő értékű első idegen nyelvet tanulják, annak megfelelő óraszámban. Finn nyelven jelennek meg kiadványaik, folyóiratuk, a *Punainen Lippu* (Vörös Zászló) is finn irodalmi nyelven íródik. A Szovjetunióknak elsősorban a Finnországgal határos területein élő karjalaiak lélekszáma, 138 429 lélek (1979) nagyjából megegyezik a még magyarul beszélő moldvai csángók számával. Míg a moldvai csángók az utóbbi években balladáikkal és gazdag népművészetükkel hívták fel magukra a figyelmet, a karjalaiak a kalevalai hagyományok élő örökösei. Így nem kell azon csodálkoznunk, hogy egy-egy Karjaláról szóló könyv Finnországban könyvsiker.

Pertti Virtaranta professzor, a legismertebb finn nyelvjáraskutató többször is járt a karjalaiak között. Tudományos feldolgozásai mellett olyan igényes honismereti kiadványokkal gazdagította a finn irodalmat, amelyekről módszertanilag mi is példát vehetünk. Ezekből szeretnék most egyet bemutatni. Címe: *Vienan kyltä kiertämässä* (Viena falvaiban kóborolva). 1978-ban jelent meg a Kirjayhtymä Kiadónál Helsinkiben, s a karjalai falvak egykori és mai életét igyekszik bemutatni Venehjärvitöl Kostamus. Viena tájegység, Karjala északi részén, kb. Joensuu magasságában. A finn határokon túl hozzávetőlegesen 10 000 karjalai lakik e területen.

Pertti Virtaranta egyenként tárgyalja a meglátogatott falvakat. Leírja rövid történetüket, a kalevalai gyűjtésekhez vagy a finn kulturális élethez kapcsolódó emlékeiket, lehetőleg meglátogatja és leírja a temetőt, s a falvak ma is élő idős lakosaival elmesélteti, hogy kik, milyen családok laktak korábban a vidéken. Ezeket aztán név szerint felsorolja, kis térkép-vázlatot is mellékel, majd egy-egy jó mesélő történeteit elnagyolt nyelvjárási lejegyzésben is leközli. A finnek számára esetleg nehezen érthető szavakat azonnal magyarázza a szövegben, a könyv végén pedig e szavak lapszám szerinti leőhelyeit közli. A tötetet a régi táj és emberei, a megváltozott vidék fényképei, egy-egy hagyományos munkafolyamat képei illusztrálják. Adatközlőt mindig következetesen lefényképezi Pertti Virtaranta. Ha érdekes szólásra, dalra, versre bukkan, szervesen beépíti a szövegbe az adatközlő megjegyzéseivel együtt. Ezek a megjegyzések nem ritkán a népi alkotás keletkezési körülményeire is fényt derítenek.

A kalevalai táj változásairól: zúgók, fenyvesek, tavak eltűnéséről, új ipari létesítmények, vízi erőművek építéséről is tárgyilagosan tudósít Pertti Virtaranta. Így Uhtua faluról a következőket írja:

„Uhtua-Kalevala (a falu új neve) 1968. júliusi utazásunk fontos állomása volt. Éjszakai vonattal jöttünk Petroskoiból a vieni Kemibe. Onnan a 10-kor induló busszal, melyen a KEMIKALEVALA felirat állott, folytattuk utunkat nyugat felé. Néhány mérföld után Usma hatalmas vízierőmű-építkezését láthattuk. Eszembe ötlött Inha 1894-ben készített képe az usmai zúgón levő pisztrángos-hidacsokról; e kép immár történelem.” Ezután egy 1945-ben létesített fakitermelő központról tudósít, s arról, hogy a Kalevala gyűjtőjét, Elias Lönnrotot követőleg kik jártak 1879-ben, 1892-ben, 1894-ben és később is Uhtua falujában. A régi és az új kalevalai arcok egymás után elevenednek meg Pertti Virtaranta elbeszélése során. Lönnrot már 80 jól megépített házat talált a faluban, 1872-ben közel másfél száz házról számolnak be az utazók, 1905-ben pedig már 204 ház 1206 lakosáról tudósít a krónika. Amikor Uhtua közelében Ohta falujában Moarie ivanantytth Nikitin (sz. 1925.) elmeséli a jó sajtókészítés módját, ezt is leközi Pertti Virtaranta. Évszázados népi tapasztalatokat ad így át a mai finn olvasónak.

Úgy gondolom, akár Erdélyben (pl. Kalotaszeg, a Szilágyság, a Mezőség, Hunyad, Csík, Gyergyó, Háromszék . . .), akár Moldvában a csángók között, a Rábaközben vagy az őrségi falvakban kóborolva nem egy ilyen tájértéket leírás anyagát gyűjthetnők meg össze. Ehhez azonban az is kellene, hogy – ha szükséges – buszra szálljunk, esetleg gyalogosan vegyük nyakunkba a vidéket magnóval, fényképezőgéppel és mindenekelőtt alapos előzetes hely- és tájismereti jegyzetekkel felszerelkezve. Amint ezt Pertti Virtaranta teszi.

Szabó T. Ádám

Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1868–1917

Szerk.: *Dr. Gaál Endre*

(*Kiadja az MSZMP*

Csongrád megyei Bizottsága

és a Csongrád megyei

Tanács V. B., 1980., 585 old.)

A dualizmus korának munkásmozgalmáról történelmi ismereteink még mindig eléggé hiányosak, történelmi tudatunkban sematikus kép él erről az időszakról. Bár történettudományunk az utóbbi években jelentős mértékben járult hozzá a kép megváltoztatásához, a korabeli munkásmozgalom fővároscentrikus képét még nem tudta teljes mértékben felszámolni. Ebből a szempontból is nagy

jelentőségű, hézagpótló ez a 153 dokumentumot tartalmazó kötet, amely részletes, adatgazdag bevezető tanulmányával, személynév-, helynév- és tárgymutatóval kiegészítve igyekszik viszonylag teljes képet nyújtani a megye dualizmus kori munkásmozgalmáról.

A kötet jórészt új, még publikálatlan dokumentumokat tartalmaz. Kiemelendő az 1890-es korszakhatárt megelőző munkásmozgalom bemutatása, ami nélkül érthetetlen lenne a munkásmozgalom 1890-es évet követő, helyileg is ugrásszerű minőségi fejlődése. Rendkívül izgalmasak a kötet első dokumentumai, amelyek a munkásmozgalomnak a liberális polgárságról történő leválását mutatják be, ami tehát vidéken is végbement, nem csupán a fővárosban.

A kötet bemutatja a megye munkásmozgalmának az országostól eltérő jellegzetességeit. Ezek a megye agrárjellegével, a társadalmi szerkezet fejlődésének az átlagnál elmaradottabb voltával, a kubikosok nagy arányával, a kisipari-középzemmi munkásoknak az országost meghaladó súlyával függték össze. Jelentősen befolyásolta a mozgalmat Szeged gazdasági és kulturális központ szerepe: itt különösen jelentőssé válhatott az építőipari és a nyomdai munkások mozgalma. E jellemvonások egyenmelyike a munkásmozgalom számára az országosnál kedvezőbb helyzetet teremtett. A kubikosok nagy száma pl. jó összekötő kapcsot jelenthetett az iparban és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak között, pl. a földkérdésben. Ez játszhatott szerepet abban, hogy az 1890-es évek közepén a szövetségi politika helyileg kevésbé volt szűkkeblű, mint a szociáldemokrata párt központi vezetőségében, a megyei pártvezetőség igyekezett a kisgazdákat és a törpebirtokosokat is megnyerni. A harcos függetlenségi hagyományok pedig ennek és a munkásmozgalomnak jobb összekapcsolását segítették elő.

A dokumentumokból kitűnik a megye és országos mozgalom kapcsolata, feltárulnak a megye munkásmozgalmát érő külső hatások is. Talán egyetlen hiányérzetem, hogy a dokumentumok – bizonyára a területi korlátok miatt – kevésbé érintik a formálódó, illetve a kialakult munkásmozgalom eszmei arculatát, politikai, taktikai irányvonalát érintő belső harcok, pártszakadásokhoz való viszonyát. Sokoldalúan megmutatkozik viszont a megye – elsősorban Szeged – kisugárzó hatása, más körzetekre való befolyása, regionális központ szerepe.

Dr. Fábán György

Rácz Sándor:

Komlói tájékoztató

(*Komló, 1981., 29 oldal*)

A komlói fejlődés, a város növekedése, a városba települt üzemek – a bányákon kívül – mindig új elemekkel gazdagítják a várost. A Komló város

Tanácsa V. B. rendszeresen ad hírt a szűkebb és tágabb olvasóközönségnek a város életéről, munkájáról. Olyan nagy lélegzetű munkák, mint Komló monográfiája mellett megjelentet a tájékoztatásra alkalmasabb, a sokszínűséget dokumentáló kiadványokat is. Ezek közé tartozik dr. Rác Sándornak, a művelődési osztály vezetőjének munkája, a Komló Tájékoztató. A kis alakú dokumentum átfogóan mutatja be a város természeti viszonyait, üzemait, az intézményeket és a vezető testületet.

A szűkre szabott lehetőségek ellenére a tájékoztató a legjellemzőbb komlói létesítmények képeit is bemutatja, kiegészítve ezzel az írásos anyagot.

A komlói munkásság életkörülményeiről 1961-ben jelent meg utóljára áttekintő mű. Rác Sándor ennek folytatását vállalta.

Krisztián Béla

Pálmány Béla:

Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből 1945–1949

*(Közlekedési Dokumentációs
Vállalat, 1981., 694 old.)*

A kiadvány az Új Magyar Központi Levéltár Források a magyar népi demokrácia történetéhez című sorozata V. köteteként jelent meg. A tudományos igényességgel megírt bevezető első részében a szerző vázlatos történeti áttekintést ad a magyar közlekedési hálózat kialakulásáról és fejlődéséről a XIX. század elejétől a II. világháborúig. A bevezető második része taglalja a közlekedési berendezéseket ért háborús károkat, az újjáépítés megindítását és eredményeit, valamint a különböző közlekedési ágak hároméves terveinek célkitűzéseit.

A forráskiadvány 11 fejezetbe csoportosított 168 dokumentummal mutatja be a magyar közlekedésügy történetének öt legmozgalmasabb esztendejét. A dokumentumoknak több mint fele a vasutakkal foglalkozik. Ezt indokolja a közfoglalmú közlekedésünk vasútcentrikussága: az adott időszakban síneken bonyolították le a teher- és a személyforgalom több mint 90%-át.

A magyar közlekedési berendezéseket ért csaknem 3,7 milliárd „aranypengőnyi” háborús károsítás következtében gyakorlatilag megbénult az ország vízi, légi és gépjármű-közlekedése, a vasutak teljesítőképessége pedig alig érte el az 1938-as év 17%-át. A felszabadulást követően valamennyi koalíciós párt programjában az első helyen szerepelt a közlekedés felújítása mint a közellátás, a közbiztonság, valamint az újjáépítés megindításának előfeltétele. Állami beavatkozással, az üzemanyagok,

nyersanyagok és a hitelek elosztásának központi ellenőrzés alá vonásával a közlekedés rekonstrukciója zöldsütet kapott. Ennek jegyében indult el az Arccal a vasút felé és a Hídcsata emlékezetes programja.

Az erők összpontosításának eredményeként rövid idő alatt jelentős eredmények születtek. A vasút teljesítőképessége 1946-ra elérte az 1937-es szint 60%-át. 1946-ban, komoly erőfeszítések eredményeként, ha korlátozott mértékben is, de megindult a vízi és a légi közlekedés, amelynek zömét a magyar–szovjet kormányközi egyezmény alapján megalakult közös vállalatok bonyolították le.

A népgazdaság beruházásaira fordítható összegnek több mint 1/4-ét a közlekedés helyreállítására kívánták fordítani. Azonban a tervidőszak második felében fokozottan előtérbe kerülő nehézipari és honvédelmi beruházások háttérbe szorították a többi ágazatot. A közlekedésben kulcsszerepet betöltő MÁV beruházási tervét 90%-ra, a hajózását 65,4%-ra, a gépjármű-közlekedését 65,2%-ra, a BSKRT és a gazdasági vasutakét 64,6%-ra a légi közlekedését 103,3%-ra teljesítették. A közlekedési ágazat lemaradásának jelei, melyeket ideig-óráig „racionalizálással” ésszerű és ésszerűtlen átszervezésekkel sikerült elleplezni, rövid időn belül mint a népgazdaság többi ágazatának fejlődését gátló tényezők jelentkeztek.

A kötet jól tagoltan, időrendi sorrendben mutatja be a legfontosabb dokumentumokat, jegyzetekkel, magyarázatokkal ellátva. Ennek alapján az olvasó megalapozott képet alkothat a népgazdaság e fontos ágazata fejlődésének első 5 évről. A kötetben közölt levéltári dokumentumok először váltak hozzáférhetővé a széles közönség és a helytörténészek számára.

Alföldi Vilma

Dr. Tóth István:

Villanások

(Pécs, 1979., 95 old.)

A pécsi és baranyai irodalmi emlékek gyűjtése, felidézése – rendkívül sokrétű kapcsolatok és azok kiterjedése miatt – nagy erőfeszítéseket kíván. Dr. Tóth István, aki hosszú ideje foglalkozik e gazdag témakörrel, színes és új ismereteket adott közre munkájában.

A Villanások címválasztása nemcsak az anyag sokrétűségére, hanem felfedezésünk újdonságaira is utal. Bécsi kutatási eredménye Telegdi Miklós eredeti könyvjegyzékének fellelése, szakértő irodalomkritikusi magatartása tükröződik a pécsi Sáy család őrzite kódex Rákóczi-kiáltványa (Manifestum Rákócziánium) elemzése vagy Mátyás Flóriánt méltató soraiban. Több mint hetven „villanása” a pécsi és baranyai irodalom olyan területeire is fényt vet, mely ritkábban kerül nagyobb nyilvánosság elé.

Handó György prépost 15. századi közkönyvtára, Oláh Miklós és Brodaries György munkái, Faludi Ferenc és Vas Gereben mellett Kodolányi János, Dénes Gizella, Várkonyi Nándor és a Sorsungy-főloirat eseményei is helyet kaptak a kötetben.

A szerkesztő, dr. Marton István, jó szemmel és magas szinten, irodalomtörténeten is túlmutató módon nyúlt az anyaghoz. Közreműködése és a Mecseki Ércbányászati Vállalatnak a művelődésben már korábban is megnyilvánult, kiterjedt mecénási tevékenysége szemléltetően bizonyítja a magyar kultúráért végzett kollektív munka mindenki által szívesen fogadott eredményeit.

Krisztián Béla

Szabó Gyula:

Volt egyszer egy gyermekkor

*(Albatrosz Könyvkiadó,
Bukarest, 1980., 178 old.)*

Szabó Gyula, a Gondos Atyafiság című nagyszabású mű szerzője, új elbeszéléskötetében szülőföldjére, Homoródalmás és Székelykeresztúr környékére kalauzolja az olvasót. Írásaiban a székely szegényparaszatok múltját hozza közelebb a mához. A szülőföld, a gyermekkor nyitott könyvét adja kezünkbe: letűnt korok emlékeit idézi gonddal, tisztelettel és szeretettel. Az író úgy közelít a múlthoz, úgy avatja be olvasóit az élet valóságába, hogy a közelítés mindnyájunk számára élvezetes s egyben tanulságos is lehet. Szabó Gyula minden nosztalgia és pátoz nélkül is tud emlékezni és okítani.

Új kötete tizenegy elbeszélést tartalmaz, melyek kifinomult írói látásmódról, magas szintű alkotókészségről tanúskodnak. Valamennyi munkáját az ember- és szülőföld iránti mély tisztelet és a líraiság hatja át. Az első kövek és a Csalatornya c. írásokat olvasva megismerkedhetünk a szülőföld szépségeivel: a Homoród és a Vargyas patakok völgyével, az almási barlang történelmi vonatkozású emlékeivel, a Csudáló-kő meg a Kő-mezeje környékével. Az író olyan megkapóan és mesterien ír ezekről a tájakról, akárcsak Benedek Elek, a székelyek nagy mesemondója Kisbaconról vagy Tamási Áron Farkaslakáról.

A Kell-e, Gyuri, Aranybicska? c. elbeszélés többek közt a székely nyelvjárás ízét, melegségét árasztja, de a népmesék bűvös világát is idézi. Eből a világból születhetnek aztán az olyan megkapó képek, mint: az „elgurítani a napot az éj fekete zsákjába”, vagy a „nagy kerek tóvá kerekedett” az idő.

Az Eszet vegyenek! c. munkájában az almási ember jelleme, jó értelemben vett csalafintasága elevenedik meg. Az író őseinek erejét, az iskolaépítő székelyek szívósságát idézi. A székelykeresztúri gimnázium alapításának története, építésének

körülménye máig ható például szolgálhat. Mert – amint az író írja – a Kriza János diákoskodása idején megkezdett épületet építették „57 esztendőn keresztül úgy, hogy mindent, de mindent közadakozásból hordtak a közeli és távoli falvak és emberek: meszet, követ, téglát, gerendát, homokot, saroglyát, kétkezi napszámot, még a téglafedő szalmát is, még a kenyeret, túrót, pálinkát is a napszámoknak „..”. És fölépült a keresztúri gimnázium. Fölépült, mert az egyszerű székelyek akartak és mertek, mert igényelték a kultúrát, kívánták a művelődést.

Egy másik írás – a Ne ilyen születésnapot! – a háborús időköt villantja fel. Szabó Gyula most is szülőföldjén marad: a háborús világot a falusi ember szemszögén keresztül vizsgálja. Arra, hogy a szegény ember számára mennyire kényszer és értelmetlen dolog a háború, akad példa bőven az elbeszélésben. Elég csak a frontról írt leveleket idézni, s máris kiderül, hogy az, akinek életét a munka töltötte ki, sosem tudott azonosulni az öldöklés, a pusztítás gondolataival. A földjétől elszakított ember helyett a lövészárkokból is ilyen „útmutatásokat” küldözget hazá: „Kedves fiam, igyekezzetek miből lehet a munkával, írjátok meg, hogy mennyire haladtok, s tehenek lába gyógyult-e meg, a tavasi vetemények fejlődnek-e jól?”

A homoródi ember jelleme, magatartása domborodik ki a Szerencsés hazamenetel! c. elbeszélésben is. A szülőföld iránt érzett szeretet bizonyítéka az a pár szó is, amellyel az almási parasztember újtára bocsátotta egykor a Keresztúrra igyekvő diákot. Az író így emlékszik erre vissza: „... a legsúlyosabb útravalót sógorom, anyám nővérenek férje adta, aki azzal nyújtotta le a kezét a szénásszekér hegyéből, hogy aztán el ne felejtsem, honnét származom”.

Homoródalmáson az emberi magatartás és tisztesség másik fokmérője a munka volt. „A munka teremtés” – írja Szabó Gyula. „Itt a munkával mérhető minden érték” olvashatjuk néhány sorral odébb. Nem csoda hát, ha falujában „mindig az üres szekerűnek kell üdvözölni a terüvel járó, mert mindig az a nagyobb és szerencsés érdemlőbb, aki teherrel jár”. S azon sem csodálkozhatunk aztán, ha az érettségi bizonyítvánnyal hazatérő fiát többek közt így okítja az apa: „Itthon, tudod jól, attól kezdve lehet a legénynek szivarozni, ha egy szekér fát egyedül tud hozni az erdőről”.

Szabó Gyula kötete több szempontból is fontos olvasmány. Az önismeret nyitott könyve ez, melybe a távolabbi tájak lakóinak is érdemes beletekinteniük. Beletekinteni, s legalább így idézni azt a világot, melyben még jóval több volt, „az emberi lábnyom”. Megéri legalább képeletben visszajárni ide. Visszajárni és felfedezni „sok mindent” ott is, ahol talán már „mindent ismerünk”. Hogy az íróval együtt elmondhassuk mi is: „Kitágult az idő: nem élünk sokáig, de valami mindig volt belőlünk, s valami mindig marad”. S hogy érezhessük és nyugodt lelkiismerettel elmondhassuk: szülőföldünkön ma is „ugyanúgy ejtik a szót, mint éretlen gyermekvilágunkban”.

Csáky Károly

Mesét mondok, valóságot

Madách, Bratislava,
1980., 212 old.

Az egyre több értéket felmutató és mind sokszínűbb szlovákiai magyar irodalomnak sajátos műfajú „féloldalassága” a szociográfiai alkotások sajnálatos hiánya. Csupán az utóbbi évtized hozott ezen a területen valamelyes előrelépést, amidőn néhány ilyen jellegű próbálkozás látott napvilágot (Bábi Tibor és Csontos Vilmos tollából). Valójában azonban egyetlen olyan szociográfiai mű született, amely az egyetemes magyar próza mérlegén is súlyosnak találtatott: Duba Gyula: Vajúdo parasztvilág című könyve (1974). Gyakorlatilag ez a kötet jelentette mindmáig a felszabadulás utáni szlovákiai magyar szociográfiai irodalmat!

Ezért is külön öröm kézbe venni az újabb, Szlovákiából érkező magyar szociográfiát: *Gál Sándor*, a kitűnő költő és novellairó legújabb könyvét tartjuk kezünkben. És ez immár valódi szociográfia, hiszen előző riportkötete – *Lilimos kürtök* (1979) – még az igényes zsurnalisztika-publicisztika műfaji-stiláris határain át nem lépve, de a szociográfia felé mutató eszközökkel próbálta a mai szlovákiai magyar élet néhány jellemzőnek látszó vonását megrajzolni.

Az író a Komáromtól nem messzi északra fekvő Búcs (Búč) községben született, s e falu múltjának, hagyomány- és szokásvilágának bemutatására vállalkozott. Előre kell bocsátanunk: alkotómunkájának legfőbb indítéka és célkitűzése – a szülőföldhöz való természetes ragaszkodását irodalmi alkotássá érlelő érzésén túl – a múlt emlékeinek az írásos rögzítéssel való *megőrzése*. Minden sorát, valamennyi mondatát a gondos leltárba szedő, a feledéstől menekítő, a múltat kőbe véсни akaró ember gondolkodása határozza meg. Amiről ír és ahogyan ír: hangsúlyosan hordozza az utókor számára átmentő, hagyományozó szándékát.

A szociográfia szerkezete három nagy egységre alapozódik. Az elsőben Búcs község történetéről ad (sajnáltnivalóan) rövid és helyenként elnagyoltnak látszó áttekintést. A település 1208-ig visszanyomozható történetéből talán a legizgalmasabb rész éppen ezért nyelvtörténeti jelentőségű: az a helybeli földrajzinév-gyűjtemény, ahol felsorakoznak a dombok, dűlők, földtagok, vizek, településrészek nevei. Itt érhető tetten első alkalommal az írói indíték, amelynek legnyilvánvalóbb célja a feledésbe merüléstől óvó rögzítés.

A második tematikai egység a falu történetje után immár a lakóiról szól, és a *Közös munkák* címet viseli. Felelevenednek – nemegyszer az író személyes emlékei révén – az aratás, a cseplés, a

jégvágás, a kendermegmunkálás embert próbáló, nehéz munkáinak emlékei. Gál Sándor szerencsés kézzel válogatva szólaltat meg idős parasztembereket, akik szinte utolsókként idézik fel, hogyan is zajlott le az aratás az urasági birtokon vagy a nagygazdáknál, miként készült a kendervászon, a sárfalú ház stb.

A kötet harmadik – anyagában legkiterjedtebb, tartalmában legjelentősebb – része a falu szellemi és szokásbeli hagyományait gyűjti egybe. Legrészletesebben a búcsi lagziiról esik szó. És ez nem véletlen, hiszen a falu talán máig legnagyobb eseménye a maguk életét élni kezdő fiatalok egybekelését ünneplő esküvő. Megtudjuk, milyen pontosan meghatározott szertartásrendszerre – már-már rítusra – épült a házasságkötés és minden egyes aktuáshoz miként kapcsolódtak a köszöntő–kinálós–üdvözölő versek, mondókák. A nemegyszer bonyolultnak látszó szertartási folyamatnak valamennyi állomáshoz szervesen illeszkedtek ezek a tréfás, megható, olykor jócskán vaskos rigmusok. És hányféle variációban!

Az író számba veszi még a keresztelő, a temetés, a szüret és a borkóstolás hagyományozódott szokásait. Kitér a valós tartalmú, a természet jelenségeinek évszázados megfigyelésén alapuló „babonákra”, jelesül: a tyúkültetés módozataira. Ezek az eljárások a primitív társadalmak életének praktikus örökségeként, híven alkalmazkodtak az időjárás ciklusos természetéhez. Az elektromos keltetőgépek és tojásgyárak korszakában csak az efféle könyvekbenből szerezhetünk tudomást arról, miért volt a legjobb a „kétasszonyközi csirke”... A lényeg – minden hasonló, a természethez szorosan kötődő szokás esetében – az önellátás, az önfenntartás folytonosságának megvalósítása, a gazdaságosság igénye és a paraszti célszerűség elemi szükségessége volt.

Egyenesen „módszertani” jelentőségű folklorisztikai szempontból *A mese születése* című fejezet, ahol a szájhagyományozódás irodalomteremtő erejével ismertek meg bennünket Gál Sándor – az író-ember érdeklődésével és hozzáértésével.

Külön figyelmet érdemel a három fő részt ölelő kerettörténet. A bevezető és lezáró lírai fejezetek árulkodnak leginkább a mű születéséről és írásának körülményeiről. A falusi életben immár csak „vendégként” hazalátogató író ezekben a sorokban vall a legerőteljesebben arról a leplezhetetlen érzésről, arról a mélyáramú vonzásról, amit közönségesen a szülőföld szeretetének nevezünk.

A reformkor történelmi próbatételeket kiálló igazsága, a „nyelvben él a nemzet” ma is feledhetetlen érvényű, főként ha tudjuk, hogy a nyelv nem pusztán egy közösség közlési alkalmatlansága, de az illető népcsoport őskorig visszanyúló tudattartalmának hű őrzője és pontos rögzítője is. Nemzeti-ségi társadalmak esetében pedig fokozott jelentősége van az anyanyelv ilyen, önismeretet erősítő funkciójának. S ennek a feladatnak felel meg Gál Sándor munkája. A szó legnemesebb értelmében igaz történetet írt Búcsról szóló meséjében.

Mezey László Miklós

Fejfák a Duna—Tisza közén

(Az Arany János Múzeum
kismonográfiái sorozat I. kötete.
Nagykörös, 1980., 160 old.)

A fiatal etnográfus múzeumigazgató néhány éves tevékenysége során olyan jelentős tanulmányok sorával jelentkezett, amelyek méltán emelték a szakma legjobbjai közé. Eddigi munkásságának kiemelkedő kötetét a Duna—Tisza közén felmért fejfákról írta. Adatait 68 település temetőiből, levéltárakból és a vonatkozó szakirodalmakból gyűjtötte össze. A 71 közül képet, néhány kivételtől eltekintve, a szerző készítette, irodalomjegyzéke 95 munkát sorol fel.

A könyv végigvezet a fejfák történelmi fejlődésén. Megismertet a finnugor csónakos temetkezéssel. Beszél a harci fegyverek sírjellé történő alakulá-

sáról, az oszmán törököktől átvett sírjelállítási szokásról. Közben cáfolja az ezekkel kapcsolatban kialakult tudománytalan elképzeléseket. A koporsóvivő rudakból kialakult sírjelek kapcsán a fejfaállítás szokásának újképletűségét bizonyítja. Ez a fejezet a könyv legrangosabb része.

A társadalomban a halott csupán biológiailag múlik el. A temető a „holtak városa”, ahol az elhunyt személyéről fejfája alapján, sok mindent megtudhatunk, mert a sírkeretekben tovább „éli” a halottak világát. A holtak világában való eligazodásban, a sírjelek „olvasásában” segít bennünket Novák László könyvének harmadik fejezete, „a fejfák tipologizálása”. A sírjelekről megállapítható az elhalt rangja (módos, szegény), kora, neme, felekezete, a családon belül betöltött helye (férj, feleség). Külön szól az utóbbi időkben elterjedő, túldíszített, népművészeti jellegű „kopjafákról”.

A könyv részletesen leírja a fejfák készítését. Megtudjuk, hogy milyen fafajtákat használtak fel a sírjelekhez, hogyan alakították, milyen szerszámokat alkalmaztak és hogyan nevezték el a fejfa részeit. A könyvet kétnyelvű összefoglaló zárja le.

Szenti Tibor

„A hagyomány ugyanis nem a falut jelenti és nem is a múltat, hanem jelenti a magyar folytonosságot, jelenben és jövőben egyaránt. Hagyomány nélkül a város nem lehet alkotó tényezője a magyar jövőnek.” (Kodály, 1943)

„Kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája egy-kettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg nem szerzi magának. Csak az a miénk igazán, amiért megdolgoztunk, esetleg megszenvedtünk. A zene is csak úgy száll belénk, úgy él meg bennünk, ha munkával (gyakorlati zenéléssel) szántjuk fel lelkünk aljára.” (Kodály, 1944)

„Romlott élelmiszer terjesztőjét szigorúan büntetik. Kisebb bűn romlott népdalt terjeszteni? Nem. Talán nagyobb. Mert a romlott élelmiszert többnyire fölismerik, s meg se veszik. A romlott népdalt csak kevesen ismerik föl.” (Kodály, 1953)

„A népdal művészi előadása még a jövő titka, egyelőre igen kevés énekesünk közelíti meg. Alapja, gyökere csak a hibáitól, fogyatékoságaitól megtisztított népi énekülés lehet. Ezért helyesen teszi a Rádió, ha ilyeneket rendszeresen bemutat. Előadóművész csak tanulhat belőle, a tudományos céllal való bemutatásnak pedig ez az egyetlen módja.”

„A Rádió egyik legfontosabb missziója a népdal igazi formáját bemutatni, ezzel a nép jobb megismerését s vele az egészséges magyar műveltség kialakítását szolgáltni.” (Kodály, 1956)

Egy elpusztult múzeumból

Vidékünk történetének, népművészeti mozgalmainak egyik kiváló helyi kutatója, *Ujváry Ferenc*, a *Honismeret* 1980. évi 6. számában érdekes adalékokat közölt egy magánmúzeumból, *Magyar Kázmér* egykori gödöllői néprajzi gyűjteményéről. Írása – ha jókora késéssel is – válasza, számadásra kötelezi azokat, akik a város múzeumának létrehozásán most fáradoznak. Magyar Kázmér gyűjteményének sorsa jól példázza azt a felelőtlenséget és feledékenységet, amelynek nemzeti kultúránk oly sok értéke esett már áldozatul. Értékek megmentésére napjainkban országsszerte sokan vállalkoznak. Helyzetük reális megítéléséhez, munkájuk nehézségeinek és jelentőségének méltányolásához nemcsak az elért eredmények, hanem a veszteségek, mulasztások tudatosítása is hozzájárulhat.

Magyar Kázmér gyűjteménye, amelynek gazdag anyagáról ma már csak a korabeli leírások, fotók és a kortársak emlékezései alapján alkothatunk képet, nem élte túl a második világháborút. Ebben a városban, amely szinte puskaelődés nélkül érthette meg a felszabadulást, hasonló sorsra jutott a kastély berendezése, a premontreiek könyvtára, Körösfői Kriesch Aladár műterme, a művésztelpek tagjainak ott őrzött számos alkotása – hogy csak a legnagyobb károkról szóljunk. Meghökkenítő tény, hogy a nagy értékű műtárgyak, gyűjtemények, amelyek a háború után, épp a felszabadulás révén válhattak volna közkinccsé, nem a harcok tüzeiben, bombák, belővések martalékaiként, hanem az elszabadult emberi ösztönök prédájaként semmisültek meg. A barbár rombolásból, fosztogatásból a polgári lakosság is jócskán kivette a részét. Ezt tanúsítja az a néhány tárgy is, amely Magyar Kázmér gyűjteményének roncsaiból – szinte a véletlennek köszönhetően – intézményünk a Gödöllői Városi Helytörténeti Gyűjtemény, birtokába került.

Az elpusztult gyűjteményről és elhelyezéséről színes leírás található egy 1926-ban megjelent (A Gödöllői járási Közművelődési Egyesület és a faluszövetség országos kiállítása alkalmából kiadott) katalógusban. Ez a leírás leltárt pótló értéke mellett mint a múzeumi propaganda egyik korabeli példája és mint egy jellegzetes szemlélet illusztrálására alkalmas dokumentum is megérdemli, hogy közöljük, teljes terjedelemben.

„Magyar Kázmér gazd. főtanácsos magángyűjteménye.

Húsz méter széles utcai front, közepén székely kapu, deszkakerítéssel. A ház kéttalpakos, 523[□]-öl területen. Eredetileg földművesember nád- és szüptető háza volt. 1880-ban Györy Vilmos hírneves írónk és költőnk, jeles spanyol fordító birtokába került, aki tornáccal és verendával látja el. Itt nyaralt 1881-től 1884-ig bekövetkezett haláláig, amit az utcai falon bronz emléktábla hirdet. (Mátray József szobrászművész alkotása.) A portát 1894-ben vásárolta meg jelenlegi tulajdonosa, aki némi átalakítást tétet, s a kertet parkszerűen rendezi. 1897-től kezdve néprajzi gyűjtést végez. A gyűjtemény jelenlegi 1573 darabból áll. A gyűjtemény a nagyszobában, a konyhában, egy toronyszobában és a széles tornácban van elhelyezve.

A gyűjtemény legelőbb szembetűnő nevezetessége a székely kapu a csipkézett székely kerítéssel, 17 m hosszúságban. A kaput és a kerítést 1902-ben Gálffy Dénes székely ember készíti Bujtás István helybeli barkácsoló ember szerszámával, székely földről hozott anyagokból. A készítő mester Marosszéki, s így a kapu is az. Galambdúcos faragással díszített a nagy és kis nyílású kapu. Két felírás olvasható rajta: az egyik, a galambdúc alján végigfutó gerendán így szól: Isten segedelméből építetté Magyar Kázmér és hitvestársa, Tanárky Alice. Anno 1902. A másik felirat a kisajtó felett, félkörben: Egészség a bemenőnek, békeesség a kijövőnek, jóakaróm e kapun bémehet, a rossz pedig elmehet.

A tornácra a verendáig az ősfoglalkozás tárgyai: pásztorkodás, földművelés és állattenyésztés köréből. Béklyó-, csengő- és kolompgyűjtemény. Van ott még szolgafa, bogrács, kutyagerinc a főzéshez és tálaláshoz. Csobolyó, kulacs, kobakfélék mint az ivás készségei. Felismerjük még a lópipát, a vartyogót, a tokmányt, vonyigót, az örvet. A tüfélék közül a varró- és fűzőtü természetes nagyságú példányait 75–100 cm hosszúságban, fa- és vasanyagból készítve, éspedig a háztetővarró tü fából, a dohányfűző tü vasból.

A tornácra nyíló nagyszobában 854 tárgy van elhelyezve. A szoba fala fehérre van meszelve, bútortzata

festett rózsás, tulipános. A búboskemenye kuckója pereme telerkva edényekkel. Látszik az elhelyezésükön, hogy gazdájuk hozzáértéssel szeretettel gondozza őket. A régi gerencsér- és fazekasipar jelentősen van képviselve. Ezeket kívül tányér, tál, csupor, kancsó és fazékfélék a szupraprotámnak díszítésül. Mezőtúr, Hollóháza, Apátfalva, Ungvár, Torda, valamint Badár Balázs és névtelen mesterek alkotásai. Bartha Ferenc uram, a székely faragómester négy kis faszobra 1,10 nagyságban. A kalotaszegi leány és a legény, a lipióti ablakostót, a Hunyad megyei oláh vénasszony élethű másai. Sárközi fából faragott virágok csokrosan mint mécsartó. Nagy Pál Miklós, a híres jász faragó hízműmunkái botokon, evőeszközökön. Külön kiemelendők 25–145-ig való számjelzéssel ellátott botjai. Van Attila korát, a költészetet, a háborút, császárokat, királyokat, hadvezéreket ábrázoló, sőt vallásos jellegű botja is, rajta bibliai jelenetek, kifaragva ó- és újtestamentumi részből. Tüdő György mesteri botjai, oszlopos tükre, záros, lakatos vufatartója. Egy kalotaszegi menyasszony összes ruhája és tartozékai, karmazsinpiros csizma rézpatkóval, pendely, muszuj, ingváll, párta, dolmány, dulányi, még búz-zseb sem hiányzik róla. Huszti Jóska szabolcsi zsványgavallér betyármellénye.

Címeres magyar ökröszarv, 2,25 m hosszú. Az 1896. millenniumi kiállítás egyik emléke ez. Három lógó dísz is van. Az egyik pattogtatott kukoricából, a másik fűzéből, a harmadik üvegéből, szőlőfürtöt ábrázolva, amelyben villanylámpa ég, piros-fehér-zöld színt árasztva. Az egyik levélen egy sármány hallgat.

A magyar konyha, asszonyaink és leányaink szerint, az egész gyűjtemény koronája. Cserépedények, tálak, tányérok, erdélyi rézabroncsos dézsa, kártyakorsó, csuporfélék. Hiteles adataink vannak arra, hogy ez a konyha nem a kiállításra készült dísznek, de 30 esztendő óta mindennapi használatban van.

A toronyszobában levő gyűjtemény a nagyközönség számára, sajnos, nem volt megnyitható. (A szakembereknek módja és alkalma lesz ezt más időben megtekinteni.)

Az 523□-ól területen fekvő kert az ország egyik legszebben megalkotott és berendezett kertje, ahol a millenniumi kiállítás tülelvü fái zöldelnek.

A gyűjtemény megtekinthető naponta délelőtt 10–12-ig, amikor is szépséges magyar hajadonok ünneplőruhákban, a kalotaszegi menyasszony ruhájába felöltözött úrléány vezetése mellett felügyelnek."

A meglehetősen vegyes tartalmú gyűjtemény stilszerű ismertetése fényt vet a néprajzi gyűjtésnek arra a romantikus felfogására, amely Magyar Kázmért is jellemezte. Ebben a délibábos szemléletben, amelyben nem a valóság, hanem annak égi mása tűnik érdekesebbnek, egy korszak, egy réteg tipikus, szinte divatteremtő erővel érvényesülő érzelmei, elképzelései tükröződnek. Nem tagadhatjuk, hogy a nép iránti jó szándékú, széplelkű érdeklődés pozitív vonásai mellett, ez a látásmód a naivitás, a szellemi és szociális fogékonyság olyan korlátait is jelzi, amelyeket a népi kultúra teljesebb, igazabb megközelítésére és bemutatására irányuló igyekezetnek máig sem sikerült mindenütt áttörnie. (Erről győződhetünk meg a legtöbb házi gyűjtemény, és a népművészet iránti „rajongás” sok más megnyilvánulása láttán.)

Ez a úrias, dilettáns kíváncsiság a népi kultúra tárgyi emlékeiben többnyire csak az egzotikus különlegességet érzékeli, nem többet annál, amennyit egy külföldi turista keres és felfedez. A szép és különös régiségek hangulatteremtő, ábrándos képzelődésre csábító varázsát megtörné, a műélvezetet megzavarná e tárgyak és használati életének mélyebb ismerete. Beéri hát a pusztá látványossággal, a népművészet díszletként, jelmezeként való felhasználásával – amibe olykor még maga is beköltözik –, befogadja a lakásába, sőt a szívébe is a népet, amíg azt csak a népszínművek, gyöngyösbokrétás attrakciók, viseletben járó, mesélő, táncos paraszti képviseli. Ezt a szellemiséget bírálhatjuk, ez azonban mitsem von le a tárgyak értékéből, s nem feledtetheti a gyűjtemény létrehozójának tényleges érdemeit.

Ki volt Magyar Kázmér? Gyászjelentésében olvasható: M. kir. gazdasági főtanácsos, ny. földművesiskolai tanfelügyelő, Nagykörös volt nemzetgyűlési képviselője". 1857-től 1942-ig élt.

Többen élnek még Gödöllőn, akik közelebbről ismerték őt. A „méltóságos úr” emberségéről szépen nyilatkozott a családnál szolgáló Jámbor Erzsébet (özv. Simon Istvánné), akinek házasságkötésekor „igazi parasztlakodalmat” rendezett, és szép hozományt adott. Hegedüs László ny. mérnök a város haladó gondolkodású értelmisége körében is népszerű, Nagy Sándorral és a művésztelep más tagjaival szoros barátságban álló „Kazi bácsi” lokálpatrióta buzgalmáról, a közművelődést pártoló és szervező tevékenységéről beszélt elismerően. Szathmáry Zoltán, a isaszegi falumúzeum alapítója és vezetője szerint Magyar

Kázmér – akihez fiatal kora óta bejáratos volt – házat egy járási múzeum céljára szánta, gyűjteményével ezt kívánta megalapozni.

A név szerint említetteknek köszönhető az itt közölt fényképek is. A képen látható – az idézett leírásban is említett – székely kapu ugyanúgy elpusztult, mint a gyűjtemény. Épségben maradt viszont a ház, amelynek bronztáblája – Ujváry Ferenc közlését helyesbítve – nem Magyar Kázmér, hanem a korábbi neves tulajdonos, Györy Vilmos emlékét hirdeti.

A tévedés a mulasztásra is figyelmeztet. Csak remélni tudjuk, hogy a hangulatos házacska a szomszédos épületek sorát már elsőpró szanálásnak nem esik áldozatául. Gödöllőn a jeles múzeumalapító iránti megbecsülést egy utcácska – a Magyar Kázmér köz jelzi. Bizonyára az ott lakók is örülnének annak, ha egy itt elhelyezett emléktábla tájékoztatná őket arról, hogy utcájuk névadójában kit is tisztelhetnek.

Befejezésül még annyit szeretnék megjegyezni, hogy városunkban a múzeumi veszteséglistán nemcsak a Magyar Kázmér gyűjtemény pusztulását kell számon tartani. Megemmisült az egykori kastélymúzeum, és nyoma veszett az 1877-ben alapított Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti múzeumi egyesület anyagának is. Nyomtatásban is közreadott jelentésük tájékoztat arról, hogy ez a múzeumi egyesület – amelynek Rómer Flóris volt az elnöke – milyen eredményesen működött és mit hagyott volna az utókorra, ha kegyesebb hozzánk mostoha múzsjúk, a történelem.

Ezt azonban jól tudják mindazok, akik a nagy elődök nyomába szegődve, példájuk követésének igényével mentik ma is a menthetőt, az újrakezdés fájdalmas örömevel.

Polónyi Péter

Egy mese – két kutatási feladat

Fülöp Lajos nyelvész tanár, egykori kiváló önkéntes gyűjtő és honismereti szakkörvezető a Magyar Nyelvőr egyik számában bemutatta Berze Nagy János neves mesekutató és nagy érdemű gyűjtésszervező egyik, eddig még nem publikált kéziratos mesefeljegyzésének hasonmását.¹

A közlés nemcsak ezért érdemel figyelmet, mivel jól szemlélteti, milyen gondosan jegyezte fel a neves kutató a nyelvjárási szövegeket, hanem azért is, mivel bemutatja egy érdekes mesetípus, egy országszerte több változatban ismert ún. hazug mese egyik baranyai képviselőjét.

Ez a mese valószínűleg még ma is több helyt felkutatható, megörökíthető, minthogy gazdagabb változataiban szinte teljes egészében hihetetlen fordulatokból, csattanókból áll (a madarászó fiú keze beszorul a fészekodúba, hazaszalad a fejszéért és kivágja stb.)² s így jobban megmarad a hallgatóság emlékezetében, mint a hosszabb, bonyolultabb felépítésű, kevésbé frappáns fogalmazású tündérmesék.

Kíváncsún lenne ezért, ha azok az olvasóink, akik érdeklődnek a prózai népköltészet műfajai iránt, s akiknek kedvező lehetőségük is van a gyűjtésre, igyekeznének felkutatni, megörökíteni e hazug mese helyi változatait, gondosan feljegyezve nemcsak azt, hogy ki mondta el a mesét (foglalkozás, életkor, lakóhely), hanem azt is – amit ma már nagyon fontosnak tart a mesekutató –, hogy mikor, kitől hallotta, esetleg hol olvasta a mesét.

De ez a meseváltozat még másik nyomozói feladatot is kínál a gyűjtőknek. S ez – szerencsésebb esetben – talán még jelentősebb eredményt hozhat, mint az, hogy sikerül újabb elterjedési adatokat szerezni vagy újabb változatait megörökíteni a hazug mesének.

A nyomozandó hagyományelem a mesében szereplő (felkiáltott és félreértelmezett) felszólításban „Távozz, sárkány távozz!” található. Ez egy másik változatban, ahol a folyóban ruhát mosó asszonyok látják meg a magasban repülő fiút, így hangzik:

– Ó, be nagy madár!

– Ódd el a gatyád – „érti” a repülő fiú, s az utasítást követve belepottyán a vízbe. A felszólításnak lehetnek más ötletes változatai, de itt most nem erről van szó.

Ismeretes, hogy a néphitkutatók a honfoglalás körüli időig visszanyúló néphitünk mozaikjait a mesék, hiedelemmondák, népszokások egyes töredékes elemeiben találják meg. De előfordulhat az is, hogy sokszor a gyűjtő sem figyel fel rá, hogy tulajdonképpen mit is talál.

¹ Fülöp Lajos: Berze Nagy János, a nyelvjáráskutató. Magyar Nyelvőr, 1980. 3. sz. 344–345.

² Vo. *Ortutay Gy. – Dégh L. – Kovács Á.*: Magyar népmesék I–III. Bp., 1960.

A gyarók mög a kis hányál,

„Egykorán gyarók nagyon szellette a fákat
márami. Éccörögy nagyon magas fára márszot, a-
hnu hányaférket szödött ki. A kis hányálkat a böggi
be rakta, de az ümög-gyét jó a gatyába kötö. A kis
hányál a böggiest böggiest ábertek röpködni, a gyaró-
köt is magikká vitték. Ahogy röpi, a faluszelek
sarkánnahe nérték, ord hajabáták:

- Távorx, sárkány, távorx!

A gyarók rorri értötte a szót. Uy értötte:

- Tágérod a gatyádat, tágérod!

Mög is tágétötte, de a kis hányál a bö-
gyébül mind röpiük. Ö mög löött. U mög
léött.

(Hosszúhány, 1934. nyelvtud Elm.: Kiss
János, 33 éves, földműves. Irás olvas. Barce Nagy Jánosgy.)

Most is ilyen esettel állunk szemben: a bemutatott tréfás mesében ugyanis szintén egy ilyen töredéket, az ősi táltos-garabonciás hiedelemkör egyik figyelemre méltó elemét ismerhetjük fel.

Erdemes megemlíteni, hogy amit erről a néphitmotívumról eddig tudunk, azt főleg két kiváló önkéntes gyűjtő: a Sebestyén Gyula-emlékéremmel is kitüntetett Fehér Zoltán és Bosnyák Sándor szakszerű, elmélyedő kutatásaiból ismerjük.

Fehér Zoltán témánkra vonatkozó adalékai lakóhelyéről, a kalocsai Sárközhöz tartozó Bányáról származnak. Történeti források szerint a helység XVII. századi magyar lakossága összeolvadt a XVIII. század folyamán oda beszivárgott katolikus délszláv népelemmel. E hajdani mocsaras vidék táji elzártsága mellett talán ez lehet a magyarázata a falu lakosságára jellemző erős hagyományörzésnek.

A bányai néphitmonográfiában³ ezt találjuk a táltosnak-garabonciásnak („rácul tátos, magyarul garabonciás” – mondják érdekes módon) a felhőkről való viszonyáról, valamint arról, hogy az ottani néphit szerint a zivatarfelhőt felkiabálással próbálják másfelé téríteni. „Azt mondjuk, mikor olyan nagy égháború van, zörgés... akkor tátos kormányozza a felhőket. A tátos rául a sárkányra és gyeplűvel kormányozza. Hallatszott, mikor gyütt a felhő: Dunára tartsd a gyeplüt. Azért a Dunára kormányozza, hogy ott nem csinál kárt a jég... Ha a határra kormányozza, akkor a vetést elemészti, tönkreteszi.

Mikor nagy zivatar vagy rossz idő, nagyon zörgött, akkor szokták mondani: András, ne tarts erre! [Magyarul szokták mondani]” (658. tétel).

Táltos hírében álló tudós pásztorokra így emlékeznek Bányán:⁴ „Ez ujan vót, ez a tátos, hogy felszáll a felhőbe, és akkor ott elváltozik, megint egy másik alakba száll le, mint ember A főlhőknek is parancsolt.”

³ Fehér Zoltán: Bányai néphite. Folklor Archívum 3. sz. Budapest, 1975.

⁴ Fehér Zoltán: Táltosutódok Bányán. Honismeret, 1976. 1. sz. 30.

„Szokta mondani . . . ű Andrásnak nevezte és a felhők felé fölállva hangos szóval kiáltotta: *András! Mezőknek, völgyeknek, vizeknek!* Hogy a rossz idő arra távozzon. A hangja után tíz perc múlva a felhő ketté szakadt, eltávozott. Ha pedig véletlenül az eső jött, vagy a rossz idő, ű meg valahol pihent, lefeküdt és ott aludt, mindenféle bőven volt eső, de az ű környéke körül száraz maradt a föld.”

Másik említett kiváló gyűjtőnk, *Bosnyák Sándor* a Moldvából Baranyába telepedett magyarság népi hitvilágát kutatva bukkant hasonló ősi elemekre.⁵ Egyik klézsei származású adatközlőjétől a következőket jegyezte föl:

„Vót a faluban egy ember . . . vót neki egy botja, s elment ki a hegyre, ott integetett, mit csinált, mit nem, imádkozott idegen nyelven, nem lehetett érteni és az mondta, hogy ő térítette meg a jégesőt, azért nem jött be a faluba a jégeső.” (234. tétel).

Egy másik, magyarfalvi adatközlőjétől egy olyan ráolvasó imádságot jegyzett fel, amelyben a bemutatottakhoz hasonló elemek találhatók.

„Ha jó a nagy jégeső, menjünk, imádkozjunk, fogjunk egy mogyoróvesszőt, s imádkozjunk.

Boldogságos Szűz Mária elindult az ő szent fiával egy nagy hosszú útra.

Megtalálkozott egy nagy záporosóval.

– Hová mész te záporosó?

– Menek az élőknek kovászrontásikra.⁶

– *Térj meg, térj meg,*

– *S menj a nagy erdőkbe,*

a nagy kősziklába,

hol nagy kövek vannak,

ott se rontsál,

hanem csak oszlj el.” (235. tétel.)

E ráolvasó ima ismeretében sajátos jelentőséget kap az a XVII. századi bájolóimádság is, amelyet egy szokásos, ún. egyházlátogatás (canonica visitatio) alkalmával jegyeztek fel. Ezt, a nagyszebeni püspöki könyvtár egy kéziratos könyve alapján ugyan már 1905-ben közölte az Ethnographia – de minden, a táltos hiedelemkörre való utalás nélkül.⁷ Látni fogjuk, hogy ez az archaikusabb, gazdagabb szövegű (bár több helyt problematikus írásmódú) változat mondanivalójában és felépítésében megegyezik a fentebb bemutatottal – csak Mária helyett Krisztus és Szent Péter szerepel benne:

„Hol elindula Urunk Jesus Christus szerető szolgálaiával Szent Petterrel, elől találá fekete felhőt, felheteget, az szót mondván az Ur Jesus Christus: Te hova megy fekete felhő: Én elmegyek mindeneket elvenni, elszagatni, embereket megszegényíteni. Parancsola Urnak szent fia az Ur Jesus Christus Sz. Atyának Sz. szavabul sz, igével *Menyel hideg havasokra*, szakassad hidegh havassaknak agat, bogat es tengernek követset fővenyet. Ne mehess te fekete földnek szenyire es embereket megszegényíteni.”

Ezeknek az adalékoknak ismeretében egy másik nyomozói feladat csatlakozik fontos „melléktermék-ként” a bemutatott hazug mese változatainak ajánlott kutatásához. Annak felderítése, arra vonatkozó újabb adatok felkutatása, hol él emlékként a felhőben utazó, zivatart hozó sárkánynak, garabonciásnak, táltosnak a megszólítása, felkiabálással való eltérítése.

Reméljük, olvasóink között lesznek olyanok, akik helyi kapcsolataikat, adottságaikat kihasználva, ügyes módszerrel (ismerős idős emberektől külön érdeklődve a bemutatott hazug mese változatai és külön a viharfelhők elhárításának felkiáltásos, illetőleg ráolvasásos módja felől) további értékes adalékokat tudnak felkutatni népünk ősi hitvilágának most bemutatott elemei felől. Az eddigi kutatás főként a Nagyunság, a Bihari-Sárrét, Szatmár és a Szigetköz vidékén talált gazdagabb táltoshagyományokat,⁸ de a kalákában végzett nyomozás bizonyára más tájakon is rábukkanhat hasonló adalékokra. Ödvös lenne ezért, ha az önkéntes gyűjtők közül minél többen követnék kiváló elődeik példáját.

A vállalkozóknak sikeres nyomozást kívánva, érdeklődéssel várjuk az eredményről szóló híradásukat.

Morvay Péter

⁵ *Bosnyák Sándor*: A moldvai magyarok hitvilága. Folklor Archívum 12. Budapest, 1980.

⁶ A kovász itt – ha nem szövegromlással állunk szemben – a kenyérnek, a terméknek a szimbóluma.

⁷ *Fabó Bertalan*: Magyar ráolvasások 1651-ben Ethn. 1951. 313.

⁸ Vö. *Szűcs Sándor*: Időért viaskodó táltosok. Ethnographia 1951. 403–409. – *Diószegi Vilmos*: A táltos alakjának földrajzi elterjedéséhez. Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv, 1973. 189. – *Timaffy László*: Táltosok, tudósok, garabonciások. Népünk hagyományából, 1956. Bp., 1956. 160–166. – Uő.: A honfoglaló magyarság hitvilágának maradványai a Kisalföldön. Arrabona, 1964. 309–334. – Uő.: Hiedelemmondáink. Szigetköz. Magyar Néprajzi sorozat. Bp., 1980. 201–207.

Tájház létesül Fehérgyarmaton. Az évek óta vajdó kérdés végre megoldásközelbe került: az elmúlt hetekben országos és helyi szervek határoztak, döntöttek fölötte. A gyarmatiak által Szeretetház néven ismert Kisgyarmat utcai épület ad majd otthont az intézménynek, amely az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal észak-alföldi Felügyelősége tulajdonában, Szatmár és Bereg tájegységének természetvédelmi szempontból fontos, csak itt található növény- és állattani, tájképi és egyéb művelődéstörténeti értékeit fogja összegyűjteni és kiállítani. A tervek szerint állandó kiállításra kerülnek a vidék kézművesipari hagyományainak még fellelhető eredeti munkaeszközei és termékei is.

Az átalakítás még ebben az évben megindul és remélhetőleg két éven belül befejeződik majd. Addig is szívesen fogadja a tájház társadalmi vezetősége az egyéni és csoportos gyűjtéseket, a még kallódó néprajzi és egyéb tárgyi emlékeket, helytörténeti dokumentumokat, mivel elhelyezésüket, megőrzésüket már most is meg tudják oldani.

E cél jegyében szervezte a közelmúltban a városi-járásai művelődési központ a Tájak–Korok–Múzeumok országos klubhálózatának helyi szervezetét. A járás honismereti körei, gyűjtők, krónikáírók vagy más érdeklődők jelentkezését várják és örömmel fogadják.

Márkus Zoltánné

Széles körű vállalati mozgalom alapozta meg a most építőipari történeti gyűjteményre nyilvánított üzemtörténeti archívumot és kiállítást Veszprémben, a megyei állami építőipari vállalatnál. A régi dokumentumok, az egykori építőeszközök felkutatásában oroszlánrésze volt a vállalat 130 szocialista brigádjának. Előkerítették a 150–200 éves gyalukat, vakolókanalakat, satupadokat, egy amerikai magyar fűrészt, a család féltett ereklyéjét. A XVIII. századból származó festékörlő egyik érdekessége az archívumnak. Már-már egyedülálló a félezer darabos építőipar-történeti szempontból értékes *téglatár*, amelyek mindegyikén jól látható a gyártó címere, illetve monogramja. A dokumentumok egyben Veszprém megye gazdag munkásmozgalmi múltjáról is vallanak. Írásos emlékeket őrznek az 1903-as építősztrájkáról, az özvegyek és árvák megsegítéséről hozott helyi szakszervezeti döntésekről. Az építőipari gyűjtemény szomszédságában megkezdték a *gépskanzen* kialakítását. A különböző dunántúli üzemekből, építővállalatoktól, szervezetektől már harminc kiöregedett eme-

lőszerkezet, fűrészgép, szállítóeszköz érkezett. Ezeket gondos kezelés után végleges helyükre, betonlapzatra helyezik.

Pécsett megalapították az ország első múzeumi hangarchívumát a Janus Pannonius Múzeum és a pécsi rádióstúdió közreműködésével. Céljuk, hogy magas technikai színvonalon őrizzék meg az utókornak mindazon egyének hangját, megnyilatkozását és visszaemlékezését, akik valamely módon Pécshez, illetve Baranyához kötődnek, kapcsolódnak. A gyűjteményben szerepelnek neves szakemberek, munkások, vezetők, veteránok, művészek, közéleti személyiségek hangfelvételei, amelyeket írásos és képi dokumentumokkal – újságcikkkel, kiadványokkal, fényképekkel – egészítettek ki.

A mozsgói honismereti kör kezdeményezte egy kétszáz éves épületcsoport helyi védelmét. A tíz épületből álló együttes Batthyány-birtokközpont volt. Ebből a mezőváros rangú zselici településből irányították a birtok ügyeit, a mintegy 40 ezer holdas gazdaságot, tíz falut és nyolc települést. Mozsgón őrízék is működött, legnevezetesebb főura Batthyány Kázmér (1807–1854) volt, aki önként és az elsők közt szabadította fel jobbágyságot, birtokán óvodákat és iskolákat állított fel. A Szemere-kormány külügyminiszter volt, majd követte Kossuthot az emigrációba. Birtokait a császári hatóságok elkobozták.

Egy értékes műkincs került a mozsgói honismereti körhöz – a zselici *Madonna*, ahogyan a helybeliek elnevezték. A hársfából faragott 80 centiméter magas és 20 centiméter széles, 5 kg súlyú faragott barokk Mária-szobor egy horváthertelendi porta disznóól-kerítésének egyik darabja volt, amelyre dr. Herczeg József állatorvos figyelt fel. A finomművi, a szűzanyát gyermekkel a karján ábrázoló szobor eredetileg festett volt, mint ahogyan erre a nyomok utalnak. A szobor rejtélyes múltú: feltételezhető, hogy a XVIII. század első felében hozták magukkal eredeti hazájukból a német telepesek, de elképzelhető, hogy a Madonna egy művész tehetségsű népi faragó munkája, s valamelyik zselici faluban született. A fafaragvány legalább 250 éves, s faragója kiváló művész volt. A mozsgói honismereti kör és vezetője, Lengyelóti János, igyekszik felderíteni: hol lappangott eddig, ki őrizte a szobrot, hogy mielőbb megismerjük eredetét.

Vargáné Major Judit

Szoboravatás Csornán

A rábaközi kisváros, Csorna, Petőfi Sándorról elnevezett lakótelepén 1982. március 13-án ünnepség keretében leplezték le a fiatal városrész névadójának másfélszerez életnagyságú bronzszobrát, Nagy Benedek, móri szobrászművész nagyszerű alkotását. A szépszámból közönséget a Himnusz hangjai után Kovács Miklós városi tanácselnök köszöntötte. Elismerését és köszönetét tolmácsolta a Mosonmagyaróvári Fémszerelvénygyár csornai üzemének, ahol a szobrot öntötték. Ezt követően Reviczky Gyula Petőfi él című verse hangzott el, majd Nemeskürty István író tartott avatóbeszédet.

A leplezett szobor talapzatát elborították a társadalmi és a tömegszervezetek, a Petőfiről elnevezett brigádok, az oktatási és közművelődési

intézmények koszorúí, valamint a tanulóifjúság és a felnőtt tisztelők virágcsokrai. Az ünnepség végén a csornai énekkar 1848-as dalokat adott elő, amelyeknek éneklésébe a közönség is bekapcsolódott.
iff. Kálmán Gyula

A magyar bányászat egyik legrégebben művelt területe – a mecseki feketeöszén-medence – több rendezvénnyel emlékezett meg arról, hogy kétszáz éve művelik rendszeresen a széntelepeket. Az 1982. június 16–18. között tartott, a bányászat szerepével és jövőjével foglalkozó konferencia egyben nyitórendezvény is. A nyár folyamán pedig ifjúsági rendezvények, szénbányász ifjúsági találkozó, országos vándorjelölt, majd a bányásznapi ünnepség fejezik be a nagy tömegeket mozgósító rendezvénysorozatot. A jubileum alkalmából képzőművészeti és irodalmi pályázatot hirdettek. Pécssett, a Rákóczi u. 28. számú, ún. Zsolnay-házon emléktáblával örökítették meg dr. Vadász Elemér geológus munkásságát. Vasason 1982. szeptember 4-én jubileumi emlékmű avatására került sor a hajdani bányászok első helyeinek közelében.

Krisztián Béla

Honismereti foglalkozásaink egyik jelentős időpontja volt 1981. július 18-a, amikor a *túrkevei Vörös Csillag Tsz* autóbuzán, a *Honismereti Szakkör* tagjai és termelőszövetkezeti tagok elindultunk, hogy megismerkedjünk a 23 700 hektáros határunk déli, délkeleti részeivel. Nem a gazdaság termőterületeit akartuk most meglátogatni, hanem a földrajzi és helytörténeti pontokat: a halmokat, (népiesen: kunhalmok), holtágakat, az ősméremaradványokat, a volt vízimalom helyét, a Be-

rettyó-szabályozások összekötőit, a régi község-helyeket, a vízjárta láposokat, az ártereket, a Nagyerdőt, a kanyargó holtágak zugait és az utunkon elterülő helyneveket. Csoportképünk a *Várhalom* tetején készült. Hullámos felületén ásatások nyomai látszanak, a lakosság pedig úgy tudja, hogy egy olyan bolthajtásos pincét találtak benne, melyben állott még a bor a „bűribé”, tehát a hordó dongái már régen elkorhadtak, csak a hosszú időn át megvastagodott borkő tartotta meg a bort.

Hagyományos Sándor – Sz. Tóth András felvétele

Gimes (Nyitra megye). A volt tanítói lakás, ahol Kodály lakott.

Kászonújfalu (Csík megye), Kodály erdélyi népdal gyűjtéseinek egyik színhelye (Móser Zoltán felvételei)

1982/5

HONISMERET

Ára: 6 Ft

Anjou-kori lovag. Az 1974-ben feltárt budai gótikus szobrok egyike

(A BTM archív felvétele)